

SZOCIÁLIS SZEMLE

IX. évfolyam, 1-2. szám

2016

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszéke folyóirata

Szerkesztőbizottság:

Prof. Dr. Albert Lőrincz Enikő, PhD (Babeş–Bolyai Tudományegyetem)
Dr. Habil. B. Erdős Márta, PhD (Pécsi Tudományegyetem)
Borda Viktória (Pécsi Tudományegyetem)
Boros Julianna (Pécsi Tudományegyetem)
Dr. Brettner Zsuzsanna, PhD (Pécsi Tudományegyetem)
Prof. Dr. Flóra Gábor, PhD (Partiumi Keresztény Egyetem)
Dr. Habil. Juhász Gábor, PhD (Pécsi Tudományegyetem)
Prof. Dr. Kelemen Gábor, PhD (Pécsi Tudományegyetem)
Dr. Madácsy József, PhD (Pécsi Tudományegyetem)
Molnár Dániel (Pécsi Tudományegyetem)
Dr. Habil. Molnár Margit, PhD (Pécsi Tudományegyetem)
Dr. Mucsi Georgina, PhD (Pécsi Tudományegyetem)
Prof. Dr. Michael Seltzer, PhD (University of Oslo)
Dr. Szijjártó Linda, PhD (Pécsi Tudományegyetem)
Prof. Dr. Szilágyi Györgyi, PhD (Partiumi Keresztény Egyetem)
Dr. Habil. Szöllősi Gábor, PhD (Pécsi Tudományegyetem)
Vojtek Éva (Pécsi Tudományegyetem)

Főszerkesztő: Prof. Dr. Baráth Árpád, PhD (Pécsi Tudományegyetem)

Felelős kiadók:

Dr. Habil. Molnár Margit, PhD (1. szám)
Dr. Habil. B. Erdős Márta, PhD (2. szám)

DTP: Dr. Madácsy József, PhD

Nyomda: Virágmandula Kereskedelmi, Szolgáltató és Oktatási Kft.
Ügyvezető igazgató: Bernáth Miklós

ISSN 1789-6983

© PTE BTK Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszéke, 2016

Tartalom

Contents

IX. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM: ROMÁN ÉS MAGYAR SZOCIOLÓGIA- ÉS SZOCIÁLPOLITIKA-TÖRTÉNET · HISTORY OF ROMANIAN AND HUNGARIAN SOCIOLOGY AND SOCIAL POLICY

Beköszöntő · Editorial	5
Molnár Margit: A magyar szegénygondozástól a produktív szociálpolitikáig 1920–1943 között [From poverty alleviation to productive social policy in Hungary between 1920–1943]	6
Pásztor Rita: A Királyhágómelléki Református Egyházkerület szociális tevékenysége 1920–1941 között [The social activity of the Királyhágómellék Reformed District between 1920–1941]	19
Székedei Levente: A népességvesztés témája és az egyke-kérdés a két világháború közötti erdélyi társadalmi gondolkodásban [The topic of population decline and the one-child problem in the interwar Transylvanian social thought]	31
Ionuț Butoi: Dimitrie Gusti szociológiai iskolája és a monografikus társadalomkutatás kezdetei [The sociological school of Dimitrie Gusti and the beginnings of the monographic social research]	41
Rostás Zoltán: Az elhalasztott kongresszus [The postponed congress]	48
Dragoș Sdrobiș: Dimitrie Gusti's finest achievement: The Social Service Law in Romania [Dimitrie gusti legnagyobb vívmánya: a Román Társadalomszolgálat Törvénye]	57
Telegdy Balázs: Venczel József szociálpolitikai gondolatai [The socio-political thoughts of József Venczel]	65
Theodora-Eliza Văcărescu: „Másodrangú szereplők.” Nők a bukaresti szociológiai iskolában: Ștefania Cristescu és Paula Gusty [“Second-rank protagonists.” Women in the Bucharest sociological school: Ștefania Cristescu and Paula Gusty]	71

RECENZÍÓK · REVIEWS

- Telegdy Balázs: Martin Ladislau Salamon: *Un aliat uitat. Relațiile româno-maghiare în sociologia interbelică* [Egy elfelejtett szövetséges. A két világháború közötti szociológia román–magyar kapcsolatai] 79
- Telegdy Balázs: Vita Sándor: *A Hiteltől a Tisztelt Házig. Visszaemlékezés, napló (1943–1944), országgyűlési beszédek* 82
- Daniela Gaba: Doru Buzducea, Valentina Rujoiu, Florin Lazăr, Anamaria Szabo & Theodora Ene (Eds.): *International social work: A supplement of Social Work Review* [Nemzetközi szociális munka: Melléklet a Social Work Review-hoz] 86

IX. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM: KÖRNYEZETIPAR · ENVIRONMENTAL INDUSTRY

- Beköszöntő · Editorial 91
- Borda Viktória, Vojtek Éva, Brettner Zsuzsanna, Mucsi Georgina, Boros Julianna & Szijjártó Linda: A lakosság környezettudatossága és azt befolyásoló tényezők egy hátrányos helyzetű térségben [Environmental awareness of the local population and its influencing factors in a disadvantaged area] 92
- Hohmann Balázs: A túlfogyasztás jelensége középiskolás diákok körében. Öt pécsi középiskolában végzett kérdőíves vizsgálat eredményei [Overconsumption among secondary school students. Results of a survey performed in five secondary schools in Pécs] 129
- Szerzőink · Authors 143

Beköszöntő

Editorial

A Pécsi Tudományegyetem alapításának 650. évfordulóján, 2017-ben lesz 10 éves az a tudományos kapcsolat, amely egyetemünk Bölcsészettudományi Karának Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszéke (jogelődje: Szociálpolitika és Szociális Munka Tanszék) és a Partiumi Keresztény Egyetem Bölcsészettudományi Kara Társadalomtudományi Tanszéke között fennáll.

Egymás szakmai életét gazdagító hallgatói és oktatói csereprogramok, közös konferenciák valósultak meg az elmúlt évek során. Most újabb mérföldkőhöz értünk: kutatási eredményeinket publikálhatjuk a Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszékének tudományos folyóiratában, a *Szociális Szemlében*.

Valljuk, hogy csak úgy érthetjük jelenünket, és csak úgy tervezhetjük jövőnket, ha ismerjük múltunkat. Ebben a kötetben zömmel a két világháború közötti román szociológiai és magyar szociálpolitikai történések kapnak hangsúlyt, nem feledkezve meg a magyar előzményekről sem. A tematikus számnak nem titkoltan kettős célja van: egyrészt a magyar szociálpolitika egységes Kárpát-medencei képeinek, valamint az 1920 utáni román szociológiai iskola és a magyarországi szociálpolitika alakulásának bemutatása.

A történelmi szükségszerűség úgy hozta, hogy 1920 után Erdélyből kaptunk olyan szociálpolitikust Esztergár Lajos személyében, aki Magyarországon a produktív szociálpolitika eredményeivel kívánta kiemelni a szegénységből azokat a néprétegeket, amelyeket Romániában a Gusti-féle szociológiai iskola vett számba és próbált meg módszeresen segíteni. A tanulmányok ezért egyfajta összehasonlító elemzés alapjául is szolgálhatnak.

Abban a reményben adjuk közre e kötetet, hogy egymás tudományos életének történeti megismerése hozzájárulhat a későbbi közös kutatások elmélyítéséhez.

Dr. habil. Molnár Margit, Csc
egyetemi docens
PTE BTK Társadalmi Kapcsolatok
Intézete
Közösségi és Szociális
Tanulmányok Tanszéke

Székeddi Levente
egyetemi adjunktus
PKE BTK
Társadalomtudományi
Tanszék

A magyar szegénygondozástól a produktív szociálpolitikáig 1920–1943 között

*From poverty alleviation to productive social policy in Hungary between
1920–1943*

MOLNÁR MARGIT

„Tiszteld a múltat, hogy érthesd a jelent, és munkálkodhass a jövőn.”
(gróf Széchenyi István)

Összefoglalás

A szegénygondozás lényege (Egri Norma, Pécsi Norma, Magyar norma elnevezéssel) hogy szervezettséget vitt a segélyek összegyűjtésébe, majd szétosztásába, és megszüntette a koldulást. A gondozást egyházi rend által végezték, s ezek a szegénygondozó testvérek a helyszínen keresték fel a szegényeket, környezettanulmányt végeztek, és mindenkinek azt adták, amire szüksége volt (pl. napi ebéd családonként, napi/havi élelmiszer-adag, ruhanemű, tüzelő, készpénz-segély). Ezen túlmenően részt vettek a betegek, öregek gondozásában is.

Az 1930-as években terjedt el a szociális állam eszméje. Ez Magyarországon egy különleges nemzeti utat takart, az állam szervei útján az egész életre kiterjedően segítette az egyént, családot (anya- csecsemő-gyermekvédelem, zöld kereszt egészségvédelem, szegénygondozás a Magyar Norma szerint).

A produktív szociálpolitika lényege a fokozatosság elve: „ott ahol az elesettség a legnagyobb, nem lehet a juttatásoknak a legnagyobb fokával kezdeni az elesettségből való kiemelést, mert ha az elesett nem rendelkezik a szükséges erkölcsi és ismeretbeli kellékekkel, a segítségnek az ismeretek nyújtásával és helyes gazdálkodásra való tanítással paralel kell haladni. Sok éves tapasztalat igazolja, hogy az elesettségből csak fokozatosan lehet az egyéneket a jobb gazdasági körülmények közé helyezni.” (Esztergár, 1939)

Kulcsszavak: szegénygondozás – szociális állam – fokozatosság elve – produktív szociálpolitika – Országos Nép- és Családvédelmi Alap

Abstract

The essence of poverty care (named Egri Norm, Pécsi Norm, Hungarian Norm) collection and distribution of the benefits were systematically organised and consequently begging was not necessary. Care was provided by religious orders, who visited the poor, after studying their living conditions each beneficiary could receive exactly what s/he needed (e.g. daily meals or food allowances for families,

clothes or financial aid, firewood/coal), and actively participated in providing care for the lonely, ill and aged persons as well.

The slogan of “social state” became popular in Hungary in the 1930’s. In Hungary, the new slogan was interpreted as a special national route of development in various social areas (mother and infant protection, child care, Green Cross Movement health protection, care for the poor under a Hungarian Norm system).

Significant principle of social policy: gradualism. “Where vulnerability is the deepest, assistance must not start with providing the maximum of social benefits. If the vulnerable person does not have the necessary morals and knowledge, help must also include simultaneous education and training on housekeeping. Many years of experience have confirmed that the economic conditions of needy individuals should be improved gradually.” (Esztergár, 1939)

Keywords: poverty care – social state – gradualism – productive social policy – National Fund for the Protection of People and Families (ONCSA)

Előzmények

A két világháború közötti magyar szociálpolitika megértéséhez abból kell kiindulnunk, hogy 1920-ban a Magyar Királyság megszűntével magyar nemzettársaink millióit, és az ország gazdasági alapjait, életfeltételeinek jelentős részét elveszítettük, a súlyos jövótételi kötelezettséggel beláthatatlan ideig eladósodtunk. Ilyen társadalomtörténeti háttérrel a magyar szociálpolitika Esztergár Lajos általi jellemzése az egyedül valós. „A hazai szociálpolitika friss keletű, alig pár éves múltra tekint vissza (...) a legváltóságosabb időkben követelt intézkedéseket, amikor az ország ipari telepektől, bányáktól, természeti kincsektől megraboltan és lakossága megcsonkítása következtében szerényen állja körül a szociálpolitika munkaterületét. Ilyen körülmények között nem lehet beszélni nagy szociális alkotásokról, nagy intézményekről, hanem a meglévő erők csoportosítását kell elérni. A tömegeket az éhezéstől megóvni, az erőket átmenteni jobb időkre. Ebből kettős feladat következik egy szakember számára: új típusú, magyar sajátosságoknak megfelelő szociálpolitikai gyakorlat megvalósítása, és az ehhez szükséges, új ismereteken alapuló szaktudás”. (Esztergár, 1934)

Nos, lássuk azt a folyamatot, és végeredményét, amely ennek a programnak az alapján erős hittel, szívós és kitartó munkával meg is valósult.

Az egri normás szegénygondozás 1926-ban éppen a tűzoltást volt hivatva elvégezni abban a korszakban, amikor nemcsak a magyarországi munkanélküliek ellátása, hanem az elcsatolt területekről hozzánk érkezők kenyérhez juttatása is mindennapi kihívás volt. Lényege: a koldulás megszüntetése, és a segítség szervezetté tétele volt.

Az 1930-as években dúló nagy gazdasági világválság idején terjedt el Magyarországon is a „szociális állam” jelszava. Mihelics Vid egyetemi magántanár már a háború utáni években megírt disszertációjában bemutatta az európai régi jogállamok átváltozását szociális állammá.¹ Magyarországon ez az új jelszó különleges nemzeti utat takart, amely a szociális problémák több területén (anya- és csecsemővédelem, gyermekgondozás, zöldkeresztes egészségvédelem, családvédelem, magyar normás szegénygondozás) behálózni kívánta az egész emberi életet. Mindenekelőtt a munka védelmének különféle fázisai nyertek jogi szabályozást, miután a magyar kormányok egymás után becikkelyezték² a nemzetközi munkavédelem kongresszusai és egyezményei során elfogadott kötelezettségeket.³

Az 1930-as években világossá vált, hogy a mégoly szervezett szegénygondozás, az ínség- és szükségmunkák biztosítása sem jelenthette a nyomorúság felszámolását, az abból való kiemelkedésre, állami kötelezettség- és felelősség vállalásával új utakat, módokat kellett keresni. A magyar nép- és családvédelem gondolata, az ún. produktív szociálpolitika a korszak két kiemelkedő személyiségéhez, Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszterhez és Esztergár Lajos pécsi jogász professzor és Pécs polgármestere nevéhez fűződik.⁴

A 198.000/1937. IX. sz. belügyminiszteri rendelet utalt arra a kiterjedt szegénységre, amely részben a trianoni szerződés területi rendezéseire volt visszavezethető, s amely egyúttal parancsolóan állította előtérbe a kormányzás és igazgatás minden lehető módon való igénybevételét az általános közjólétet fokozó társadalompolitikai és közjóléti (szociális) célok megvalósítására.

A hivatkozott rendelet alapozta meg az új közjóléti irányzatot, amelynek megszervezését a törvényhatóság⁵ első tisztviselőjére, az alispánra bízta, akit e tevékenységében – a vármegye lakosságától függően – 20-24 tagú vármegyei közjóléti bizottság támogatott. Az adott vármegyében jársonként elkülönítve, évente összeállították a közjóléti és gazdasági helyzetképet, s kidolgozták a megvalósításra alkalmas népvédelmi munkatervet.

Ebben a rendeletben szó van egy szakemberről, a közjóléti előadóról, akinek kiváló szervezőképességgel és megfelelő jártassággal kellett rendelkeznie. A vele szembeni elvárást a közigazgatási tisztviselő gondolkodásmódjának eltérése alapozta meg: a közigazgatási tisztviselő gondolkodásában az alig változó jogrend szolgálata a statikus elemeket fejleszti ki, ezzel szemben a közjóléti előadónak fő célja a kedvezőtlen gazdasági és szociális viszonyok változtatására törekedni. A közjóléti előadó tisztét csak az tudja eredményesen és méltón betölteni, aki nem riad vissza sokoldalú előtanulmányoktól, elméleti tudását nem

¹ Ld. erről bővebben: Mihelics, 1931.

² A. m. a magyar törvények sorába iktatták.

³ Ld. erről bővebben: Matheovits, 1936.

⁴ Ld. erről bővebben: Molnár, 2002.

⁵ Ma: megyei önkormányzat.

az íróasztal mellől kívánja az életre erőszakolni, hanem a megyei tárgyi és személyi viszonyok alapos ismeretével keresi a javítási lehetőségeket. Szívósan és rugalmasan az adottságokra épít, az akadályokat, legyenek azok lelkiek, politikaiak vagy anyagiak, állandó figyelemmel kíséri, s gyorsan, tapintatosan és erélyesen igyekszik azokat leküzdeni. Eme új típusú szakember kineveléséhez először egy 1939-es országos szociálpolitikai értekezlet adott elméleti megalapozást, majd először a pécsi jogi karon elindult egy szociális tanfolyam.⁶

A hivatkozott belügyminiszteri rendelethez mellékletben csatlakozott egy kérdőív a községi adatgyűjtésekre vonatkozóan. Az adatgyűjtés felölelte: a község földrajzi fekvésének, adottságainak felmérésétől a lakosság lélekszámának életkorok, vallás szerinti megoszlását, a születések, házasságkötések, halálozások, népvándorlások számadatain túl az egykés községek számát, az egyke okának felkutatását. További kérdések között szerepeltek a birtokviszonyok, a gazdasági helyzet, a munkaalkalmak, a munka- és cselédbérek nagysága, az egészségügyi, kulturális, szociális és egyéb intézmények léte vagy hiánya, a lakásviszonyok, valamint tartalmazta annak a javaslatnak a rögzítését, hogy az adott községben a lakosság kereseti viszonyai milyen módon lennének megjavíthatók, figyelembe véve a helyi adottságokat, problémákat, és a népesség hajlamát. A kérdőív végén a feltárt helyzetkép után a javaslatokat két csoportba sorolták: helyileg és országos szinten megoldandó problémákra. Erre a mindenre kiterjedő felmérésre és pontos helyzetképre lehetett azután megalapozni az ún. vármegyei munkaprogramokat, amely – a meglévő adottságok figyelembe vételével – a vendégforgalom kiépítésétől kezdve a népművészeti- és háziiparok, a gyógynövénygyűjtés és értékesítés, gyümölcstermesztés, állattenyésztés, hulladékfém-gyűjtés meghonosításán át az útépítésekig, lakásépítésekig terjedt. (Csizmadia, 1977, pp. 159–163)

Az első szövetkezeti kísérletek

Szatmár megyei kísérlet

Ilyen előzmények után indult el Esztergár Lajos tervei és elgondolásai alapján a Szatmár vármegyei kísérlet. Szatmár megyében a rászoruló családok megsegítésére egy Vármegyei Közjóléti Szövetkezettel kísérleteztek, amelynek központja Mátészalkán volt. A szövetkezet állami pénzen alakult azért, hogy segítse a sokgyermekes bizonytalan egzisztenciájú családokat produktív támogatással, ami az elesettségből való kiemelést jelentette. Érvényesült azonban ebben egy jelentős szociálpolitikai alapelv: a segítségnyújtás fokozatosságának elve. Esztergár vallotta ugyanis: „ott, ahol az elesettség a legnagyobb, nem lehet a juttatásoknak a legnagyobb fokával kezdeni az

⁶ Ld. erről bővebben: Molnár, 2002.

elesettségből való kiemelést, mert ha az elesett nem rendelkezik a szükséges erkölcsi és ismeretbeli kellékekkel, a segítségnek az ismeretek nyújtásával és a helyes gazdálkodásra való tanítással paralel kell haladni. Sok éves tapasztalat igazolja, hogy az elesettségből csak fokozatosan lehet az egyéneket a jobb gazdasági körülmények közé helyezni.” (Esztergár, 1939, p. 45)

A szövetkezet megszabta azokat a feltételeket, amelyeket az az egyes juttatások helyes felhasználásával kapcsolatban szükségesnek és jónak látott, a közigazgatás vezetői pedig eme feltételek betartását ellenőrizték, illetőleg a közigazgatás hatalmával a juttatottat a feltételek betartására szorították. A fokozatosság elve alapján először legegyszerűbb juttatásként a kisigényű *kecskék* juttatása hozott eredményt sokgyermekes családoknál, ahol a tejellátást sikerült biztosítani és az állatszaporulatból a juttatást törleszteni. A másik juttatási ág a *liba* volt ott, ahol kitűnő libalegelő és víz állt rendelkezésre, de már bizonyos szakértelem is kellett pl. a libatöméshez. A szaporulat és a tépési toll árát is figyelembe véve ez már az előző formánál nagyobb évi jövedelmet biztosított a juttatott családoknak. A következő forma a *naposcsibe*-juttatás volt. Ennél magasabb fokon állt a *sértés*-juttatás. Itt azonban előfeltétel volt, hogy a juttatott biztosítani tudja a takarmányozást. A *tehén* juttatásánál a takarmány biztosításán felül feltétel volt, hogy a juttatott megfelelő gazdasági épülettel is rendelkezzen az állat tartásához. A Szatmár megyei juttatások között jelentős volt még a *méhkaptár*-juttatás is. A szövetkezet maga készített modern kaptárakat, amelyek használatával több mézet lehetett elvonni, mint az addigi primitívebb kasos rendszerű kaptárakból. A juttatott általában 3 év alatt és rendszerint az állatok szaporulatával törlesztette a juttatást. A szövetkezet foglalkozott még vetőmagakcióval, olcsó bakancs és ruhaakciókkal (iskolás gyermekeknek, felnőtteknek).

A legjelentősebb azonban a *házépítés* volt, amely segítséget olyanoknak juttatták, akikben a visszafizetésre és a törlesztésre garancia volt. Itt a feltétel az volt, hogy a juttatottnak legyen házhelye, a vályogot pedig a juttatott a családtagjaival vesse ki. Ilyenkor a szövetkezet a szakértő iparosok munkadíját, a fa és cserépanyagot, valamint a kő vagy betonanyagot hitelezte. Az építés előírások szerint történt. Egy lakáshoz való hozzájárulás mintegy 1500 pengőt tett ki. Ezt a juttatott 12 év alatt tartozott törleszteni, évi 2%-os kezelési költség felszámítása mellett. Ha a juttatott önhibájából mulasztást követett el a törlesztés teljesítésekor, a szövetkezet magasabb kamattal terhelte. A házjuttatott rendszerint más (pl. állat) juttatásában is részesült, hogy könnyebben tudjon törleszteni.

A szövetkezet mindezekén túlmenően többféle akcióba kezdett. Eredményesen kísérletezett pl. cserépelőállítással, tégláégetéssel, sodronykerítés készítéssel, fűz-telepítéssel, kosárfonással, bútorkészítéssel, kenderfeldolgozással, varrottas-készítéssel. A juttatások körébe tartozott *földbérlet* elősegítése és a bérlőnek eszközökkel való ellátása. A szövetkezet a támogatásban részesülő részére különféle gazdasági munkák elvégzését írta elő.

Az ifjúsággal készítettett gazdálkodási terveket, előírták, hogy a földet miképpen műveljék, s a megműveléshez adták a szükséges eszközöket. Konyhakert létesítésénél a termelt zöldségfélék helyes elkészítését főzőtanfolyamokon oktatták.

Statisztikai adatok szerint Szatmár megyében a támogatásra szorult családok száma meghaladta a 6000-et. Kiszámították, hogy ezen családok akár csak minimális adófizetővé emelése is "kifizetődőbb", mint az így nyert adóbevétel többszörösének kifizetése az állam által ínségsegély címén. Nem beszélve a költséges állami tej- és cukorakciók kiváltásáról, valamint arról a pozitívumról, amely a lakosságot kiemelte kétségbeejtő elhagyatottságából, amely apátiává, a saját ügyei iránti közömbösséggé fokozódott. Esztergár úgy látta, hogy ez az értékes népréteg kiemelkedik a szegénységből, megindul benne a szerzési vágy, amely kiváltja az intenzívebb gazdálkodáshoz való késziséget. (Csizmadia, 1977, pp. 202–206)

Baranya megyei kísérlet

A Szatmár megyei Közjóléti Szövetkezettel párhuzamosan Baranya megyében is megindítottak egy Közjóléti Szövetkezetet. Itt egy speciális helyzet, az „egyke” miatt bekövetkezett társadalmi és nemzeti hátrányok kiküszöbölését tűzték ki fő feladatul. A cél szolgálatában a kihalt családok eladásra kerülő házait és földjeit vette meg a szövetkezet, és ezekben más megyéből (így pl. Szatmárból) telepítettek át lakosokat. Baranya megyében állandó munkashiánnyal küzdöttek, így adott volt a jómódú lakosság körében a napszám vagy a feles-bérlet biztosítása. Baranya vármegye az áttelepülőknek hitelt adott a ház megvételére, eszközök, igasállatok beszerzésére. Az áttelepítéssel járó többletköltségek miatt itt a kölcsön tekintélyesebb összegű volt, mint Szatmár megyében, s nem is térült olyan hamar vissza, azonban az áttelepített család egzisztenciális lehetősége biztosítottabb volt.

Pécsi kísérlet

A pécsi kísérlet, csakúgy, mint a baranyai, Esztergár Lajos nevéhez fűződik, aki célul tűzte ki a falusi nincstelen lakosság mellett a városi nincstelen lakosság önálló egzisztenciává emelését. Esztergár úgy látta, hogy a gazdasági válságból könnyebben emelkednek ki azok, akik valamilyen ingatlannal rendelkeznek, mint akiknek semmijük sem volt. Célkitűzése volt, tehát a városi lakosság magánvagyonhoz juttatása. A városi telkeknél maximálisan 250 négyszögöles házhelyek juttatását vették tervbe, amelyen intenzív kertgazdálkodás mellett egy család a háztartásához szükséges zöldségfélét nagyjából fedezni tudta. Ezt a mértéket pedig azért tartotta elegendőnek, mert a városokban a közmunkák,

különbéle alkalmi munkák a család ellátásához szükséges kiegészítő keresetet biztosították. Pécs városában kísérleteztek először nagyobb szabású akcióban a városi nincstelenek magánvagyonhoz juttatásával. A város törvényhatósága elhatározta, hogy 100 darab, túlnyomórészt szoba-konyhából álló, részben 2 szoba konyhából álló családi házat építtet többgyermekes és rászoruló családok részére. Ezt abból az elgondolásból szervezték, hogy a sokgyermekes családoknak a legnehezebb lakáshoz jutniuk, legtöbbször egészségtelen és viszonylag magas lakbérű lakásokban laknak, ők maradnak el a legtöbb lakbérhátralékkal. A város úgy kívánta lebonyolítani a házépítést és juttatást, hogy azt a lakbérrel törleszteni lehessen. E házakra 25 évig adómentességet biztosítottak, erre az időre elidegenítési és terhelési tilalom bejegyzése mellett törlesztésként meghatározott lakbér volt előírva. A 25 éves törlesztés alatt azonban a juttatott nem lesz a ház tulajdonosa, mindaddig csak bérlőként lakik, s a városnak módja volt az önhibából nem fizető juttatottat a házból kitenni. A törlesztésekből ugyan annyi pénz nem folyt be, mintha a város a házépítések bekerülési költségét pénzintézetnél helyezte volna el, azonban ezt a kieső összeget a kormányzat ínszegényhítés címén pótolta. Ehhez a programhoz a kormány még külön pénzeszközöket is juttatott, s így a városnak visszatért a befektetett tőkéje. A juttatottaknak kötelességük volt közjóléti szövetkezetekbe tömörülni, amelyek előírták, hogy pl. a veteményes kertekben hogyan kell az egyes ágyásokat elkészíteni, és belterjesen kezelni. A feltételek között szerepelt, hogy meghatározott számú sertést és szárnyast kötelesek tartani, és a termelvények téli elvetéséről is kötelesek gondoskodni. Feltételként írták elő a háziiparral való foglalkozást is. Egészségügyi előírások, "pedagógiai" vonatkozások egészítették ki a feltételeket. Utóbbiak körében hazafias, szociális, kulturális mozgalmakban való részvétel, s a családoknál kölcsönös segítségnyújtás szerepelt. A szövetkezetekbe való tömörülés segítette a lakókat a téli szükségletek olcsóbb beszerzéséhez is. 1939 végén egy belügyminiszteri körrendelet kimondta, hogy „a megállapított szociális munkaterv végrehajtása során állandóan arra kell törekedni, hogy a munkaterv valóra váltásával a támogatásra szoruló egyének gazdasági és szociális helyzete annyira javuljon, hogy azok a jövőben a közösség támogatására lehetőleg ne szoruljanak, és hogy azok a nyújtott támogatás értékét valamilyen szolgáltatás (pénz, termény, munka) útján mielőbb visszatérítsék. (Csizmadia, 1977; Esztergár, 1939)

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA)

Az ONCSA törvénytervezete

„Többgyermekes Családokat Segítő Alap” létesítéséről. Ez a javaslat az év végéig el is készült, és rögzítette, hogy családvédelmi célokra a következő bevételekből létesítenének alapot:

- az államkincstárra törvényes öröklés címén háruló vagyonokból,
- közszolgáltatásoknak a törvényben meghatározott családvédelmi pótlékából,
- bíróság által kiszabott s törvényben meghatározott pénzbírságokból,
- külön jogszabályokban e célra rendelt bevételekből,
- e célra önként juttatott adományokból.

A tervezethez több észrevétel, hozzászólás született. A földművelésügyi miniszter annak a véleményének adott hangot, hogy a politikai és társadalmi élet homlokterében a leginkább segítségre szoruló mezőgazdasági foglalkozású alsóbb rétegek felemelése áll, mint cél, éppen ezért az Alapnak a fele mezőgazdasági célokat kell, hogy szolgáljon. Indokolja ezt az a körülmény is, hogy az Alap bevételeinek zömét az öröklési és ajándékozási illeték, valamint a családvédelmi pótlék képezi, amely illetékek tekintélyes része a mezőgazdasági foglalkozásúak vagyonából ered. Jogosultnak mutatkozik tehát az a kíváncság, hogy az ilyen forrásokból befolyó jövedelmet ugyanoda, a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság gyengébb egyedeinek társadalmi és vagyoni megemelésére juttassák vissza. Az öröklött és ajándékozott vagyonnak a javaslat szerinti megterhelése esetleg veszélyeztetheti a tőkegyűjtést, valamint a termelés rendjét is.

Az igazságügyminiszter is hasonló fenntartásokkal élt, és mérlegelés tárgyává kívánta tenni az illetékek növelését, hogy mekkora emelése engedhető meg anélkül, hogy a termelésben, a beruházásokban és vállalkozásokban visszaesés ne támadjon. A vita hónapokig elhúzódott, s az előterjesztés végül is 1940 június 14-én történt meg. Ebből kitűnik, hogy a miniszter „egy messzemenően tervszerű, organikusan összefüggő egységes szociálpolitikát” kíván megszervezni, amely „a támogatásra szoruló néprétegek részére nemcsak átmeneti segítséget, hanem állandó életlehetőséget, tisztességes megélhetést biztosít.”

Az állam e szociális célok megvalósításához az állandó létbizonytalanság felszámolását kívánja megvalósítani. Az állam és az egyén szempontjából egyaránt nagy jelentőségű szociálpolitikai tevékenység megvalósítása nem tehető függővé a politikai és gazdasági élet napi hullámzásaitól, a pártküzdelmek eredményeitől és a kormányok változásaitól, hanem „meg kell találni azt a megoldási módot, amely egy nagyvonalú, organikus szociálpolitika rendszerének megteremtését, annak fokról fokra történő kiépítését és az ehhez szükséges anyagi fedezet előteremtését az idők változásaitól függetlenül mindenkor biztosítani képes.”

Az egyke meggátlására már 1927-ben született egy törvényjavaslat, amely e célra Országos Gyermekegítő Alapot létesít, és kimondja, hogy az alapot egy gyermekrész illeti meg annak az örökgyónak a hagyatékából, aki után három gyermeknél kevesebb örököl. Ezt az igazságügyi kormányzat megvétózta. Az eltelt több, mint 10 évben azonban családvédelmi szempontból jelentős

törvények születtek: társadalombiztosítási törvények, többgyermekes alkalmazottak családi pótlékának felemelése, a munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozása (legkisebb munkabér, legnagyobb munkaidő, fizetéses szabadság), gazdasági munkavállalók, özvegyeik kötelező biztosítása, gyermeknevelési pótlék, kishaszonbérletek alakítása, a kisbirtokok és házhelyek szerzésének előmozdítása, a legkisebb gazdasági munkabérek megállapítása. Mindezek a törvények mégsem nyújtottak a szociális problémák megoldására olyan egyetemes lehetőséget, melyre korunkban múlhatatlanul szükség van.

Az ONCSA törvénytervezetének indokolása úgy látja, hogy a szociálpolitika ma már nem a gazdaságpolitika függeléke, ma már többnek kell lennie a gazdasági fejlődés egyszerű kiigazításánál, vagy a függőségben dolgozó munkások gondozásánál. Tevékenységének arra kell irányulnia, hogy a nemzet életereit fenntartsa, illetőleg fokozza, a teljesítőképességet a lehetőségig emelje. Ebből következik, hogy a szociálpolitikának nem lehet előre megállapított és lezárt feladatköre.

Az akkori kormányzat úgy látta, hogy a magyar szociálpolitikának a korszellemből és a mezőgazdasági népeesség adottságaiból kell kiindulni. A korszellemben benne van a szociális alkotmányok megjelenése, az, hogy az emberi mivolthoz illő élet csakis az emberek egymásra utaltságából fakadó egymásközi összeműködésre épülhet. A kiépülő organikus szociálpolitika a mezőgazdasági népeesség produktív foglalkoztatását télen is lehetővé kívánta tenni, szövetkezetek létrehozásával főző és egyéb gazdasági tanfolyamokkal meg kívánta tanítani a gazdaságos és egészséges főzést, a helyes táplálkozást és a saját szükségletet szolgáló belterjes gazdálkodást. Az új szociálpolitika a mezőgazdasági és az ipari munkásság lakásszükségletét is ki kívánta elégíteni lakásépítés útján.

Az Alap munkája elsősorban a családvédelmet szolgálta. A családvédelemnek az államélet egész területén érvényesülnie kellett. Az Alap feladata volt az állami gyermekvédelem új alapokra helyezése. „Ma az állami gyermekvédelem keretében a gyermeket kiemelik a családból és nevelőszülők ápolására, gondozására bízják. Az Alap keretében folyó szociálpolitika arra törekszik, hogy a gyermek – hacsak erkölcsileg veszélyeztetve nincs – megmaradjon családjá keretében és a család legyen képes a gyermek felnevelését biztosítani.” – szól az ide vonatkozó korabeli kritika. (Csizmadia, 1977, p. 216) Jelentős területe a szociálpolitikának a különféle kölcsönök nyújtása, amelynél vizsgálni kell az igénylő munkakészségét, megbízhatóságát, s e személyi tulajdonságok mérlegelésével lehet állást foglalni a támogatás kérdésében. Az Alap nem akar csodát művelni, sem látszatsikereket nem akar elérni, hanem szociális és gazdasági színvonal-emelkedést akar biztosítani. Az Alap feladatát képezi különösen:

- a sokgyermekes családok intézményes támogatása,
- gondoskodás a gyermekvédelem feladatainak ellátásáról,

- *a megélhetésükben veszélyeztetett – főként mezőgazdasággal foglalkozó* – családok boldogulásának szerves megalapozása, házhoz juttatás, kedvezőbb gazdasági viszonyok közé telepítés vagy egyéb gazdasági megsegítés útján (közjóléti szövetkezetek, termelési, értékesítési intézmények és vállalkozások elősegítése),
- kellő anyagi feltételekkel nem rendelkező, de arra érdemes családok részére anyagi eszközök biztosítása avégből, hogy gazdasági tevékenység részesei lehessenek.

Az Alap a nyújtott szolgáltatás visszatérítését pénzben, természetben vagy munkavégzéssel igényelheti. Az Alap bevételeit állami illetékek és a családvédelmi pótdadó képezte.

Az egyke elleni küzdelem hívott életre egy olyan törvényjavaslatot „*A sokgyermekes családok segélyezéséről*”, amelyből azonban nem lett törvény. Ennek alapján a 30 éven felüli nőtlenekeket, a gyermektelen és az egy gyermekes házasságokat jövedelemhatártól függően meghatározott összegű gyermeksegítő adóval sújtotta volna.

Az ONCSA szervezete

Az ONCSA szervezete vertikálisan is és horizontálisan is hármas tagolású volt. *Vertikálisan* alsó-, közép- és felsőfokú szervei voltak: felsőfokon az Országos Szociális Felügyelőség volt megszervezve, jogait a törvényhatóságok felé a *szociális felügyelő* útján gyakorolta, aki tájékoztatást nyújtott a közjóléti szövetkezetek körébe tartozó feladatokról, ellenőrizte a munkaterv végrehajtását. Az Alap középfokú szerve a *törvényhatóság első tisztviselője*, aki elkészítette a törvényhatóság szociális munkatervét, a megvalósításhoz szükséges költségvetést, amelyeket felterjesztett az Országos Szociális Felügyelőséghez. Az Alap alsó fokú szerve vármegyékben a *főszolgabíró*, megyei városokban a *polgármester*, aki e feladatok ellátására *szociális előadót* jelölt ki.

E hármas tagozódású, vertikális hatósági szervezethez *horizontálisan* csatlakozott a *szociális gondozás szervezete*, amely *szociális gondozókból* állt. Kétféle szociális gondozó működött: *szegényügyben* a városi státusban lévő szociális gondozó, *ONCSA-ügyben* vagy gyermekvédelemben az Alap státusában lévő gondozó. A szociális gondozás keretében történt az adat felvételezés és az egyes családok gondozása. A községekben munkaközösségeket alakítottak, amelyeknek tagjai sorában részt vettek egyházi, világi, társadalmi és gazdasági tényezők, akik együttevén egy tárgyilagos vélemény kialakítására adtak lehetőséget a döntésre hivatott hatóságnak.

Az Alap gazdasági jellegű feladatainak ellátására törvényhatóságokként, kivételesen megyei városokként alakultak *közjóléti szövetkezetek*, amelyek

érdekes kísérletei voltak a közigazgatás és a gazdasági élet tényezőinek és módszereinek összefogására, s a főfelügyelet a belügyminiszter alá tartozott.

A tervezés és végrehajtás előkészítő munkálataihoz *Esztergár Lajos* pécsi polgármester miniszteri biztosként kapott megbízást, aki egy háromnapos megbeszélésre hívta a szociális felügyelővé kinevezendőket, ahol az alábbi irányelvek alakultak ki:

- A szociális felügyelők eljárásának alapja a területi megosztás lehet.
- A megfelelő szakszerűség biztosítása érdekében az országos ügyintézés tárgyi megosztása is szükséges.
- A szakszerűség biztosítására a központban jogászok, mérnökök és más szakemberek szerződéses, illetve tiszteletdíj ellenében történő alkalmazása kívánatos.
- Az Alappal kapcsolatos eredményesség biztosítása érdekében a minél közvetlenebb kapcsolat kiépítése, és a helyszínen való megjelenés gyorsaságának feltétlen biztosítása szükséges.
- A szociális felügyelők a hét első két napján kötelesek a központban tartózkodni, egyébként a törvényhatóságaikat látogatják.
- Heti értekezleteken történik a helyszíni tapasztalatokról a beszámolás, havonta egyszer a szociális felügyelők a központnak jelentést tesznek.
- Szükséges a tudományos feldolgozásra folyóirat megindítása, napilapokban a közönség megfelelő tájékoztatása.
- Felmerült egy kézi szakkönyvtár felállítása, egy központi sajtószemle rendszeresítése.
- Szóba került a rendszeres adatgyűjtés megteremtése, feldolgozása és közzététele.
- Szükségessé vált szociális védőnők képzése.
- A szociális felügyelőségnek saját feladatkörén túlmenően is gyűjtenie kell a szociális panaszokat, hogy azokat illetékes helyen szignalizálhassa.
- A szociális munkába a társadalmi egyesületeket is be lehet kapcsolni, sőt a társadalmi adakozás megindítását is tervbe kell venni.

A társadalom bekapcsolásának az önkéntes munkájára volt szép példa a kolozsvári tízes szervezet. A tízedesség a magyar városokban évszázados múltra tekint vissza, gyökerét valószínűleg a hadszervezési múltban kereshetjük. Lényege: egymás mellett élő tíz család (később több) a közösségre háruló munkákat együtt végezte. Ez lehetett a város védelme, utak javítása, közös kút fenntartása stb. Élükön a tízedes állott, egyik családfő az egymás mellett lakók közül, akit évente, illetve hosszabb időre választottak.

Kolozsváron és Erdély más helyein is a két világháború között felújítják a magyar népközösség szervezésére a régi szervezetet, de most már más céllal és tartalommal. A szervezet különös gondot igyekezett fordítani a családra. Megalakult a családvédelmi szakosztály, alakítottak egészségügyi alosztályt is,

melyben a magyar orvosok és gyógyszerészek fáradoztak a rászorulóknak az egészségvédelmében. A kulturális alosztály előadássorozatot rendezett, a jogi iroda jogi vagy közigazgatási ügyekben nyújtott tanácsot, jogvédelmet. A szervezet élén álló tizedes kötelességei:

- nyilvántartotta a saját tizedébe tartozókat;
- gondoskodott arról, hogy a tized társadalmi, gazdasági, kulturális szükségleteire a figyelmet felhívja;
- a tizedéből kiinduló elégedetlenségeket, panaszokat, sérelmeket az illetékes elé terjesztette;
- gondoskodott arról, hogy a tizedben öntudatos nemzeti közösségi szellemet és fegyelmet betartsák, a családok egymásnak segítségére legyenek;
- közvetítő szerepe volt a lakosság és a hatóság között.

Az ONCSA eredményei

Az ONCSA munkaprogramjának végrehajtására ún. közjóléti szövetkezetek szerveződtek. A közjóléti szövetkezet *célja*:

- készpénz és anyaghitel nyújtása révén sokgyermekes családok önálló gazdasági létének megalapozása, családi házak építésének, tatarozásának elősegítése;
- munkaalkalmak biztosítása, közös munka megszervezése, s így gazdasági, erkölcsi, szellemi felemelés útján az életviszonyok javítása és a társadalmi kiegyenlítődés elősegítése;
- termelőüzemek létesítése, és a jobb értékesítés előmozdítása.

Az új, produktív szociálpolitikának tehát a közjóléti szövetkezetek voltak a lebonyolítói, amelyek 1941-42-re már szép eredményeket értek el.

Az egyes megyékben (a fokozatosság elve alapján) a következő akciókat tervezték: Kisállat- és háziipari akció, nagyállat akció, talajjavító és mezőgazdasági gép akció, értékesítési és ipartelepítési akció, kiskert akció, házépítési akció.

Törvényjavaslat készült 1942-ben a család szociális és egészségügyi védelméről, mely meghatározta az ún. *zöldkeresztos egészségvédelmi szolgálat* fogalmát is: a népesség egészségének bizonyos, különösen veszélyeztetett korosztályokban, illetőleg a népesség szélesebb köreit veszélyeztető megbetegedésektől való megóvására (megelőzésére) irányuló állami tevékenységet kell érteni. Bevezette bizonyos esetekben (terhesség, kiskorúság) a kötelező egészségügyi vizsgálatot, amelynek elmulasztását kihágásnak minősítette.

Az ONCSA szakigazgatási szervezetté való továbbfejlesztése 1944-es rendelet alapján történt meg, eredményeit nem volt módunkban megismerni.

A magyar szociálpolitika történetét a hazai szakírók egy része elkésettnek, deficiteseznek, elmaradottnak mutatja be. Ezzel szemben idézném a CEU vendégtanárának értékelését a korszakról: „A magyar szociálpolitika sem nem elkésett, sem nem elmaradott, hanem saját utat járt be, amely másfajta modernitáshoz vezetett. Ennek átfogó és megértő bemutatása még várát magára. Egy ilyenfajta elemzés feladata az volna, hogy bemutassa a szociálpolitikai modernizációt, amelynek létét egyesek elvitatják.” (Zimmermann, 1994)

Irodalom

- Csizmadia, A. (1977). *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Budapest: MTA kiadványa.
- Esztergár, L. (1939). *A szociális munka útján*. Pécs: Kultúra.
- Esztergár, L. (1934). *A szociális képzés kérdése*. Pécs: Kultúra.
- Matheovits, F. (1936). *Nemzetközi szociálpolitika I-II. kötet*. Szombathely.
- Mihelics, V. (1931). *A szociális állam*. Budapest.
- Molnár, M. (2002). Esztergár Lajos szociálpolitikája. *Pécsi Szemle*, 5(tél), 71–82.
- Molnár, M. (2012). Lajos Esztergár, the Lawyer and Societal Politician. *Humán Innovációs Szemle*, 2(2), 14–27.
- Zimmermann, S. (1994). Hozzászólás vitához. In Gyáni, G., *A szociálpolitika múltja Magyarországon* (pp. 26–28). Budapest: MTA Történettudományi Intézet.

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület szociális tevékenysége 1920–1941 között

The social activity of the Királyhágómellék Reformed District between 1920–1941

PÁSZTOR RITA

Összefoglalás

A trianoni döntés következtében a Tiszántúli Református Egyházkerület felbomlott, a Romániához került egyházmegyék új egységbe tömörültek, a Királyhágómelléki Református Egyházkerületbe, amelyet hivatalosan csak 1939-ben ismerték el. Az állami támogatásra nem jogosult, tevékenységében akadályozott egyházkerület a nehézségek ellenére jelentős szociális tevékenységet fejtett ki. Nagyváradon református szociális egyesületek működtek, árvaházat tartottak fenn, és az idősgondozást is megszervezték.

Kulcsszavak: Királyhágómelléki Református Egyházkerület – szociális szolgálatások – diakónia – két világháború közötti időszak

Abstract

The Trianon Treaty significantly diminished the territory of the Tiszántúl Reformed Church District, the eastern church parishes being incorporated into Romania. These parishes formed the Királyhágómellék Church District, which was not officially acknowledged by the Romanian authorities until 1939. The District was not eligible for state funding and was hindered in its activities, but even so it could manage to become a major social service provider in the interwar Nagyvárad (Oradea).

Keywords: Királyhágómellék Reformed Church District – social services – diaconia – interwar period

Történelmi háttér

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület az első világháború után jött létre, a trianoni döntés eredményeként.

1918 őszén a történelmi Magyarország összeomlott. Az egyházak is súlyos válságon mentek át. Legnehezebb volt a helyzet az elcsatolt térségekben, így a Királyhágótól nyugatra eső részeken. Dutka Ákos 1918. november 15-én a

Nagyvárad *Napló*ban¹ megjelent írásának néhány sora jól szemlélteti a kialakult helyzet közmegítélését: „A magyar múlt minden politikai bűnének bűnhődése ránk szakadt. Országunk földjére lépett a győztes Antant balkáni hadserege, s ugyanakkor szomszédaink és velünk sorsközösségben élő nemzetiségeink, szájukon a Wilsoni elvek szavaival, szívükben a mohó és bosszúsomjas nacionalizmus érzetével, meg se várva az emberiség ítéletét osztozkodni kezdenek, s birtokukba akarják venni szintiszta magyar kultúrában élő városainkat (...). Intézzenek memorandumot a világ valamennyi kultúrnépéhez, ne az ország területi integritásáért, hanem az igazságért, jogért, hogy ami magyar kultúrában nőtt, ami magyar gazdasági egység, ami nyelvi kultúrközösségünkéből az emberiség kára nélkül ki nem számítható, a városaink és egységes tömegben lakó magyar népünk egyetlen szigete se szakíttassék el tőlünk.” (Dutka, 1918)

Hihetetlennek tűnt, hogy a bekövetkezett helyzet végleges lehet, de a versailles-i Kis-Trianon palotában 1920. június 4-én aláírt békeszerződés ezt igazolta. Megállapították Magyarország végleges földrajzi határait, melynek értelmében elveszítette területének 67 és népességének 58 százalékát, Horvátországot is beszámítva pedig a területi veszteség 71, míg a lakosságcsökkenés 63 százalékos változást mutat. (Romsics, 2007) A trianoni döntés nemhogy feloldotta volna, inkább elmélyítette a konfliktusokat.

A nagyhatalmak odaigérték a Királyhágón túli nyugati részeket, illetve a szerbek által megszállt Bánátot Romániának. Szükségesnek látták továbbá a kisebbségek helyzetének rendezését, erre utal a szerződés 47. cikke.²

E békediktátum következtében a Tiszántúli Református Egyházkerület elvesztett több egyházmegyét, mint Békésbánáti, Bihari, Érmelléki, Máramarosszigeti, Nagybányai, Nagyszalontai, Szatmári Egyházmegyét. A Romániához került gyülekezetek új egységbe tömörültek, melynek létrehozásáról és elnevezéséről 1920. december 14-én Nagyváradon tartott értekezleten megjelent Bihari, Érmelléki, Nagykárolyi, Nagyszalontai Egyházmegyék képviselői döntöttek. Vezetését a legidősebb esperesre, Sulyok Istvánra bízták. (Molnár, 1999)

Több egyeztető gyűlés után, 1921. augusztus 15-16-án, Nagyváradon megtartották a Királyhágómelléki Református Egyházkerület alakuló gyűlését, és „ezzel megkezdődött az a tizenhét évig tartó huzavona, packázás, jogi csűrészavarás, melynek kapcsán a bábként kezelt két főtisztviselő (Sulyok István püspök és Domahidy Elemér főgondnok) többször lemondott és újrávalasztatott.

¹ 1898–1934 között megjelenő politikai napilap. (Indig, 1999)

² Idézet a Trianoni békeszerződés teljes szövegéből: 1921. évi XXXIII. tc. III. cím 47. cikk: „Románia Magyarországgal szemben elismeri és megerősíti azt a kötelezettségét, hogy hozzájárult a Szövetséges és Társult Főhatalmakkal kötött szerződésbe oly rendelkezéseknek a felvételéhez, amelyeket ezek a Hatalmak szükségesnek ítélnék abból a célból, hogy Romániában a népesség többségétől eltérő fajú, nyelvű és vallású lakók érdekei, valamint a forgalom szabadsága és más Nemzetek kereskedelmének méltányos szabályozása védelemben részesüljenek.”

A kerület nap mint nap a lét és megszűnés pengeélén egyensúlyozott, s mire harca diadalmaskodott, a sikernek már nem volt ideje örülni” (Molnár, 1999, p. 19), mert az állami elismertetés alig valamivel a bécsi döntés előtt következett be. Gyakorlatilag megalakulásától, 1921. augusztus 16-tól 1939. november 22-ig (ekkor jelent meg *Románia Hivatalos Közlönyében* az a törvényrendelet, mely elismeri a Nagyváradi Református Egyházkerületet) törvényen kívül működött az egyházkerület, *exlex* állapotban. Ez idő alatt a nélkülözés, a mellőzöttség, az ebből fakadó elszigeteltség jellemezte a kerület életét. Ilyen körülmények között kellett eleget tennie az egyháznak feladatai ellátásának. Az elismertetés hiányának egyik súlyos következménye az állam anyagi támogatásának elmaradása volt. A kerület hat egyházmegyéje, a benne lévő 183 egyházközség, mindvégig nehéz anyagi körülmények között végezte munkáját. (Molnár, 1999)

Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés értelmében az egyházkerület nagy része visszakerült Magyarországhoz. Az egyházkerület 1941. december 10-én tartotta utolsó közgyűlését, az utókorra bízva az ítéletet, hogy feleslegessé vált-e valójában. 1942. január 1-én a Királyhágómelléki Egyházkerület hivatalosan megszűnt. Az utolsó közgyűlés kérdésére néhány éven belül megszületett a válasz: Magyarország ismét a vesztesek oldalán fejezte be a háborút, melynek következménye területeinek elvesztése volt. 1947. február 10-én Románia Párizsban aláírta azt a békeszerződést a szövetséges hatalmakkal, melynek értelmében az 1938. január 1-i helyzetnek megfelelően rögzítették a román-magyar határt, és ezzel megsemmisült az 1940. augusztus 30-i bécsi diktátum. Tehát újraéled a Királyhágómelléki Református Egyházkerület (a továbbiakban KRE), nyolc egyházmegyével, melyben 232 egyházközséget tartottak nyilván. (Molnár, 2001)

A közel fél évszázadra terjedő időszak (1945–1989) református egyházi élete fájdalmas képet vetít elénk, amely lényegesen eltér a világban elterjesztett „minden rendben van” képtől. Első lépésként, 1949-ben, a református egyházak egyezményt írnak alá az állammal, mely széleskörű beleszólási jogot biztosít a világi hatóságoknak az egyház belső életébe; a legmagasabb rangú egyházi és világi vezetőket az állam választja ki. Mindez azt eredményezte, hogy számos fontos pozícióba a hatalomtól függő emberek kerültek. A szocialista uralomnak sikerült befolyásolni az egyház életét, úgy, hogy az megfeleljen a szocialista ideológiának. A vallásos emberek az egyházon kívüliekkel együtt dolgoznak a szocializmus építésén, jobb emberi életért, a népek szabadságáért, a béke korszakának eljöveteleért. (Bende, 1963)

Elsorvad minden tevékenység, az állam nem támogatja, sőt gyakran beszünteti a különböző egyházi és nem egyházi szövetségek, egyesületek működését. A vallásos közösségek (egyházak), egyesületek, csoportok a hívek önkéntes adományaiból tarthatják fenn magukat, ezeket az anyagi eszközöket csak a templom (imaház), illetve más egyházi vagyontárgyak fenntartására és beszerzésére, valamint a papok, lelkészek, prédikátorok és a végrehajtó szervek

fenntartására, fizetésére használhatják fel. Nem engedélyez a templom falain kívüli tevékenységet. (Molnár, 2001)

Ezen a helyzeten változtat az 1989. december 22-én bekövetkezett esemény. Románia demokratikus országgá válás útjára próbál lépni. Nyitás következik be minden téren. Újjászületik az egyház, a református egyház lehetőséget kap ismét feladatainak ellátására.

A református egyház szeretetszolgálat (1920–1941)

Az újonnan alakult Egyházkerületben a hitélet megszervezése mellett a szociális feladatok, a diakónus munka elvégzése is nagy hangsúlyt kapott. A KRE levéltárában található az az 1923-as kézirat, mely tartalmazza a „diakónus-szolgálat” kötelességeit. Ezek a következők:

1. A református egyházhoz tartozó tagok és családok látogatása lelki és anyagi nyomorúság, de különösen az utóbbi számontartása és ezekből való kisegítése céljából.
2. A házi látogatást két diakónus együtt végzi a diakónusi gyűlés által megállapított sorrend szerint.
3. Számon tartja a gyülekezeti tagok és családok bevételi és kiadási mérlegét.
4. A presbitérium tudtával és beleegyezésével szociális mentőakciót szervez az elesettek, nyomorgók és betegek felsegélyezésére.
5. A számba vevő vagy mentőakcióként tett diakónusi látogatások bibliaolvasással, lehetőség és képesség szerint rövid magyarázattal, lelki vigasztalással és imádsággal történnek.
6. Az egyéni és családi látogatás tapasztalatairól a hit segítő szándékával beszámolnak a diakonátus gyűlésén.
7. A diakonátus a presbitériumnak jelentést tesz az elvégzett szolgálatáról, és szükség szerint a presbitériummal közös gyűlést tart. (A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának levelezése, igazgatási iratai 1920–1942)

A diakónus tevékenységének leírása összecseng az abban az időszakban professzióvá váló szociális munka feladataival. (Müller, 1992)

A KRE szociális tevékenysége 1920–1941 között

Munkaszervezés, a belmisszió jelentősége

Erre az időszakra esett az egyház belső életének, ezen belül a belmissziós tevékenységnek az újjászervezése. Ez nemcsak a hitélet fellendítését jelentette, hanem a szociális érzékenység fejlesztését is. A hitélet megújulását a gyülekezetekben megszervezett vasárnapi iskolák, bibliakörök, nőszövetségek és férfiszövetségek segítették. Ezek közül a nőszövetségeknek, és kismértékben a férfiszövetségeknek jutott fontos szerep a szociális feladatok ellátásában. (Molnár, 1999)

Hosszú szervezés után létrehozták a belmissziói bizottságot, mely első ülését 1925. június 11-én tartotta. Itt fogalmazta meg a legsürgetőbb teendőket:

1. Kötelezzék a lelkészeket családlátogatásra.
2. Vezessenek a lelkészek belmissziói naplót.
3. Alakítsanak gyülekezetenként szegényügyi bizottságot.
4. Mind a szegény- és beteggondozásra, mind az iratterjesztésre biztosítsanak a költségvetésben keretet, s annak fedezetéről gondoskodjanak gyűjtéssel, illetve erre a célra fordítva a vallásos ünnepélyek bevételét. (A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának levelezése, igazgatási iratai 1920–1942)

Egy évvel később megalakultak az első nőszövetségek a hat egyházmegyében, 105 gyülekezetben. A férfiszövetségek sokkal később (1932) és kisebb számban jöttek létre. Tevékenységüket a fentiek szellemében szervezték.

Az 1930-as évek a szociális érzékenység égisze alatt telnek. Megindult a kollektív összefogás szociális munkája, mely a családok anyagi helyzetének nyomon követését, a veszélybe sodródottak megmentését tartotta feladatának. Az egyház figyelmét nem kerülte el az anyagi csődbe jutott lelkészek és tanítók helyzete sem, rajtuk hosszú lejáratú kölcsön nyújtásával kívánt segíteni. A nyugdíjba vonult lelkészek, valamint azok családjának támogatására hozzák létre a Nyugdíj- és Özvegy-árva Gyámintézetet, melynek tagjai járadékfizetés fejében részesülhetnek az említett támogatásból.

Tizenkét év alatt sikerült megszervezni a belmisszió minden ágát, de 1936-ra ezek működtetése egyre nehezebbé vált, amelynek fő oka a hatóságok hozzáállásában keresendő. Volt, ahol csak a helyi szervek akadékoskodtak, máshol a törvényhatóságok léptek fel. Sok egyházközségben semmilyen templomon kívüli rendezvényt nem engedélyeztek, ha megpróbálták megtartani, feloszlatták. Nem egy helyen a templomban is tiltották ünnepélyek, rendezvények tartását. (A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Közgyűlésének jegyzőkönyvei 1926–1941) A püspöknek 1938-ban sikerült

megszerezni a prefektusok és hadtestparancsnokságok engedélyét a belmissziós tevékenységek folytatására. Ez azért is fontos, mert sok esetben a működéshez, különböző segélyezéshez szükséges anyagi fedezetet bálók, rendezvények, nyilvános gyűjtések bevételei jelentettek. Ilyen események megszervezésének elmaradása komoly gondokat okozott. A bevételek elmaradásával egyre nehezebben lehetett támogatni intézményeket (Nagyvárad Árvaház, Aggmenház), valamint iskolai ösztöndíjakat nyújtani, segélyezni. A szociális tevékenységek finanszírozása nagymértékben ráépült ezekre a bevételekre, adományokra.

A KRE anyagi helyzete, szociális tevékenységének finanszírozása

A gyülekezetek, ezáltal a kerület anyagi helyzete egyre súlyosabbá, ennek következtében az egyházi intézmények (oktatási intézmények, szociális intézmények stb.) fenntartása is kritikusabbá válik. A KRE a román állam részéről semmilyen támogatásban nem részesült, ennek oka főképp az volt, hogy nem ismerte el önálló egyházkerületnek, így nem tartotta lehetségesnek az államsegély folyósítását, melyet más egyházaknak viszont rendszeresen kiutalt. Ilyen körülmények között kénytelen volt saját erőből megoldani fenntartását, előteremteni a működéséhez, életben maradásához szükséges anyagi javakat. Ez a helyzet némileg változott a törvényes elismertetés után. Az állam elkezdte folyósítani az államsegélyt, de ez csak egyharmada volt a román egyház, illetve fele a római katolikus egyház lelkesi államsegélyének. (Gy. Kovács, 1940)

Mindvégig jelentős támogatásban részesült a Tiszántúli Református Egyházkerület részéről, illetve a magyarországi egyházak részéről. Ebben a vonatkozásban fontos szerep jutott a Baldácsy Antal Alapnak³, ami a kerület anyagi stabilitásának egyik biztosítója volt. Nemcsak a kerület költségeinek egy részét finanszírozták ebből, hanem a lelkesek özvegyeit és árváit is segélyezték, valamint szegény egyházak terhein is könnyítettek.

Más alapról is említést tesznek a fellelhető dokumentumok, mint a liberális gondolkodású váradai ügyvéd által létrehozott Várad Zsigmond Alapítvány. Vagyonát azzal a céllal hagyta az egyházra, hogy abból teológus hallgatók svájci tanulmányait támogassák. Váradon és Szatmáron gyakran nyújtottak támogatást a református egyháznak gazdag zsidó családok, bankárok, kereskedők (pl. Nagyváradon az Ullmann család).

Bár az állami támogatás elmaradt, Nagyváradon a hatóságok megengedték, hogy a városházán vasperselyt állítsanak fel, megteremtve ezzel az

³ A katolikus báró Baldácsy Antal vagyonát az 1876. okt. 19-én kelt alapítólevélben a protestáns egyházakra hagyta. Hozamából egyenlő arányban részesült 11 egyházkerület, többek között az elcsatolás után, a ráeső részesedés jogán a KRE.

adakozás lehetőségét a város polgárainak. Az így összegyűjtött pénzt az árvaháznak adták. Erre utalnak a nőszövetségi, egyházkerületi jelentések.

Egyéb anyagi forrásokként említhetők meg a hívek adományai. Bár nehéz helyzetben éltek az emberek, az adakozás mégsem maradt el. Mivel a *Református Híradóban*⁴ rendszeresen leközölték az adományok értékét, célirányát, ez biztosítéka volt annak, hogy az adományok nem „vesznek el”.

Összességében véve az egyházkerületnek nagyon nehéz volt fenntartania magát, hisz a városokban a munkaalkalmak hiánya, falvakban pedig a mostoha időjárás okozta rossz termés csak növelte a pauperizmust, ezzel pedig szegényedett az egyház is. De ilyen történelmi feltételek mellett is – ahogyan ez megfogalmazódik egy 1935-ben kelt körlevélben – az egyháznak joga, de ugyanakkor kötelessége, hogy a híveknek szociális intézményekkel saját maga szolgáljon. (Sulyok, 1935) Ezeknek az intézményeknek és a KRE szinte valamennyi karitatív tevékenységének a megszervezésében jelen volt a Nagyváradi Protestáns Jótékonyági Egyesület, mely még a századforduló környékén alakult. Az 1920-as évek végén megváltoztatja nevét, és Lorántffy Zsuzsanna Jótékonyági Egylet néven működik tovább. Az egyesület különös gondot fordított az árvaházban gondjai alá vett gyermekek testi és szellemi fejlődésére, de foglalkozott szegények pénzbeni és természetbeni segélyezésével is, illetve más kezdeményezések támogatásával. Az 1928-as zárszámadás alapján 25-28 rendes havi segély mellett kiosztott 74 pár új cipőt, ruhát, 94 kg babot, 374 kg burgonyát és más élelmet.

Szociális tevékenységet végző szervezetek, intézmények

A levéltári feljegyzések, kéziratok feldolgozása alapján körvonalazható a KRE szociális tevékenysége. A kapott kép sokszínű, arra utal, hogy az adott politikai és gazdasági helyzetben, a társadalmi problémák fölött nem huny szemet az egyház. Az ellátottak, támogatottak körét a szegénytől a gyereken át az idősek alkotják. Az Egyházkerület belmissziós tevékenységének eredményességére utal, hogy sikerült megszervezni a különböző területeken működő szociális szervezeteket, intézményeket. Létrejöttek nőszövetségek, férfiszövetségek, bizottságok, körök, illetve gyermekeket befogadó, időseket, betegeket gondozó intézmények.

Nőszövetségek: A KRE közgyűléseinek jegyzőkönyvei alapján egyértelmű a nőszövetségek szerepének fontossága a gyülekezetek életében. Megszervezésükre a döntés már az 1920-as évek elején megszületik. Legaktívabbak a Nagyváradon működő szövetségek, a levéltárban sok olyan dokumentum van, amely ezek munkájáról, illetve zárszámadásairól ír. Feladataik:

⁴ Vallásos irányultságú néplap volt, heti rendszerességgel adták ki 1922-től Nagyváradon.

1. Közösségi élet, rendezvények, ünnepélyek szervezése.
2. Adománygyűjtési akciók szervezése.
3. Lehetőség szerint népkonyhák működtetése.
4. Különböző körri tevékenységek szervezése (pl. kézimunkakör, csigatészta készítés stb.).
5. Bevételeiből segélyezések végzése (felnőttek segélyezése, ifjúság segélyezése, árvaház, agok háza stb.).

A jegyzőkönyvekben a következő bevételi forrásokat nevezik meg: bankbetétek kamatai, estélyek bevételei, perselyek, meghatározott célokra szánt adományok, más adományok, tagsági díjak.

Férfiszövetségek: Csak nagyon csekély számban alakultak. Nem igazán váltották be a tevékenységükhöz fűzött reményeket. Feladataik hasonlóak a nőszövetségével. Ezek közül csak néhányat próbáltak részben megvalósítani: a nagyszalontai férfiszövetség népkonyhát működtetett, az élesdi pedig munkaközvetítéssel próbált enyhíteni a munkanélküliségen.

Segélyosztó Bizottság: 1932-ben tartott Közgyűlésen született határozat a Bizottság létrehozására. Feladatai:

1. Segélyezések pénzben és természetben.
2. Gondoskodás teológusok, tanítók, tanítójelöltek, tanárjelöltek segélyezéséről.

1935-től bővül a segélyezettek köre lelkészek, tanítók középiskolába járó gyermekeivel. Bevételi forrásairól a meglévő dokumentumokban nem található konkrét adat, csak feltételezhető, hogy az Egyházkerület költségvetéséből hoztak létre erre külön alapot.

Református Kör: Az 1920-as évek elején alakult. Célja fiatal fiúk, inasiskolások, gimnazisták összefogása. Nagyváradon a Lorántffy Zsuzsanna Gimnáziumban működött. Szórakozási lehetőséget teremtett a fiatalok számára, többek között olvasásra, biliárdozásra nyílt itt lehetőség. A kört szervezők minden szerdán kézimunka délutánt szerveztek fiatal lányok számára, ahol az árváknak készítettek ruhákat, ágyneműket.

Márta Kör: Nagyváradon működött, városba szakadt cseléd lányok számára, aktív egyházi nőtagok szervezésében. Összejövetelét az árvaházban tartotta, melyek verstanulásból, olvasásból, beszédképesség fejlesztéséből, bibliakör szervezéséből álltak. Fontos akciója volt még a szegény iskolás gyerekek ebédeltetése, melyet együtt végzett a Református Kör és a Márta Kör. A Kör tagjai önként vállalták a

főzést, erről pontos beosztást készítettek, így sikerült naponta, változó létszámú (40-60 főnyi) gyerekcsoportnak ingyenebédet adni.

Nagyvárad *Árvaház*: 1924-ben hozták létre „csellengő gyerekek” összefogására. Szinte a semmiből állították fel, kezdetben csak a mindennapi adományokból befolyt pénzből és természetbeni támogatásokból működtették. Az árvaházat úgynevezett „ágyalapkából” rendezték be. A hívek adományaiból vásárolták az ágyakat, kis tábláskákat szereltek fel mindegyik ágyra, melyen az állt, hogy kinek az adományából sikerült megvásárolni. Kezdetben 14 fiúról tudtak gondoskodni. Ha megüresedett egy hely, azt nyilvánosan meghirdetett pályázat útján töltötték be.

Működését a református társadalom egésze támogatta: segítséget adott a falvak parasztsága természetbeni adományaival (búza, liszt, tojás stb.), a nőszövetségek pedig rendszeresen gyűjtéseket rendeztek. A város gazdag polgárai is hozzájárultak az árvák neveltetésének költségeihez, pl. Mónus Sándor presbiter, cipőgyár-tulajdonos minden évben kielégítette az árvaház cipőszükségletét.

Másik pénzforrás-lehetőség a minden év február 2-án megrendezett Protestáns Bál bevétele volt. Gazdag bankárokat hívtak meg, akik, ha nem is jöttek el, de jelentős összegeket küldtek. A II. világháború előtt a hatóságok bevonták a megrendezés jogát. Ekkor borítékok kiküldésével próbálták megváltatni a bált, azaz az adakozni szándékozó visszaküldte a borítékot, benne az adományával. A bálók megszervezése a Nagyvárad Protestáns Jótékony Egyesület feladata volt, mely később a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület nevet vette fel.

Mindemellett a legjelentősebb bevételi forrást a Református Árvaházi Képes Naptár terjesztéséből befolyt összeg képezte. Nem sokkal az árvaház létrehozása után az egyházkerület akkori főjegyzője, Csernák Béla lelkész szerkesztette és terjesztette a naptárat. Önköltsége csak a papír volt, minden évben a befolyt összeg az árvaház készpénz-költségének fedezésére ment. Egy 1928. június 7-én kelt főjegyzői körlevélben a következőket olvashatjuk a Képes Naptárról: „A naptár amellest, hogy hitelesítő olvasmányokat, egyházi és iskolai tájékoztató cikkeket, egyházi névtárat, gazdasági tanácsadót stb. hoz, emberbaráti célt szolgál, így alkalmas és méltó arra, hogy híveink között minél nagyobb számban terjesszék.” (Csernák, 1928) Mondja mindezt azért, mert az elárusításból befolyt tiszta jövedelem 16 (az évek múlásával kb. 30) árva gyermek neveltetéséhez nyújtott segítséget. Az összeget a Lorántffy Zsuzsanna Jótékonyági Egyesület kezelte, mint ahogy a többi adományt is, valamint ellenőrzést gyakorolt az árvaház ügyeinek menete felett. Vasárnaponként az egyesület tagjai rendszeresen tartottak engedélyezett, utcai gyűjtéseket, templomok előtt, piactereken, a Ligetben, a Rhédey Kertben.

Az árvaház minden nehézség ellenére fejlődött: 1924-ben 14 férőhelyes, 1933-ban 16 férőhelyes, 1935-ben 17 férőhelyes, 1937-ben 30 férőhelyessé

bővítik, de csak 26-an, 19 fiú és 7 lány élnek az otthonban, 1941-ben 32 férőhelyes, 18 fiú és 14 lány lakja. 1937-től, mikortól az árvaházban lányokat is elhelyeztek, két diakonissza veszi át a gyermekek nevelését. Őket a kolozsvári Diakonissza Otthonban képezték ki.

1929. május 27-én megszületett az az átvételi egyezmény, mely szerint a Lorántffy Zsuzsanna Protestáns Jótékony Egylet átadja az árvaházat az egyházkerületnek, ha teljesíti a következő feltételeket: a kerületi árvaház székhelye Nagyvárad legyen, a kerületi átvétel után azonnal legalább 30, s 2 éven belül 50 gyermek elhelyezkedésére rendezkedjék be, s ezek a lélekszámok tényleg be is töltsenek, illetve a kerületi árvaház igazgatóságának és választmányának 1/4-e alapszabályszerűleg mindig a Lorántffy Zsuzsanna Egylet által delegáltassék. (A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Közgyűlésének jegyzőkönyvei 1926-1941) Ez az egyezmény azonban nem valósult meg. Az árvaház a II. világháború végéig működött, ekkor a hatóságok felszámolták.

A nagyváradi Óssi-telep menhelye: A nagyváradi egyházközség a város legszegényebb részén menhelyet, napközi otthont hozott létre. Naponta 15-30 látogatója volt, akiket nemcsak gondoztak, hanem szerény étkezéssel is elláttak.

Nagyváradi Tanoncotthon: Működését 1937-ben kezdi meg. Ekkor 34 lakója van, de kapacitását tekintve kétszer ennyi férőhelyet is tud biztosítani. Célja szegény családok fiai számára szállást és étkezést nyújtani. 1941-ben, vidéki szülők anyagi helyzetének könnyítésére, megnyitotta internátusát középiskolás tanulók részére is.

Aggmenház: Az 1920-as évek második felében alapították, szintén Nagyváradon. Célja elaggott és elhagyott szegények részére szállást és ellátást biztosítani. Lakója 5 férfi és 20 nő volt. Az 1950-es években számolták fel.

Idősek házi gondozása: A Lorántffy Zsuzsanna Egyesület egyik jelentős tevékenysége volt a házi gondozás megszervezése. Célja betegek, öregek látogatása és támogatása. Az anyagi fedezetet különböző hozzájárulások jelentették.

Eredmények, megállapítások az 1920–1941-es időszakról

A rendelkezésre álló adatokból sajnos nem lehet teljes képet rajzolni e kor szociális tevékenységéről. A jellemző segítségi forma a segélyezés volt, melyet adományokból fedeztek. Az adományozás, az adakozás jelentős anyagi forrás volt a szociális munka számára. Az egyház feladatának főképp az árvák és elhagyott idősek felkarolását tartotta.

Az intézményekben dolgozók között nagyon gyakori az önkéntes segítő, az intézmény vezetését sok esetben, pedig lelkészek feleségei végzik. A lelkészfeleségek aktívan bekapcsolódnak a munkába: ők az adománygyűjtők, programszervezők, nevelők-tanítók.

Annak ellenére, hogy nehéz gazdasági helyzet és kedvezőtlen politikai viszonyok⁵ jellemzik ezt az időszakot, az egyház igyekszik bővíteni karitatív tevékenységeinek körét.

A református egyház hagyományörző, minden vonatkozásban. A feladatok vállalása azonos, függetlenül a történelmi időktől: árvák, idősek, szegények segítése. A segélyezéseknek csak a rendelkezésre álló keret szab határt. Fejlesztési tervekben nem szűkölködik, a megvalósítás akadályja majdnem minden esetben az anyagi források hiánya.

Irodalom⁶

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Egyházmegyéinek belmissziói jelentései 1935, 1936, 1937 évre

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyvei 1920–1926

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyvei 1926–1941

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának levelezése, igazgatási iratai 1920–1942

A Nagyváradi Protestáns Jótékony Egyesület 1928. évi jelentése
Belmissziói utazótítkár jelentései (1937) (n.a.)

Bende, B. (1963). *Vallások története*. Kolozsvár: Egyetemi fokú Protestáns Teológiai Intézet.

Csernák, B. (1928). *Főjegyzői körlevél*. Nagyvárad.

Csernák, B. (szerk.) (1936). *Református Híradó*, 16 (44–45). Nagyvárad: Kálvin Könyvnyomda.

Dutka, Á. (1918). Mi az igazság? *Nagyváradai Napló*, november 15.

Gy. Kovács, J. (1940). *Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úrnak címzett levél*.

Indig, O (1999). *A nagyváradai újságírás története*. Nagyvárad: Bihari Napló Kiadóvállalat.

Molnár, J. (1999). *A Királyhágómelléki Református egyházkerület története, 1920–1941*. Nagyvárad: Királyhágómelléki Református Egyházkerület.

⁵ Az 1920-as években nemcsak a gyülekezési jogot korlátozták a román hatóságok, hanem a magyar elnevezések használatát is.

⁶ A kéziratok lelőhelye a Királyhágómelléki Református Egyházkerület – jelenleg átszervezés alatt levő – levéltára. Az átszervezés magyarázza a dokumentumok pontos jegyzékszámának hiányát.

- Molnár, J. (2001). *A Nagyváradi (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története, 1944–1989*. Nagyvárad: Királyhágómelléki Református Egyházkerület.
- Müller, W. (1992). *Hogyan vált a segítségnyújtás hivatássá?* Budapest: T-TWINS Kiadó.
- Nőszövetségek zárszámadása 1935–1941*. Nagyvárad.
- Romsics, I. (2007): *A trianoni békeszerződés*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Sulyok, I. (1935). *Körlevél a Kerület gyülekezeteihez*. Nagyvárad.

A népességvesztés témája és az egyke-kérdés a két világháború közötti erdélyi társadalmi gondolkodásban

The topic of population decline and the one-child problem in the interwar Transylvanian social thought

SZÉKEDI LEVENTE

Összefoglalás

A két világháború közötti Európában a népességfogyástól való félelem főként nemzeti, etnikai, faji kontextusban jelent meg. Az erdélyi román társadalomkutatók a népességfogyás megszüntetését a mortalitás csökkentésén keresztül látták megoldhatónak, ám az erdélyi magyar társadalomtudósok a fő okok sorába beemelték az egyke-problémát is, bár itt soha nem vált „nemzethalál-motívummá”. Az egykezés a bánási román kutatókat is foglalkoztatta, itt elterjedt volt a „belső idegenek” rovására írt szokás.

Kulcsszavak: népességfogyás – biopolitika – demográfia konstrukciók – egyke – a két világháború közötti Erdély

Abstract

In the interwar Europe the fear of population decline appeared in national, racial or ethnic contexts. Ethnic Romanian researchers of Transylvania sought the decrease of (child) mortality as a means of raising population size. Ethnic Hungarian social scientists added the “one-child system” as a cause of population loss, but the topic was less nationally charged than in Hungary. The “one-child” custom preoccupied the Romanian elite of the Banat area, who blamed the “inner aliens” for its spread.

Keywords: population decline – biopolitics – demographic constructs – one-child system – interwar Transylvania

Bevezető

A népességfogyástól való félelem közel 150 éve jelen van az európai (és észak-amerikai) közgondolkodásban, ennek megfelelően a társadalomtudományok, a medicina, de mindenekelőtt a két világháború között fénykorát élő eugenetika is tematizált ebben a kérdéskörben. Mivel a gyermekvállalási hajlandóság magasabb volt a szegényebb népességben, ezért Nyugat-Európában a népességfogyás motívuma gyakorta kapcsolódott az elitek tévesztésének sötét látomásaival, míg a migrációs célsország Amerikai Egyesült Államokban inkább a fekete amerikaiak

és a bevándorlók „szennyező” hatásaitól tartottak. (Teitelbaum & Winter, 1986, pp. 45–51) A korabeli elemzések többségében központi szerepet kapott a faji¹ tisztaság motívuma és az etnikai-kulturális szempontból „szennyezetlen” népesség képzeje majdhogynem mitikusan kapcsolódott az uralkodó, konzervatív nemzeti ideológiákhoz.

A nemzeti összefüggésrendszerben a faji (etnikai) tisztaság biztosításának, a lakosságszám stabilizálásnak-növelésének követelményei különösen felértékeltek a demográfiai reprodukció szabályozására irányuló közpolitikákat Kelet-Európában is. Így történt az elemzésünk szempontjából fontos Magyarországon és Romániában is, ugyanakkor viszont a két ország népesedéspolitikái között jelentős különbségek is mutatkoztak. Mindkét országban a népesség túlnyomó része a több szempontból is elmaradott, faji szempontból viszont tisztának tartott vidéki közösségekben élt, így a nemzetépítő-identitásmentő társadalmi beavatkozások elsősorban a falusi lakosságot célozták meg.² Románia a magyarországinál jobb születési mutatókkal rendelkezett, ám a halandóság, és ezen belül is a csecsemőhalandóság riasztóan magas volt (elsősorban rurális közegben), ezért a román szakemberek az életfeltételek és az egészségi állapot javítására vonatkozó szociálpolitikai intézkedések fontosságát hangsúlyozták. (Kiss, 2010, p. 22) A demográfiai reprodukció vonatkozásában Magyarországon viszont a már akkor több évtizedes hagyománnyal rendelkező pronatalista diskurzus került előtérbe. Ennek egyik oka az egykezés és a születésszabályozás elterjedtsége az ország bizonyos vidékein (Andorka, 2001, pp. 13–17), a másik pedig vélhetően az, hogy a vidéki lakosság életésélyeinek javítására a területileg megfoglyatkozott Magyarország kormányzatai a romániaiainál koherensebb egészségpolitikai rendelkezéseket hoztak. (Kiss, 2010, p. 20)

Erdélyi megközelítések

A magyarországihoz hasonlóan a két világháború közötti erdélyi magyar társadalmi gondolkodásban is jelen van a népességfogyástól való félelem, identitásépítő funkciója okán is előtérbe kerül az etnikai-kulturális szempontból utánpótlásként (is) felfogott rurális lakosság számának biztosítása, illetve lehetséges növelése. A probléma ugyanakkor kevésbé tematizálódik demográfiai hanyatlásként, hiszen a korabeli Erdély³ magyar falvainak születési arányszámai a

¹ A korabeli szakirodalomban a „faj” szót gyakran a mai „etnikum” kifejezés értelmében használták.

² A falucentrikusság jellemző volt a két világháború között magyarországi szociográfusok és népi írók egész nemzedékére, de ugyanez érvényes a korszakalkotó Gusti-féle bukaresti szociológiai iskola munkásságára, vagy az erdélyi falukutató és vidékfejlesztő mozgalmakra is.

³ A tanulmányban Erdély területét a ma szokványos, kiterjesztett értelemben használjuk,

csökkenés ellenére viszonylag jók voltak, olyannyira, hogy egyes régiókban az agrárnépesség fölöslegéről lehetett beszélni. (Venczel, 1939) Ez a specifikus túlnépesedés növelte az erdélyi magyar, ezen belül is elsősorban a székelyföldi falvak migrációs potenciálját, ez utóbbi viszont kisebbségi szempontból negatív folyamatként jelenik meg a korszak társadalomtudományi szövegeiben. (Illyés, 1938; Jancsó, 1938; Venczel, 1936)

Annak ellenére, hogy az átlagos születésszámnak és a lassú ütemben javuló mortalitási együtthatóknak köszönhetően Erdély magyar falvainak demográfiai helyzetét a korabeli szerzők nem találták túl kritikusnak,⁴ felhívták a figyelmet az erőteljes regionális különbségekre és az alacsony születésszám, illetve „egykézés” (hagyományos) elterjedtségére Kalotaszegen és más térségekben is. (Nagy, 1938, pp. 263, 267)

A nem fizikai értelemben vett, hanem az „etnikai organizmusból” való kilépésként értelmezett népességfogyásnak az erdélyi népesedéstanulmányokban sokat elemzett formája az asszimiláció, amit a szerzők a szórványhelyzet és a román-magyar etnikai vegyes házasságok (Mikó, 1998) következményének tartanak. Fontos viszont kihangsúlyoznunk, hogy a probléma elemzésénél kevésbé érződik a román szakirodalom egy részében erősödő eugenetikai szemlélet, ami az etnikai keveredést biológiailag is károsnak tartotta. (Kiss, 2008, p. 11; Turda, 2009, p. 100)

Gyermekvállalás, születésszabályozás, egyke

Megállapíthatjuk, hogy a népszaporulatnak a születésszabályozás, illetve az egyke viszonyrendszerében való tárgyalása a magyarországi társadalomtudományi-szociográfiai írásokhoz képest⁵ a két világháború közötti erdélyi magyar szakirodalomban nem töltött be központi szerepet. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a témát jelentéktelennek tartották volna az erdélyi magyar értelmiségiek – többek között erre vall a születésszabályozás-gyermekvállalás kérdéskörének integrálása az *Erdélyi Fiatalok* csoport szociográfiai kérdőívébe.⁶

Így Erdélyhez tartozónak tekintjük a történelmi Partium Romániához került részét, valamint Bánság romániai területeit is.

⁴ Itt fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy a Trianoni Döntést követő kivándorlásnak tulajdoníthatóan Erdély magyar lakosság számottevően csökkent (Vita, 1940), valamint arra is, hogy a románság natalitási mutatói a magyarokénál jobbak voltak. („Szemle”, 1934, p. 36)

⁵ A magyarországi egyke társadalomtudományi toposzának áttekintését többek között Andorka Rudolf valósította meg. (Andorka, 2001)

⁶ Az egyke-kérdés viszonylag ritkán jelenik meg a szakfolyóiratokban. Egy rövid (saját) kvantitatív elemzés kimutatta, hogy az *Erdélyi Fiatalok* 1930-1940 közötti lapszámaiban az „egyke” szó mindössze 13-szor jelenik meg, a tudományos szempontból rangosabb *Erdélyi Múzeumban* pedig 14-szer, ugyanakkor az egykéről leggyakrabban a

(Demeter, 1931, p. 29)

Az egykezést elemző cikkekben fellelhetjük a jelenség kulturális-erkölcsi és gazdasági magyarázatait is, az „okmegnevezési” preferenciák egyébként többnyire tükrözték a szerző ideológiai kötődését is, ami összességében jellemző volt az egyke-kérdés magyar irodalmára. (Keszi-Harmath & Keszi-Harmathné Moravszky, 1957, pp. 736–737) Szemléltetésképp idézünk egy jellegzetes okfejtést a két világháború közötti társadalomismereti írásokból: „Az egyke okai közül legfontosabb az anyagi önzés világfelfogásának szabadossága, mely most szivárog le a tanultabb elemtől az egyszerűbb néprétegekig és ott végzetesen találkozik a háború és a felforgató áramlatok okozta erkölcsi lazulással (...). A helyes és erélyes népnevelés az egyetlen eszköz, mely e bajt megközelítheti. Az erkölcstelen vagy erkölcsmentes életfelfogás szócsöveinek (sajtó!) revíziója talán itt fontosabb, mint bármely más kérdésben; végrehajtása a lelkipásztorokra, tanítókra, a magyar közösség minden vezetőjére vár.” (Nagy, 1991, p. 57)

Fontos megemlítenünk, hogy az egyke-kérdésre adott specifikus válaszok között hangsúlyosan jelent meg az orvosi-egészségpolitikai is. Ehhez hozzájárult az is, hogy a születésszabályozás érthetően orvosi problémaként is tematizálódott, de az egykeről szóló diskurzusra ezen túlmutatóan is jellemző volt az erőteljes medikalizáció. A gyermekáldás immorálisnak tartott visszaszorítását már az első világháború előtt is igyekeztek betegségmetaforákkal megragadni (Széchenyi, 1906, pp. 7, 12–14), a jelenséget az organicista módon elképzelt nemzet betegségének tartani (Nógrády, 1913).

Mivel elemzésünk a „népességfogyástól való félelmet” összerdélyi kontextusban kívánja megvilágítani, ki kell térnünk a kérdés román társadalomtudományi megközelítéseire is. A két világháború közötti román társadalomtudományi megközelítésekben a népszaporulat kérdése a magyarországihoz és erdélyi magyarhoz hasonlóan nemzeti ügyként tematizálódott, ám – ahogy ezt korábban már jeleztük – a kritikus demográfiai probléma a magas csecsemőhalandóság volt. (Kiss, 2010, p. 22) A román vidék elmaradottsága, a falusi népesség rendkívül rossz egészségi állapota hozzájárult ahhoz, hogy a mortalitási mutatók csak lassan javuljanak, de a magas születési arányszámnak köszönhetően a népszaporulat az ország legtöbb vidékén pozitív volt. (R. Szeben, 1991, p. 36) Sokat emlegetett kivételt képeztek a Bánság román falvai, az alacsony születésszám miatti negatív népszaporulatot a társadalomtudósok többsége a „nemzetromboló” demográfiai hanyatlás vészjósló jelének tekintette. (Brudariu, 1936, p. 37) A román népesség apadásának kérdése olyannyira felértékelődött, hogy a temesvári polgármester, Cornel Grofşorean által 1932-ben életre hívott társadalomkutatási intézet (Institutul Social Banat-Crişana) [Bánság-Körösvidék Társadalmi Intézet], a továbbiakban ISBC) egyik legfontosabb kutatási témája épp a népességfogyás volt. (Negru, 2013, p. 15) Mivel az Intézet munkássága a magyarországi kutatók

magyarországi egyke-kutatások kontextusában szólnak a „végigpásztázott” tanulmányok.

számára kevésbé ismert, ezért a továbbiakban részletesebben foglalkozunk az egyke, a születésszabályozás, az alacsony gyermekszám tematizálásával az ISBC szakfolyóiratában. Ezt azért is tartjuk indokoltnak, mert a születéskorlátozás magyarázatai többnyire ugyanabban a keresztény és nemzeti szimbolikus térben mozogtak, mint a magyarországi, és részben az erdélyi magyar szociográfiai írások jelentős részében.

Az ISBC szakfolyóiratában megjelent, elemzésünkbe bevont tanulmányok (Botiș, 1939; Cioroianu, 1933; Gabor, 1935; Iacobi, 1933; Nemoianu, 1933; „Raportul Secretariatului General despre activitatea ISBC de la 30.01.1933–31.03.1934”, 1933; Șora, 1934) által megnevezett okok az alábbi kategóriákba sorolhatók: morális-vallási okok, orvosi-egészségügyi okok, gazdasági helyzet, mezőgazdasági okok, idegen befolyás, kulturális átalakulás. Szükségesnek tartjuk megállapítani, hogy a magyarázatcsoportok részben átfedik egymást, hiszen például az orvosi-egészségügyi okoknál szereplő „abortusz” óhatatlanul megjelenik erkölcsi vonatkozásban is. Kockáztatva a rendszerezés illetően pontatlanságát, az alábbiakban röviden érintjük a felsorolt kategóriákat:

Morális-vallási okok: „A vallásos érzület csökkenése kihat az erkölcsi élet hanyatlására”. (Botiș, 1939, p. 56) „(...) a vallás által előírt, mértékletes erkölcsi életű korszakokat magas születésszám és ennél fogva erő és felemelkedés, a morálisan hanyatló idők pedig sterilitás és fogyás jellemezte (...)”. (Șora, 1934, p. 6) Visszatérő motívumként jelenik meg a magas születési arányszám és a vallásosság pozitív korrelációja, az ISBC Kulturális Szakosztályának kutatási célkitűzései között is szerepelt a keresztény erkölcs és a natalitás együttes vizsgálata. („Raportul Secretariatului General despre activitatea ISBC de la 30.01.1933–31.03.1934,” 1933, p. 88). A szövegekben utalnak az idegen, nem-keresztény vagy egyházellenes propaganda negatív hatásaira, külön kiemelve az új ideológiák, ezen belül is a történelmi materializmus káros hatásait. (Cioroianu, 1933, p. 5) A szerzők kitértek az oktatás világiasodásának a veszélyeire is, itt utalva az iskola keresztény erkölcsi nevelő hatásának a csökkenésére, amit többek között a vallásoktatás relatív súlyának a csökkenése idézett elő. (Cioroianu, 1933, p. 4; Șora, 1934, p. 10)

Orvosi-egészségügyi okok: „A gyakori és a legbarbárabb módszerekkel végzett abortuszok (...) a nő sterilitásához és korai korosodásához vezetnek (...). A születés előtti, születési és születés utáni orvosi segítségnyújtás hiány a csecsemőhalandóságot fokozza. Az állapotos asszony a nehéz mezei munkának van kitéve.” (Botiș, 1939, pp. 56–57) A felsorolt okok között első helyen az abortusz és a népi születésszabályozás egyéb, orvosilag veszélyesnek tartott megoldásai szerepelnek. A kérdést vizsgáló elemzők a nem megfelelő higiénés-egészségügyi körülmények, valamint a terhes anyáknak és kismamánknak nyújtott szociális ellátás elégtelenségeiről is szólnak. Ezt súlyosbítja az is, hogy az állapotos anyákat nem kímélték eléggé, akár súlyos testi munkát is végeztek velük. Az

elemzett tanulmányok túlnyomó részében az abortusz nem csupán orvosilag, hanem erkölcsileg is helytelennek tartják. Találni viszont jóval árnyaltabb, befogadóbb megközelítéseket is: az egyik szerző a művi vetéléssel kapcsolatban így fogalmaz: „Az esetek többségében nem lelki rosszindulatról van szó, ami illetően bűnbe sodorná az embereket, hanem az élet nehézségeiről (...)”. (Gabor, 1935, p. 23)

Gazdasági helyzet: „Az, aki jobban érvényesült az életben, nem az, aki többet adott, hanem aki többet vett el, ha pedig így fogjuk fel az életet, és a közvélemény ezt meg is erősíti, akkor a gyerek a modern ember feltörekvésének útjában álló akadály.” (Nemoianu, 1933, p. 27) Ugyancsak Nemoianu (1933, p. 29) írja, hogy „a Bánságot leíró jelző, hogy ez lenne a román nép jól karbantartott temetője”. Az írásokban a bánsági térség viszonylag magas életszínvonaláról szóló megállapítások összefonódnak az anyagiasság elterjedésének káros hatásaival. Itt a szakemberek vélhetően a módosabb népeesség aspirációs rendszerének átalakulására utaltak: az anyagi javak gyarapítása a gyermekvállalásnál fontosabbá válik. Más szerzők viszont arra figyelmeztettek, hogy a mezőgazdasági fejletlenség és a világgazdasági válság miatt a tudatosan tervező házastársak (a családsegítő rendszer elégtelenségének ismeretében) nem vállalhattak sok gyereket. (Gabor, 1935, p. 20) Az érvek túlnyomó része ugyanakkor az első, vagyis a „materializmus” magyarázó rendszeréhez kötődik.

Mezőgazdasági okok: A földtulajdonra, földviszonyokra vonatkozóan a tanulmányok írói a parasztcsaládok tulajdonában lévő telkek elégtelenségéről tesznek említést. A földművelés technikai fejletlensége és a felhasznált agrártechnológiák fejletlensége csökkenti a termőföldek „megtartó képességét”⁷, a termények értékesítésével kapcsolatos problémák pedig csak tovább súlyosbítják a helyzetet. Ilyen körülmények között a parasztcsaládok a földek felaprózódását a gyermekszám alacsonyan tartásával igyekeztek megelőzni.

Idegen befolyás: „A Zwei-Kinder System oder keine Kinder-system (...) nem lehet román eredetű, hiszen az őshonos románok házat gyerekek veszik körül, még a legterméketlenebb föld kellős közepén is.” (Cioroianu, 1933, p. 3) „A városi közeggel, és más, az egy vagy két gyermek rendszerét gyakorló népekkel (a svábok) való kapcsolatában a román paraszt jót és rosszat is átvesz a városokból vagy a sváboktól, másolja a születésszám csökkentését is.” (Botiş, 1939, p. 57) A román rurális közösségekben hagyományosan magas születésszám visszaeséséért az idegen hatást is kárhoztatják, a szerzők szerint a román parasztlak mintakövető magatartása főként a sváb modell átvételére vonatkozott (Botiş, 1939, p. 57);

⁷ A székely vidéken a mezőgazdaság hatékonyságát, a földek minőségét és „megtartó képességét” Venczel József elemezte, ő azt a székely népfelhasználással hozza kapcsolatba. (Neményi, 2008, pp. 51–58)

Cioroianu, 1933, pp. 3–5; „Raportul Secretariatului General despre activitatea ISBC de la 30.01.1933–31.03.1934”, 1933, p. 90; Şora, 1934, p. 10), amit bizonyos szerzők szerint a magyaroktól vettek át (Botiş, 1939, p. 1957). Az idegen „lelki hatás” a településen belüli, meglehetősen veszélyesnek és fajilag is „szennyezőnek” tartott keveredés – „A román falvak egységes és tiszta ikonját tarkítják és megzavarják az idegenek” (Cioroianu, 1933, p. 3) – révén is erősödhet, hordozói az urbanizációs, modernizációs áramlatok is.

Kulturális átalakulás: Şora (1934, p. 12) szerint „épp azokban a régiókban kisebb a születési arányszám, ahol a gazdaságok rendezettebbek és módosabbak (...), maga az anyagiassággá változott bőség a bajok a forrása”. Ezen a téren a szerzők többnyire az anyagiasság, a materializmus, modernizáció és urbanizáció káros hatását emelik ki, utóbbit kapcsolatba hozva az idegen, „románellenes” befolyással. A kulturális átalakulás másik jele a családmódel átalakulása: az új, „szereződésalapú” családi kötelek nem a hagyományos értékek mentén és a helyi közösségek megtartása érdekében fonódnak, így a gyermekáldás kevésbé fontos kérdéssé válik.

Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált szövegekben az (agrár) gazdasági magyarázatok⁸ másodlagosak, bár a szerzők többsége javasol a gyermekvállalási kedvet javító, gazdasági-pénzügyi jellegű intézkedéseket is. Ezek egyébként főként adóügyi vonatkozásúak (pl. adókedvezmények, az egyedülállók megadóztatása), de szó van az életszínvonal növelésének fontosságáról, a férj fizetésének emeléséről. Az utóbbiról értekező szerző nézete szerint a férfi házastárs bérének növelése helyreállítja a háztartás hagyományos egyensúlyát, ily módon a feleség nem kényszerül a munkavállalásra, és több ideje lesz otthoni feladatainak ellátására. (Şora, 1934, p. 15)

Következtetések

A népességfogyástól való félelem nemzeti vagy nemzetiségi kontextusban különböző formákban tematizálódott a két világháború közötti romániai, illetve erdélyi magyar társadalomtudományi gondolkodásban. A romániai szociológusok, így a *Gusti-féle monográfiai iskola* munkatársai és követői is a román falvakra jellemző, rendkívül rossz halálozási mutatók okait kutatták (és fogalmaztak meg, majd alkalmaztak is szociálpolitikai, közegészségügyi intézkedéseket). Az erdélyi szociológiai és szociográfiai írásokban is megjelent a mortalitás csökkentésének szükségessége, de a kisebbségi magyar népesség fogyásának három további

⁸ Az egyik legelső és a mai napig referenciának tartott egyke-tanulmányban a szerző az alacsony gyermekvállalási hajlandóság infrastrukturális és mezőgazdasági okairól, ez utóbbival kapcsolatban pedig a nagy latifundiumok fennmaradása miatt kialakult földhiány, és az ezzel együtt járó föld-felaprózódás hatásairól írt. (Buday, 1909, p. 17)

aspektusát is hangsúlyozták: elvándorlás, beolvadás, gyermekvállalás, egyke. Az alacsony gyermekvállalási kedv vonatkozásában az erdélyi magyar és román társadalmi gondolkodásban a pronatalista szempontok diskurzíve összekapcsolódtak a nemzet, illetve az etnikai csoport mérete és kulturális-faji tisztasága védelmének szempontrendszerével.

A népszaporulat kérdése két régióban mutatkozott különösen problematikusnak: a magyar szövegekben Kalotaszeg népesedési kérdéseivel foglalkoztak,⁹ míg a román tanulmányok elsősorban a Bánságra összpontosítottak. Annak ellenére, hogy a vizsgált régiók és a tanulmányok születésének ideológiai kontextusa nagymértékben eltért (nemzetállam-építés, illetve kisebbségi önvédelem), az alacsony gyerekszám okait hasonlóképpen fogalmazták meg. A szövegekben gyakori a kulturális átalakulás szerepének hangsúlyozása (urbanizáció, modernizáció, anyagiasság, hagyományos családmódelek szétesése) és az alacsony gyerekszám keresztény erkölcsi megközelítése (a keresztény család helyett „szereződéses” kötelékek, vallástalanság, születésszabályozás elfogadottsága), az idegen hatás és az etnikai keveredés súlyos következményeinek dogmatikus hangsúlyozása viszont inkább a vizsgált román szövegekre jellemző. A mezőgazdasági (felaprózódás, a föld megtartó képessége) és a gazdasági-életminőségi magyarázatok (életszínvonal és gyermekvállalási kedv negatív korrelációja, gazdasági krízis hatása) az elemzésbe bevont tanulmányokban megjelennek ugyan, de gyakran moralizáló felhangokkal. A román és a magyar szövegekre egyaránt jellemző a medikalizált diskurzus, a szerzők a születésszabályozás és az egyke problémáját sokszor biológiai, néplélektani vagy éppen erkölcsi betegségként közelítik meg, bár az eugenetikai fogantatású megközelítések inkább az elemzett román szövegekre jellemzők. Ennek feltételezhetően az a magyarázata, hogy az erdélyi magyar progresszív falukutatók szemléletét alapvetően meghatározta a transzszilvanizmus eszméje, amihez nehéz lett volna társítani a belső „idegenek” ügyének xenofób kezelését.

Irodalom

- Andorka, R. (2001). A dél-dunántúli egykeutatók története. In Andorka, R., *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok* (pp. 13–29). Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- Botiș, E. (1939). Aspectele depopulării Banatului sub prisma cercetărilor monografice ale Institutului Social Banat-Crișana. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 7(25), 53–64.
- Brudariu, A. C. (1936). Monografia comunei Belinți: Cercetări asupra

⁹ Fontos adalék, hogy a magyarországi egyke-kérdés talán még hangsúlyosabb, mint az erdélyi vonatkozások.

- manifestărilor etico-juridice. *Sociologie Românească*, 1(7-9), 37–55.
- Buday, D. (1909). *Az egyke*. Budapest: Deutsch Zsigmond és Társa. Letöltve 2015. 10. 10-én: http://mtdaportal.extra.hu/books/az_egyke.pdf
- Cioroianu, Ș. (1933). Cauzele suflotești ale descresșterii populației române din Banat. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 1(2-5), 1–8.
- Demeter, B. (1931). *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* Cluj-Kolozsvár: Erdélyi Fiatalok.
- Gabor, L. (1935). Reflexiuni referitoare la legiferarea avortului. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 3(13), 17–24.
- Iacobi, C. (1933). Boalele populare și activitatea noastră de politică socială. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 1(2-5), 75–79.
- Illyés, E. (1938). Egyke helyett kivándorlás. *Hitel*, 3(4), 309–312.
- Jancsó, B. (1938). Az első tudományos vidék-monográfiánkhoz. *Erdélyi Fiatalok*, 9(2), 7–10.
- Keszi-Harmath, S. & Keszi-Harmathné Moravszky, E. (1957). A kalotaszegi egykékről. *Korunk*, (6), 736–746.
- Kiss, T. (2008). Modernizáció és népesedés. A román népesedési diskurzusok a hatvanas évektől az ezredfordulóig. *Erdélyi Társadalom*, 6(1-2), 9–36.
- Kiss, T. (2010). *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról*. Kolozsvár: ISPMN-Kriterion.
- Mikó, I. (1998). *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Csíkszereda: Pro-Print.
- Nagy, A. (1938). Adatok az erdélyi magyarság népegészségügyéhez. Egészségpolitikai előtanulmány. *Erdélyi Múzeum*, 43(4), 261–280.
- Nagy, A. (1991). Egészségpolitikai vázlat. In Záhony, É. (szerk.), *HITEL – Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. Tanulmányok, repertórium* (pp. 51–63). Budapest.
- Negru, A. (2013). Banat-Crișana Social Institute and monographic research. *Anuarului Institutului de Istoria „G. Barițiu” Din Cluj-Napoca*, 7–20.
- Neményi, Á. (2008). *Faluszociológia. Múlt, jelen, jövő*. Kolozsvár: Ábel.
- Nemoianu, I. (1933). Mortalitatea infantilă în Banat. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 2(6-9), 22–40.
- Nógrády, L. (1913). *Az egyke-gyermek*. Budapest: Hungária Könyvnyomda.
- Raportul Secretariatului General despre activitatea ISBC de la 30.01.1933–31.03.1934. (1933). *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 2(6-9), 85–90.
- R. Szeben, A. (1991). Transylvania népmozgalma. In Záhony, É. (szerk.), *HITEL – Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. Tanulmányok, repertórium* (pp. 32–50). Budapest.
- Șora, M. (1934). Biserica, familia și natalitatea. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 2(10-12), 3–15.
- Széchenyi, I. (1906). *Az egyke*. Budapest.
- Szemle. (1934). *Erdélyi Fiatalok*, (1), 34–36.
- Teitelbaum, M. S. & Winter, J. M. (1986). *The fear of population decline*. Orlando:

Academic Pr.

- Turda, M. (2009). "To end the degeneration of a nation": Debates on eugenic sterilization in inter-war Romania. *Medical History*, 53(1), 77–104.
- Venczel, J. (1936). Néhány adat a székely kivándorlás háttéréből. *Hitel*, 1(4), 309–314.
- Venczel, J. (1939). Csík népe és népesedési viszonyai. *Hitel*, 4(3), 229–241.
- Vita, S. (1940). Tallózás az 1930. évi román népszámlálás köteteiben. *Hitel*, (1), 27–43.

Dimitrie Gusti szociológiai iskolája és a monografikus társadalomkutatás kezdetei

The sociological school of Dimitrie Gusti and the beginnings of the monographic social research

IONUȚ BUTOI

Összefoglalás

Dimitrie Gusti társadalomkutatást és cselekvést ötvöző felfogását a társadalmi problémák kezeléséről először az 1920-as években kirobbant egyetemi zavargások idején alkalmazta. Egy kisebb keresztény egyetemi csoport közreműködésével kidolgozta az egyetemi élet megreformálását célzó intervenciós programot, ehhez az egyetemisták életét kutató szociológiai vizsgálatot is társított. A program csak részben valósult meg, de a hozzá kapcsolódó tapasztalat összekovácsolta az első monografikus közösséget.

Kulcsszavak: monografikus szociológiai iskola – szociális munka – Dimitrie Gusti – Mircea Vulcănescu – két világháború közötti egyetemi ifjúság

Abstract

Dimitrie Gusti's problem-solving model combined social research and intervention. He firstly implemented it during the 1920s Romanian university riots. With the contribution of a small Christian university collective Gusti developed an intervention program aimed at the reform of the university life. The intervention program was coupled with a research on the students' life. The reform had only been partially implemented, but the gained experience moulded together the first monographic community.

Keywords: school of monographic sociology – social work – Dimitrie Gusti – Mircea Vulcănescu – interwar university youth

A Gusti-iskola intenzív társadalmi tevékenységet végzett a román falvakban a két világháború közötti időszakban. Ez az állítás mindazok számára, akik valamennyire járatosak a román szociológia történetében, szinte közhelynek számít. Gusti azért dolgozta ki a monográfia szociológiai rendszerét, hogy feltárja és „felemelje” mindenekelőtt a falu világát. A múlt század 20-as éveiben kibontakozó monografikus kutatások, az egyetemi kulturális egyesületek önkéntes munkája a 30-as években, majd az egyetemet végzettek mozgósítása a Társadalomszolgálat keretében, mind a falut vette célba. A Gusti-iskola első társadalmi akciói, sőt alkalmazott szociológiai kutatásai azonban mégsem falumonográfiákhoz vagy a

falvak „felemeléséhez” fűződnek, hanem a két világháború közötti egyetemi ifjúsághoz. Tanulmányomban a nagyrészt feledésbe merült akkori viszonyokat és a kezdet legfontosabb szereplőit világítom meg.

Röviddel az első világháború befejezése után, 1920-ban, Dimitrie Gusti, a Iași-i Egyetem dékánja és professzora, áthelyeztette magát a Bukaresti Egyetemre. Ennek a stratégiai lépésnek azt kellett előmozdítania, hogy saját kidolgozású, komplex rendszerét (melynek alapjait még 1910-ben tartott bemutatkozó előadásában ismertette) elméletiből alkalmazottá alakítsa. Bukarest az Erdély, Bukovina és Besszarábia beolvasztásával Naggyá vált Románia fővárosa volt, az ország kulturális és szociális politikája itt dőlt el. Gusti épp hogy beindította egyelőre elméleti szociológiai szemináriumát, és lerakta a Román Társadalomtudományi Intézet alapjait, melyet a sürgető szociális, gazdasági, politikai kérdések nyilvános fórumaként gondolt el, amikor az egész egyetemi rendszert súlyos válság rázta meg. 1922-ben zavargások törtek ki az egyetemi hallgatók körében, és a Kolozsváron kezdődő megmozdulások Bukarestre és Iași-ra is kiterjedtek.

Az egyetemi megmozdulások ürügye,¹ a *numerus clausus*, vagyis annak követelése, hogy korlátozzák a zsidó fiatalok számát a felsőoktatásban, valamint az őket sújtó gyakori erőszak ezeket a forrongásokat egyszerű antiszemita-nacionalista zavargásokká silányította. Valójában azonban a két világháború közötti egyetemi rendszer súlyos strukturális válságát jelezték, amely képtelen volt alkalmazkodni a világháború befejeztével jelentkező társadalmi változásokhoz. Hogy elhárítsa a bolsevik forradalom veszélyét, amellyel Magyarország is szembesült, a romániai politikai elit széles körű társadalmi (agrártörvény) és politikai (általános választójog a férfiaknak) reformokba kezdett. Mindemellert a liberális kormányzat ambiciózus oktatáspolitikát is folytatott, mely az egyetemi diákság társadalmi bázisának kiszélesítésére irányult. Elméletben mindez nagyon ígéretesnek tűnt: a sokkal nagyobbá vált Románia földet adott a parasztjainak, megnyitotta az egyetemek kapuit fiaik és leányaik előtt, hogy az új elit segítségével véghezvigye az ország kulturális egységesítését és modernizálását. A valóságban azonban ezek a politikai döntések alig hoztak lényegi változásokat társadalmi szinten, kedvező hatásaikat legalább ugyanannyi „perverz hatás” is kísérte.

Ezek között a „perverz hatások” között a legfontosabb és azonnali következmény az egyetemek túlszűfolttsága volt, valamint az egyetemi hallgatók oktatási és megélhetési körülményeinek szűkösége. Minthogy a háború után az egyetemre jelentkezők száma hirtelen megnövekedett, nem állt rendelkezésre elegendő tanterem és laboratórium a befogadásukra. Kevés volt az egyetemi étkezde, az egyetemi bentlakás, a meglévőekben pedig gyakran százalmas

¹ Ezek a mozgalmak látszólag az egyetemek rossz ellátottsága miatt pattantak ki. A boncolásra szánt holttestek „szűkösége” az Orvosi Egyetemen oda vezetett, hogy a „keresztény” hallgatók azzal kezdték vádolni „zsidó” társaikat, hogy miattuk nem jutnak holttestekhez.

körülmények uralkodtak. Az egyetemi tanárok jegyzeteihez nehezen lehetett hozzájutni, valóságos üzletelés zajlott, s a hallgatók arra kényszerültek, hogy néha elképesztő árakon szerezzék be ezeket a nyomtatott vagy litografált anyagokat. A felsőfokú oktatáshoz való hozzáférés, a rendszer szabályozatlansága (gyakorlatilag aki leérettségizett, beiratkozhatott egy vagy több egyetemi szakra) igen költségesnek és hosszú távon fenntarthatatlannak bizonyult. A különböző díjak magasak voltak, és egyre sokasodtak (beiratkozási díjat, vizsgadíjat, könyvtárhasználati díjat stb. fizettettek).²

A hallgatói mozgalom, amely a húszas évek elején kibontakozó egyetemi zavargások nyomán indult, szociális követeléseket is hangoztatott, időnként pedig utalt az „egyetemváros” külföldi modelljeire. Az Uniunea Națională a Studenților Creștini (UNSCR)³ [Keresztény Egyetemisták Nemzeti Szövetsége] vált a legfontosabb hallgatói szervezetté, amely élére állt a román hallgatók harcának, azonban ezt egy döntően nacionalista irányba terelte. Valószínű, hogy a lázadó egyetemi ifjúság nacionalista irányultságának fokozódását a hatóságok is bátorították, a szociális követelések teljesítése érdekében azonban semmi figyelemre méltót nem tettek. Mivel a zsidó egyetemi hallgatók számaránya jelentősen meghaladta népcsoportjuk Románia teljes lakosságára vonatkoztatott arányát,⁴ a bűnbakkeresést, az etnikai származáson alapuló rivalizálást a liberális kormányzat cinkosan elnézte, még ha nem is működött közre vagy uszított.

Miközben a legfontosabb egyetemi központokat sztrájkok, tiltakozások és erőszakos megnyilvánulások dúlták fel, egy kis bukaresti egyetemi egyesület, az Asociația Studenților Creștini Români (ASCR) [Román Keresztény Egyetemisták Egyesülete] 1922-ben megteremtette az Opera de Ajutorare Studențească (ODAS) [Egyetemisták Segélyezési Akciója] szervezet alapjait, amely anyagi támogatást szándékozott gyűjteni a szegényebb egyetemi hallgatók megsegítésére. Megjegyzendő, hogy nevében (főleg a két betűszó hasonlósága miatt) könnyen összetéveszthető volt az UNSCR egyik fiókszervezetével, azonban a gyakorlatban nem volt semmi közük egymáshoz. Az ASCR, ellentétben az UNSCR-vel,

² Az 1928-ban kezdődő nagy gazdasági válsággal mindehhez még egy újabb társadalmi probléma adódott hozzá: „a munkanélküli értelmiség” gondja. Az egyetemi hallgatókat, ha sikerült befejezniük felsőfokú tanulmányaikat, a költségvetési megszorítások miatt a közigazgatási rendszer képtelen volt befogadni, a magánszféra pedig nem tudta ezt ellensúlyozni.

³ Le kell szögeznünk, hogy ebben az esetben a „keresztény” szó nem vallási-felekezeti, hanem ideológiai-nacionalista jelentésű. Az UNSCR-t nem érdekelték a keresztény viták, egy sajátos politikai identitást épített ki magának, amely szemben állt a zsidó (tehát Mózes-hitű) riválisokkal és a kommunista mozgalommal.

⁴ A két világháború közötti egyetemi viszonyok ismertetése saját kutatásra épül. Ebben a témában tanulmányt közöltem: *O incursiune în istoria socială a vieții universitare interbelice. Între revoluție studențească și activism social* [Áttekintés a két világháború közötti egyetemi élet társadalomtörténetéről. Hallgatói forradalom és társadalmi aktivizmus között], amely a Rostás Zoltán (szerk.): *Universitatea interbelică a sociologilor gustieni* című kötetben jelent meg, Ed. Universității din București, 2014.

alapvetően keresztény missziót vállalt fel, nemcsak elméleti, hanem szociális téren is. Tagjai közé tartozott Mircea Vulcănescu (Diaconu, 2005, p. 124) és Paul Sterian, akik érdeklődéssel követték a Dimitrie Gusti által irányított Szociológiai és Etikai Szemináriumot. Vulcănescu kijelentette, hogy az ASCR elítél minden zsidókra irányuló erőszakos cselekményt; az is előfordult, hogy személyesen állt ki zsidó származású egyetemi társai védelmében, amiért a szélsőséges egyetemisták „fekete listájára” került (Vulcănescu, é.n.).

A bosszúszomjas szélsőségeket elfogadni képtelen, de a román egyetemi hallgatók igencsak kritikus helyzete miatt nyugtalan diákok szándékai összetalálkoztak a Gusti professzoréival, akinek egyéni elképzelései voltak a társadalmi problémák megközelítéséről és megoldásáról. Vulcănescu évekkel később rávilágított arra, hogy éppen az egyetemi zavargások adták meg a lökést a szeminárium elméleti szociológiai felvetéseinek gyakorlatba ültetéséhez, a Gusti által irányított hallgatók első társadalmi akciójához: „1923-ban, az egyetemistasztrájk kitörésekor kínálkozik Dimitrie Gusti számára az első alkalom Bukarestben arra, hogy a szeminárium elméleti szociológiai munkáját az azonnali aktuális társadalmi problémák megoldására használja fel.” (Vulcănescu, 2005, p. 1013) Figyelmet érdemel az egyetemi hallgatók munkamódszerének leírása is: „Egyesek végignézik a könyvtári cédulákat, az egyetemi mozgalmak értelmezéséhez szükséges szakirodalom megtalálása érdekében. Mások összehasonlító kutatásokat végeznek.” A könyvtári kutatás befejeztével megszületett az első konkrét eredmény is: „A hallgatók munkához látnak, és néhány hónap alatt, tanárunk minden pillanatra kiterjedő folyamatos útmutatásai nyomán kiadják a *Hallgatói programot*.” (Vulcănescu, 2005, p. 1014)

A *Program studentesc de organizare a vieții universitare* [Hallgatói program az egyetemi élet megszervezésére] címen megjelent tervezet felvállalta a jogos hallgatói követeléseket, és az egyetemi élet körülményeire helyezte a hangsúlyt. Érintette az egyetem előtti oktatás kérdéskörét, a tulajdonképpeni egyetemi életet, valamint a hallgatók és tanárok közötti viszonyrendszert is. Meghirdetett alapelvei a következők voltak:

1. „A nemzeti kultúra őshonos elemeinek vezető szerepét biztosítani kell. Ezért a paraszti sorból származó fiatalok számára kedvező körülményeket kell teremteni az egyetemre járáshoz.
2. Az egyetemre került ifjak iránti alapvető kötelesség a méltó életkörülmények biztosítása kulturális és anyagi szempontból egyaránt.
3. Az egyetemi élet demokratizálása a kötelező szavazás bevezetésével az egyetemi egyesületek és gazdálkodási egységek (bentlakások, étkezdék) vezetőségének megválasztásakor. Ez alapozza meg a diákvezetők kellő tekintélyét és felelősségét.
4. Az egyetemi hallgatóság bevonása olyan testületek tanácskozáisaiba, melyek az őket közvetlenül érintő döntéseket hozzák, ilyen például az egyetemi fegyelem.

5. Minél barátságosabb és bensőségebb közeledés a hallgatók és tanárok között.
6. A pártpolitika kizárása az egyetemről, ugyanakkor teljes szabadság bármilyen politikai hitvallás kialakítására; a hallgatók erőfeszítéseinek egy kulturális politika felé való terelése.” (Program studentesc pentru organizarea vieții universitare, 1924)⁵

A leghaladóbb célkitűzések közé tartozott az egyetemi felvételi bevezetése, a Bukaresti Egyetem „új helyiségének” befejezése, az egyetemi előadótermek jobb technikai felszereltsége, az egyetem kiadója által nyomtatott saját jegyzetek számának növelése, a könyvtári díj csökkentése a hallgatók számára, jobb lakáskörülmények és orvosi ellátás biztosítása. A *Hallgatói program* ugyanakkor tartalmazta egy átfogó szociológiai anket tervezetét is, amely az egyetemi életkörülményeket vizsgálta a hallgatók megkérdezése alapján. Gyakorlatilag ez a felmérés azt a Gusti-féle felfogást követte, mely szerint a társadalmi problémák megoldására irányuló politikai döntéseknek kutatásokra kell épülniük. A szociológiai felmérés véglegesítésére csak az 1930/1931-es tanévben került sor, a végleges kérdőív jóval rövidebb volt az eredetileg tervezettnél, hogy statisztikailag könnyebben feldolgozható legyen: „1930 tavaszán a szociológiai szeminárium 105 kérdést véglegesített, az 1923-ban megállapított 248 kérdéssel szemben.” (Cresin, 1936, p. 634) A válaszoló egyetemisták száma 2309 volt, ami igen jelentős mintának tekinthető; némiképp csökkenti az értékét, hogy csak a Bukaresti Egyetem Filológia és Filozófia Karának hallgatóit (ide tartoztak a filológia, történelem, földrajz és filozófia szakok) öleli fel, ahol Dimitrie Gusti dékán volt. Így is figyelemre méltó, mint egyike azoknak a rendkívül ritka szociológiai kutatásoknak, amelyek a két világháború közötti egyetemi életet vizsgálták Romániában.

Ugyancsak az ASCR és Gusti által kezdeményezett gyakorlati megvalósítások közé tartozott az Oficiu Universitar [Egyetemi Hivatal] létrehozása 1927-ben, amely szintén a szociológiai szeminárium közvetlen irányítása alatt fejtette ki tevékenységét. Vulcănescu így írja le ennek a hivatalnak a működését: „Megszervezett egy információs hálózatot, amely a hazai és külföldi tanulmányokkal, a vizsgákkal, a tanulmányi szabályzatokkal, az egyetemek közötti kapcsolatokkal és a nemzetközi értelmiségi kapcsolatokkal foglalkozott. Létrehozott egy olyan tájékoztató szolgálatot is, amely a hallgatók anyagi életére vonatkozott: szállásadók, étkezés, bentlakások, elfoglaltságok, segélyek stb. Tervezte egy saját nyomda felállítását, hogy az egyetemi jegyzeteket megfelelő feltételek között adhassák ki, végül pedig egy olvasóterem kialakítását. Az Egyetemi Hivatal jelentős orvosi segélyszolgálatot is szervezett, melyet néhány

⁵ A tervezetet a Bukaresti Egyetem Szociológiai, Etikai és Politikai Szemináriumában dolgozta ki az 1923-as év április–június közötti időszakában, Dimitrie Gusti egyetemi professzor irányítása alatt.

egyetemi orvos önkéntes munkában, anyagi érdekeltség nélkül látott el.” (Vulcănescu, 2005, p. 1029)

A hivatal rendeltetéséről és szervezeti működéséről az *Arhiva pentru Știința și reformă socială* [Társadalomtudomány és Reformügyi Archivum] című kiadvány 1929-es számában megjelent beszámolóból tudunk meg részleteket. E szerint „az Egyetemi Hivatal a társadalomtudományok, a statisztika módszereinek és adatainak felhasználásával az egyetemi élet minden vonatkozásáról kezdett el kutatásokat és kimutatásokat készíteni”. Szerettek volna egy „egyetemtudományt” is létrehozni, amely „pontos adatokra épül az egyetemi hallgatók mozgására, egészségügyi állapotára, anyagi és szellemi szükségleteire vonatkozóan”. Egy másik célkitűzés az volt, hogy „minél hatékonyabb és praktikusabb eszközöket használjanak a hallgatók sokféle anyagi és szellemi szükségletének feltárására”, főleg azon hallgatók esetében, akik vidékről érkeztek, és „nagyon szegényes eszközök álltak rendelkezésükre létük fenntartásához”. A hivatalnak négy részlege volt: információs, szociális segítségnyújtás, szakmai orientációs, valamint kutatási-dokumentációs részleg. Ennek következtében tevékenysége nem korlátozódott kizárólag a kutatási és információs tevékenységekre, hanem kiterjedt az orvosi és a szociális segítségnyújtásra, de a tanácsadásra is. Az Egyetemi Hivatalt 1928 októbere és 1929 júniusa között éppen Mircea Vulcănescu irányította, aki a jelzett időszakban az igazgatói tisztséget töltötte be. Lemondó levelében, amely alapján ezt az információt sikerült azonosítanom, Vulcănescu megjegyzi, hogy az Egyetemi Hivatalt Gusti nem egy egyszerű információs irodaként gondolta el, hanem „az egyetemi élet kutatására irányuló programként”. Vulcănescu lemondásának másik oka, hogy a Bukaresti Egyetem akkori rektora (Nicolae Iorga) döntése értelmében a hivatal kikerült a szociológiai szeminárium közvetlen irányítása alól, és a különböző karok titkárságainak morális és anyagi alárendeltségébe helyeződött. Ez a tény pedig ellentétben állt azokkal az elvekkel, amelyek alapján a hivatalt kigondolták, még az 1923-1924-es években.

A *Program* további nagyvonalú céljai, melyeket Gusti és tanítványai a „szociális egyetem” víziója szerint rajzoltak meg (részben) megmaradtak a szándékok szintjén: az egyetemi rendszer reformja, a könyvtárak, az egyetemi előadások és szemináriumok átszervezése (melyeket Gusti a hallgatók alaposabb gyakorlati felkészítésére szánt), az egyetemi élet demokratizálása az étkezdék és bentlakások egyetemisták általi ellenőrzése révén, a hallgatói szövetkezetek létrehozása, a hallgatók bevonása a karok kollektív döntéseibe. A reformokra törekvő program gyakorlatba ültetése nemcsak a politikai elit bevonását feltételezte volna, hanem az egyetem nagy tekintélyű tanárainak a támogatását is. Márpedig nem mindannyian voltak hívei az ilyen bonyolult megoldásoknak, melyek anyagi ráfordítást és valós nyitást kívántak volna az egyetem részéről. Ezzel szemben előnyben részesítették a felsőoktatáshoz való hozzáférés drasztikus korlátozását. Így az 1930-as évek második felétől, amikor az UNSCR-t a Legionárius Mozgalom kisajátította, paradox módon egyrészt éppen a román hallgatókat sújtó

döntések sorozatára került sor: tömeges kicsapások történtek, számos egyetemi bentlakást megszüntettek (ezeket a politikai izgatás tüzfészkeinek tekintették), megnehezítették az egyetemre való beiratkozást; másrészt pedig, a zsidó hallgatókat illetően, bevezették a *numerus clausus*.

Annak ellenére, hogy céljait csak részben érte el, a társadalmi beavatkozás és a szociológiai kutatás kezdeti tapasztalatai hozzájárultak ahhoz, hogy a Gusti által vezetett szociológiai szeminárium tényleges szociológiai iskolává alakuljon át. Azok a román hallgatók, akik keresték a komoly részvétel lehetőségét a társadalom gyökeres átalakításában, de elutasították a radikalizálódást és szélsőségességet, Dimitrie Gusti személyében kiváló mozgósító és irányító szakemberre találtak a rendszeres cselekvéshez. Gusti pedig rájött arra, hogy igen magas azoknak a hallgatóknak a száma, akik hajlandók önkéntesen részt venni nagyszabású kutatási és intervenciók terveiben, melyek Nagy-Románia leghátrányosabb helyzetben levő vidékeire irányultak.

Irodalom

- Cresin, R. (1936). Ancheta sociologică asupra vieții studentești [A hallgatói élet szociológiai felmérése] (pp. 633–736). *Arhiva Pentru Știința Și Reforma Socială*.
- Diaconu, M. (2005). *Mircea Vulcănescu. Profil spiritual*. București: Eminescu.
- Program studentesc pentru organizarea vieții universitare [Hallgatói program az egyetemi élet megszervezésére] (1924). *Arhiva Pentru Știința Și Reforma Socială*, 5(1-2), 174–177.
- Vulcănescu, M. (2005). *Opere II. Chipuri spirituale. Prolegomene sociologice*. București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă – Editura Univers Enciclopedic.
- Vulcănescu, M. (é.n.). *La question juive en Roumanie*.

Az elhalasztott kongresszus

The postponed congress

ROSTÁS ZOLTÁN

Összefoglalás

A nemzetközi tudományos rendezvények elvitathatatlan legitimációs funkcióval rendelkeznek valamely tudományág hazai művelői számára, ám e legitimitás forrása nem csupán a rendezvény, hanem az ahhoz vezető út is lehet. Jó példa erre az 1939-re, bukaresti helyszínnel tervezett XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszus, amelyet a háború kitörése miatt elhalasztottak ugyan, de az előkészítési munkálatok a bukaresti szociológiai iskolát a nemzetközi tudományos élet homlokterébe állították.

Kulcsszavak: XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszus – Dimitrie Gusti – bukaresti szociológiai iskola – II. világháború

Abstract

It often happens, that the preparation for and the motivation behind an event is more important, than the event itself. The XIVth International Congress of Sociology, planned to be organized in Bucharest, on the 29th of August, 1939, was postponed due to the outbreak of the World War II. However, the preparation of the event, including the in-advance publication of a large number of studies, positioned the Gusti school of sociology in the forefront of the international sociology.

Keywords: XIVth International Congress of Sociology – Dimitrie Gusti – Bucharest sociological school – World War II

Bevezetés

Gyakran előfordul, hogy valamely esemény előkészítése és annak motivációja társadalmi szempontból jelentősebb, mint maga az esemény. Bizonyos körülmények közt maga az esemény elhalványul az előkészítő folyamat társadalmi összetettsége mellett. A Bukarestbe tervezett XIV. *Nemzetközi Szociológiai Kongresszus*, amely közel két hetet tartott volna 1939. augusztus 29-i kezdettel – ugyanis erről az eseményről van szó –, elhalasztották a második világháború kitörése miatt. Később a háború elhúzódása és világméretűvé válása következtében végleg lemondtak a megtartásáról. Tanulmányomban a Dimitrie Gusti által vezetett *bukaresti szociológiai iskola* azon lépéseit mutatom be,

melyek révén nyomatékosítani szándékozták jelenlétüket a társadalomtudományok nemzetközi rendszerében. Kitérek a nyugati tudományos életben való szereplés első próbálkozásaira, és arra, ahogyan ezt a jelenlétet a különböző nemzetközi kiállításokon láthatóvá tették. Részletesen bemutatom a román főváros mint a *XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszus* helyszíne kiválasztását, valamint az eseményre való felkészülést. Felhívom a figyelmet azoknak a dolgozatoknak és kiállításoknak a „leltárára” is, amelyek a kongresszust elhalasztó döntés pillanatában készen álltak.

Előzmények

Ahhoz, hogy világosan lássuk az elnapolt kongresszus kérdését, szemügyre kell vennünk az előzményeket. Dimitrie Gusti és monografikus iskolája tevékenységét vizsgálva felismerhetjük a kongresszus megszervezésének lehetséges „csíráit” is. Egyetemi pályája kezdetén, az 1910-es években a Iasi-i Egyetem modernizálása foglalkoztatta, és Gusti nem késlekedett ismertetni nyugati egyetemi körökben is azokat az intézkedéseit, amelyek az egyetemi könyvtári rendszer megreformálását, valamint egy szociológiai szeminárium létrehozását célozták. Egyszóval nem érte be az egyetemi rendszer átalakításával, az erről szóló információk terjesztésére is törekedett tanulmányai Németországának folyóirataiban. (Gusti, 1912) Az első világháború után Gusti lényegbevágónak tartotta a munkatársak nyugati szakirodalomhoz való hozzáférését, valamint a közvetlen kapcsolatok újrafelvételét és bővítését is a nyugati szakemberekkel. Ezért 1918. április 16-án megalapította az Asociația pentru Știința și Reformă Socială egyesületet [Társadalomtudományi és Reformügyi Egyesület]. (Gusti, 1919) Neves társadalomtudósokat hívott meg Franciaországból, Németországból és Angliából, hogy előadásokat tartsanak a bukaresti Román Társadalomtudományi Intézetben (amely tulajdonképpen az 1918-ban alakított egyesület jogutódja volt), majd ő maga is meglátogatta ezeket a meghívottakat különböző tudományos és politikai események alkalmával. Tömören szólva, a nemzetközi tudományos életbe való integrálódásnak valóságos kultúráját teremtette meg. Így nem meglepő, hogy 1929-ig a Román Társadalomtudományi Intézet tiszteletbeli tagja lett többek között Célestin Bouglé, Eric Drumond, Guillaume Leonce Duprat, Edouard Lambert, Gaston Richard, Albert Thomas, Henry Gruchy (Franciaországból), Werner Sombart, Ferdinand Tönnies, Leopold von Wiese (Németországból), William Smith Culbertson, James T. Shotwell (az USA-ból). (Costin, 1929)

A cserekapcsolatokkal párhuzamosan, 1925-től kezdődően Gusti, Romániában elsőként, intenzív és szisztematikus kutatásba kezdett a monografikus szociológia eredeti módszerével, de arra is gondolt, hogy új kísérletét nyugati akadémiai körökben is megismertesse. Miután sikerült ismertté tennie az 1925–1931 között zajló falukutató monografikus kutatások

tapasztalatait, az 1930-as években egyetemi hallgatókat, doktoranduszokat és fiatal egyetemi oktatókat is meghívott ezekre a kiszállásokra.

A nyugati szakemberekkel való kapcsolatgyarapítás mellett Gustinak arra is gondja volt, hogy iskoláját a hazai sajtóban is népszerűsítse. A sajtóbeli megjelenések gyakoriságát figyelemmel kísérve folyamatos növekedést állapíthatunk meg az 1920-as évek esetleges megjelenéseitől az 1932-es heti, és az 1939-es napi rendszerességű újság- és a rádióbeli jelenlétig. Ennek a növekvő figyelemnek örvendtek a Gusti által Bukarestbe meghívott külföldi szociológusok is.

Az első világháború után az intézményesült nemzetközi kapcsolatok nehezen épültek újra, a közvetlen, tudós-tudós közöttieket viszont könnyebb volt feleleveníteni. A Nemzetközi Szociológiai Intézet konferenciasorozatait csak 1927-ben, tizenöt évnyi szünet után indították újra. A két évente ismétlődő összejövetelen pedig lehetőséget biztosítottak Gusti számára, hogy ismertté tegye Romániában művelt szociológiáját. Így már 1929-ben megjelent egy Gheorghe Vlădescu-Răcoasa-cikk a *Revue Internationale de Sociologie*-ban *La sociologie en Roumanie* címmel. (Vlădescu-Răcoasa, 1929) Ezt követően egy alkalommal sem hiányzott román szociológus egyetlen nemzetközi konferenciáról sem, s Gustin kívül megjelent többek mellett Xenia Costa-Foru, Henri H. Stahl, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa is.

Az elhalasztott kongresszus előzményei

A szociológiai kongresszusok történetével foglalkozók mind emlékeznek az 1937-es párizsi találkozóra, amelyre a világiállítás keretében került sor, és ahol Bukarestet nevesítették az 1939-es kongresszus helyszínéként, Dimitrie Gusti elnöksége alatt.

Számos nyugati professzor tudott a Gusti által vezetett iskola rendszeres kutatásairól, valamint a diákcsoportokkal falun végzett – social work típusú – társadalmi és kulturális tevékenységéről. Ezek a tevékenységek ismertek voltak, egyrészt Gusti és tanítványai gyakori részvételének köszönhetően a nemzetközi találkozókra, másrészt a nyugat-európai egyetemeken és kutatóintézetekben tanuló ösztöndíjas, a szociológiai monográfia tárgyában szakavatott román kutatók jelenléte miatt is.

A kongresszus bukaresti helyszínéről történt döntéshez mindemellett jelentősen hozzájárult Dimitrie Gusti 1932 és 1933 közötti oktatásügyi miniszteri tisztsége is. De talán még fontosabb szerepet játszott Bukarest kiválasztásában Gusti vezérigazgatói pozíciója a „Károly Herceg” Királyi Kulturális Alapítvány keretében. Hozzájárult még a monografikus kampányok 1935-1936-os újraindítása külföldi szakemberek bevonásával, a *Sociologie românească* [Román Szociológia] 1936-os megjelenése, valamint az *Arhiva pentru Stiinta si Reforma*

Sociala folyóiratnak a Nemzetközi Szociológiai Intézet hivatalos lapjává alakítása, melyet az összes nyugati társadalomtudományi tanszéknek megküldtek.

A szervezés szakaszai

Az 1937-es párizsi világiállításán történt ünnepélyes nevesítés után a hivatalos meghívó átadására Bukarestben került sor. Ez alkalomból jelen volt René Maunier, a Párizsi Egyetem professzora is, aki egyben a Nemzetközi Szociológiai Intézet elnöke is volt. A meghívó szövegéből kiderül az a magas szintű szakmaiság, amelyre a tudományos rendezvények megszervezésében Gusti csapatát képesnek tartották.

A kongresszus tematikájának – „Falv és Város” – tágra szabott volta lehetővé tette, hogy számos szociológus és a rokon területek szakemberei is részt vehessenek rajta. Érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy a meghívókat nemcsak a Nemzetközi Szociológiai Intézet száz rendes tagjának, valamint kétszáz társult tagjának küldték el, hanem a többi, majdnem kétezer szakembernek is, akik kiemelkedő munkát végeztek a szóban forgó szakterületen. A meghívólevélhez csatolták a rendezvény programját, amelyben egy-egy napot szántak augusztus 30. és szeptember 1. között a városhoz és a faluhoz kapcsolódó „elméleti meghatározásoknak”, „módszereknek” és „gyakorlati funkcióknak”. A negyedik napra záróértekezletet ütemeztek be, valamint egy látogatást a Falumúzeumba, amelyet szintén Dimitrie Gusti alapított három esztendővel korábban a fővárosban. Ezt háromnapos tanulmányi kirándulás követte volna azokra a településekre, ahol a Társadalomszolgálat diákcsoportjai falumunkán vettek részt. Ugyanis a két világháború közötti – amerikai fogantatású – *social work* irányzata Romániában is széles megnyilvánulási teret kapott. A témajavaslatok és viták felkínált lehetőségeinek rövid számbavétele is arról győz meg, hogy a Gusti által művelt monografikus szociológia korát meghaladóan interdiszciplináris volt. Mi több, a tudományos párbeszéd könnyítése érdekében (a korábbi tudományos összejövetelekhez képest) a beküldött tanulmányokat a munkálatok tervbe vett megkezdése előtt kinyomtatták. Ezenkívül az utazási és elszállásolási könnyítések is számottevőek voltak.

A szervezés pontos részleteit nehéz rekonstruálni, ugyanis a Társadalomszolgálat Törvénye alkalmazásának a felfüggesztése (ami a Román Társadalomkutató Intézet tevékenységét is leállította) a kongresszus archívumát is szétszórta. Ami pedig a Kulturális Alapítványnál és a Román Társadalomtudományi Intézet régi termeiben megmaradt, az a kommunista rezsim 1948-as hatalomra jutásakor semmisült meg.

Néhány emlékirat-jellegű feljegyzésből, levelekből és oral history felvételekből, valamint az akkori sajtó néhány cikkéből kiderül, hogy Gusti az eredeti tanulmányokkal és a fiatal monográfusok előadásaival a monografikus szociológia legitimitását, valamint a falvakban folytatott kulturális munka

metodológiai hatékonyságát szeretne volna bebizonyítani a szakma színe-java előtt. Ez indította arra, hogy szorgalmazza fiatal munkatársai mozgósítását a kongresszusra.

Az előkészületekhez két év elegendő lett volna, de a romániai belpolitikai helyzet jelentősen módosította – bár Gustiék számára nem egyértelműen negatív irányba – a kongresszus szervezésének tételeit. Az 1937-es választások eredménye, valamint az egyre erősebb szélsőjobboldali nyomás következményeként II. Károly felfüggesztette az alkotmányt, feloszlatta a parlamentet, a politikai pártokat, és személyi diktatúrát vezetett be. Ilyen körülmények közt a Gusti által vezetett Királyi Kulturális Alapítvány hatványozott szerepet kapott, ugyanis a legionárius mozgalom (román fasizmus) erőszakos eltiprásával egy időben II. Károly arra törekedett, hogy az alapítvány segítségével megnyerje az egyetemi ifjúságot (amelyet nagymértékben befolyásoltak a szélsőjobboldali eszmék). Ebből a megfontolásból hirdette ki a Társadalomszolgálat Törvényét, amely a tudományos kutatás és közművelődés megszervezésére vonatkozó egyéb részleteken túl előírta minden egyetemet és főiskolát végzett személy számára a népművelés kötelezettségét. (Rostás, 2005, pp. 41–54) E nyugtalanító fordulatok ellenére, 1938. december 15-ig 1917 meghívót küldtek szét a kongresszusra: 299 az Egyesült Államokba, 202 Romániába, 65 Olaszországba, 50 Franciaországba, 43 Belgiumba, 35 Svájcba, 27 Németországba, 27 Lengyelországba, 17 Magyarországra, 16 Jugoszláviába, 16 Csehszlovákiába, 12 Bulgáriába és 5 Görögországba ment. A jelzett dátumig 71 visszajelzés, 63 tartalmi kivonat és 70 feliratkozás érkezett a tanulmányi kirándulásra, melynek célja a csoportok munkájának a bemutatása volt. (Congresul internațional de sociologie de la București, 1938)

Gusti a Társadalomszolgálat miniszteri rangú elnökeként még több pénzalap felett rendelkezett, ezért megnövelte a munkatársak számát. Mivel a kongresszus II. Károly király védnöksége alatt szerveződött, az előkészületek egyúttal a királyi propagandát is szolgálták, belföldön és külföldön egyaránt. Ez a körülmény a rendezvényre szánt pénzalapokat is megnövelte, a kongresszus pedig még vonzóbbá vált, ami a jelentkezők meglepően nagy számához vezetett. A Társadalomszolgálat Törvényének egyetlen azonnali negatív hatása az volt, hogy túlterhelte Gusti régi munkatársait, ami végső soron megnehezítette előadásaik elkészítését.

Leltár

A Gusti-féle szociológiai monográfia elismertetésének törekvésén túl azt is érdemes szemügyre vennünk, hogy mit tartalmazott a kongresszusra szánt dokumentumok „leltára” 1939. augusztus 17-én, tizenkét nappal a tervezett megnyitó előtt, amikor a nemzetközi események nyomására, egy Gusti és Maunier közötti telefonbeszélgetés alkalmával, a kongresszust elhalasztották.

Ilyen leltár hivatalosan nem létezik, ellenben rekonstruálható Gustinak egy 1948-as összefoglalójából (az előkészületek stádiumáról a halasztás pillanatában):

„A külföldi előadások közül 64-et kinyomtatnak, 5 kötetet alkotnak *Les travaux du quatorzième Congrès International de Sociologie* címmel, ezen kívül még 11 tanulmány levonat és 32 tanulmány kézirat formájában található. A kongresszus programjának megfelelően a külföldi szociológusok értekezéseit tartalmazó kinyomtatott kötetek száma öt, éspedig:

- 1 kötet, *Társadalmi egységek* címmel, 14 tanulmánnyal;
- 2 kötet, *A falu* címmel, 23 tanulmánnyal;
- 1 kötet, *A város* címmel, 10 tanulmánnyal;
- 1 kötet, *A falu és a város* címmel, 16 tanulmánnyal.

A felsorolt kötetekhez még hozzá kell számítanunk azokat a munkákat, amelyek levonat és kézirat formájában vannak, éspedig:

- 11 tanulmány a társadalmi egységekről, amely még egy nyomtatott kötetet tenne ki;
- 7 tanulmány a faluról, tehát még egy kötet;
- 2 tanulmány a városról és
- 4 tanulmány a faluról és városról, amelyek együtt még egy kötetet alkotnának;
- 9 tanulmány a Szociológiai kutatásról és oktatásról, még egy kötet.

A kongresszus munkái a következő képet mutatják:

- 5 kinyomtatott kötet és
- 4 kézirat formájában.¹

A kongresszusi kötetek kinyomtatása a korábbi egyetemi tanársegéd, most a Központi Statisztikai Intézet vezérigazgatója, Anton Golopentia úr érdeme.” (Gusti, 1970, p. 103)

Mi a jelentősége ezeknek a számoknak? Elsősorban az, hogy az eszmecseréket megelőzően háromszor-négyszer több nyomtatott előadás volt hozzáférhető, mint a korábbi kongresszusok esetében. Ehhez még hozzáadódott volna a hazai értekezések sokasága.

A beküldött dolgozatok nyomdai előkészítése mellett a szervezők néhány újítást is bevezettek az addigi tanácskozásokhoz viszonyítva, éspedig nemzetközi kiállításokat szerveztek szociológiai könyvekből, bibliográfiákból, valamint az előző kongresszusok dokumentumaiból és kiadványaiból. Egy másik típusú

¹ Valójában három kötet jelent meg a kongresszus tervezett időpontjára, másik kettőt jelentettek meg 1940 tavaszán.

kiállítás négy termet foglalt el, és népművészeti tárgyakat mutatott be a szükséges tudományos magyarázatokkal és a vonatkozó kutatási módszertannal. Ugyanezekben a termekben állították ki az 1925-től zajló monografikus kutatások szemléltető anyagait is Románia különböző régióiból. Az egyik kiállítást nem Bukarestben, hanem Fogarason készítették elő, és a Fogaras-vidéki kutatások eredményeit mutatta be. A javasolt kirándulások legfőbb célpontja azonban a délmunténiai (Havasalföld keleti része) Dioști község volt, ahol a kongresszus résztvevői a „Károly Herceg” Királyi Kulturális Alapítvány égisze alatt tervezett *mintafalut* látogatták volna meg. (Gusti, 1970, pp. 102–106)

Bármennyire is valószínű volt ez a stratégia, mégis nehezen tudjuk elképzelni, hogy mi történt volna, ha a jelentkezők találkoznak. De nem érdemes azon töprengenünk, hogy mi lett volna, ha..., adott a lehetőség, és kötelességünk is tanulmányozni a *Les travaux du quatorzième Congrès International de Sociologie* öt kötetében összegyűjtött előadásokat, hogy megértsük a társadalomtudományok állapotát a II. világháború küszöbén.

Az elhalasztás

Egy kongresszus elhalasztása önmagában véve nehéz feladat, és ez esetben a szervezők üzenetébe a kellemetlen hír mellé a jövőbeni újraprogramozás reményét is bele kellett foglalni. Közel kétszáz táviratot és ötszáz körlevelet postáztak, hogy értesítsék a résztvevőket az elhalasztás tényéről. Az újraprogramozás bizonytalan körülményei ellenére Gusti az időközben beérkezett anyagok kinyomtatásával bővíteni kívánta a kongresszus kínálatát. A második világháború kitörése 1939. szeptember 1-jén a náci Németország Lengyelország elleni támadásával lelassította ezt a jobbító próbálkozást. A román szociológusok nagy részét tartalékosként behívták a különböző katonai egységekhez. A háborús készültség fokozásával egy időben drasztikusan csökkentek az alapítványra és a Társadalomszolgálatra szánt összegek is.

Ugyanakkor a háború kitörése pillanatától fokozódott a román szélsőjobboldal tevékenysége is, amely Armand Călinescu miniszterelnök meggyilkolásában tetőzött, 1939 szeptemberében. Megtorlásként II. Károly elrendelte a több száz fogva tartott legionárius kivégzését. Ebben a feszült légkörben került sor 1939. október 13-án a Társadalomszolgálat Törvényének felfüggesztésére, és hamarosan a Társadalomszolgálat intézményének a felszámolására is, amikor személyzetét más állami intézményekhez helyezték át. Az intézmény leépítése ellenére, az új Román Társadalomtudományi Intézet égisze alatt – amelynek sokkal inkább szimbolikus, semmint reális súlya volt – Gusti folyamatosan életben tartotta a kongresszus gondolatát. E robusztus optimizmusnak köszönhetően jelent meg Henri H. Stahl francia nyelven írt monumentális műve, a *Nerej, un village roumain archaïque, a 60 román falu* címet viselő kötetsorozat Anton Golopenția és D. C. Georgescu szerzőpárostól, valamint

két kötet és egy füzet *Travaux du quatorzième Congrès International de Sociologie* címmel.

Az az elszántság, amellyel Gusti a kongresszus újraütemezésének a lehetőségét fejtegette, kitűnik a Román Akadémián 1940. január 19-én mondott beszédéből is, amelyben saját kutatásainak a bemutatását indokolva, egy nemzetközi érvet is felhozott: „A külföldi kutatók érdeklődése a mi törekvéseink iránt abban mutatkozott meg, hogy a Nemzetközi Szociológiai Intézet úgy határozott, a XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszust Fővárosunkban rendezzük meg, az én elnökségem alatt.” (Gusti, 1941, p. 517)

A végleges elodázás pillanatáról nincs dokumentum. A háború elhúzódása következtében a szociológiai kongresszusok megszervezése jó néhány esztendőre lekerült a napirendről. Annál is inkább, mivel az 1940-es év Románia számára területi veszteséget, a professzor elképzeléseit támogató II. Károly király lemondását, és szélsőjobboldali rezsimet hozott.

Következtetések

Ha nem is tartották meg, a kongresszusra mégis sor került – vonta le a következtetést Dimitrie Gusti –, éppen a sokféle és eredményes előkészítő munkának köszönhetően. A nemzetközi tudományos életbe való korai bekapcsolódással, a rendszeres részvétellel a nemzetközi kongresszusokon és kiállításokon Gustinak sikerült elérnie azt, hogy az 1939-re tervezett *XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszus* helyszínül a román fővárost jelöljék meg. Az aprólékosan előkészített kongresszus elismerte volna a Gusti-féle szociológiai monográfiát mint a társadalmi valóság kutatásának eredeti módszerét, de elmaradása megfosztotta a szervezőket ettől az elégtételtől. Ennek ellenére a postán elküldött, kinyomtatott előadások egyedüli, még nem eléggé hasznosított esélyt adnak a szociológia és általában a társadalomtudományok 1939-es évi állapotának elemzésére.

Irodalom

- Congresul internațional de sociologie de la București. (1938). *Sociologie Românească*, 3(10-12), 603.
- Costin, A. (1929). Comunicatul Secretarului General al ISR. *Arhiva Pentru Știința Și Reforma Socială*, 8(4), 536–537.
- Gusti, D. (1912). Ein Seminar für Soziologie, Politik und Ethik an der Universität Iassy. Ein Beitrag zur Universitätspädagogik. *Vierteljahrsschrift Für Wissenschaftliche Philosophie Und Sociologie*, (10).

- Gusti, D. (1919). Apelul făcut în aprilie 1918, cu prilejul întemeierii Asociației pentru Studiul și Reforma Socială. *Arhiva Pentru Știința Și Reforma Socială*, 1(1), 291–293.
- Gusti, D. (1941). Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică. Comunicare făcută în ședința de la 19 ianuarie 1940. *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice III/XXII (1939-1940)*, 517–540.
- Gusti, D. (1970). *Opere*. București: Academia RSR.
- Rostás, Z. (2005). *Atelierul gustian*. București: Editura Tritonic.
- Vlădescu-Răcoasa, G. (1929). La sociologie en Roumanie. *Revue Internationale de Sociologie*, (1-2).

Dimitrie Gusti's finest achievement: The Social Service Law in Romania

Dimitrie Gusti legnagyobb vívmánya: a Román Társadalomszolgálat Törvénye

DRAGOȘ SDROBIȘ

Abstract

The compulsory social service represented a mechanism to combat the effects of intellectual unemployment in interwar Romania. The role of the sociologist Gusti was essential: he generalized the scientific work of the students as a mechanism placed in the service of the villages. His vision was embraced by King Carol II in his way to become "king of the youth". The social service turned into a political attempt to redirect the youth from the legionary ideology to the regime of royal dictatorship.

Keywords: higher education in the interwar Romania – Dimitrie Gusti – intellectual unemployment – social control – social service

Összefoglalás

A kötelező román társadalmi szolgálatot az értelmiségi munkanélküliség ellensúlyozását is megcélzó mechanizmusként vezették be. A szociológus Gustinak kulcsszerep jutott: a diákok tudományos munkáját a román falu szolgálatába állította. Elképzeléseit osztotta II. Károly, aki a „fiatalok királyaként” szerette volna maga mellett tudni a legionárius mozgalom bűvkörébe került ifjúságot: a társadalomszolgálat a szélsőjobboldali mozgalmakkal rivalizálni próbáló politikai kísérletnek is tekinthető.

Kulcsszavak: felsőoktatás a két világháború közötti Romániában – Dimitrie Gusti – értelmiségi munkanélküliség – társadalmi kontroll – társadalomszolgálat

The University in a Changing World

In 1932, International Student Service, led by Walter Kotsching, published the papers of a symposium called *The University in a Changing World*. The reason for such a demarche was the increasing crisis the European university had to face after the Great War. It was for the first time in history when an organization like International Student Service brought together the professors and the students, in order to adjust the consequences of certain phenomena like the overcrowding

of the universities, the connection of the higher education to the labour market, professional guidance or students admission criteria.

For Kotsching, the interwar university crisis had a deeper and, to a certain degree, a philosophical significance. If the university of the Middle Ages promoted the conception of *unitas intellectus* (Toma d'Aquino), whereby "faith and knowledge became one", the Enlightenment brought to the forefront the idea of reason. "In reason it found both the unity of the world and the way to understand it. In the beginning it gave new lustre to the universities; but it prepared the way for their downfall. *Reason* was soon replaced by her twin-sister *utility*. Utility in turn led to the subordination of the universities to *reasons of State* and to other ends unconnected with their fundamental task as it had been first understood, the discovery and contemplation of truth." (Kotsching, 1932, p. 5) For this reason, the university as a place of truth and of science had to step back in front of the university as a place for professional training.

In addition, the shift of the university from knowledge toward utility had a significant impact in shaping the university output – the elite. In the *nationalities century* the new elite was no longer supposed to pursue the truth and the universal justice; instead, these two notions became circumscribed to a national cause, leading to the *trahison des clercs* phenomenon (Julien Benda). The hiatus the First World War provoked in the European societies implied also the necessity to reveal university's responsibilities in triggering the war. Finally, the interwar university was overwhelmed by the students' discontents, as many of the students enrolled at the beginning of the 20's had just returned from the trenches. While the professors tended to adopt a sort of autistic stance regarding the "memory of the trenches", the university youth preferred to leave *civitas academica* and to become more interested in the social or political problems of their own societies. Within this context of university nationalization, "the unified conception of the university, which characterized earlier periods, has been broken. It is today no more than a memory and a hope". (Kotsching, 1932, p. 21) As for the increasing number of the students, it was no secret that this could eventually develop into a subversive movement, especially in the societies where the Great War provoked an economic depression.

How to convert students' discontent into a mechanism of social reform

The European youth of the interwar period is characterized by the sense of uselessness. And, in this respect, a particular attention must be paid to the university students. First of all, they are those who translated their frustrations into a pan-European debate regarding the problem of the generation. As an identity landmark, they chose to define themselves in strong relation with the First World War, conceived as a dividing waters momentum. In addition, *the generation of 1914* (Robert Wohl) has set to change the social architecture of the

old gerontocratic societies. The new generation believed that the war was supposed to establish youth into a distinct social category. But, when it seemed the society was open to further concessions, the economics gained ground. This time, it was the economic depression of 1929-1933 to increase the youth uprising. In 1934, the intellectual unemployment became part of the Nations Society's agenda and a year later, the Society hosted the conference entitled *Chômage de la Jeunesse Universitaire* (Geneve, 10-11 of April 1935). The problem had all the arguments to become a subject of a serious debate: "Les dangers résultant de l'inoccupation de cette catégorie de jeunes gens peuvent finir par atteindre sérieusement non seulement l'ordre social, mais aussi l'avenir des professions libérales et de la vie intellectuelle tout entière".¹ In such conditions, to conceive a youth mobilization plan in the interests of the state became stringent. Reshaping the politics and the state was supposed to bring the youth to the society's forefront. Moreover, the challenge was to integrate the state desire to create a more developed society with the youth availability to utilize the acquired knowledge and techniques. But the interwar youth crisis was a matter of timing, too. The intellectual unemployment, as a direct consequence of the economic depression, precipitated the emergence of the proper answer. This is why we can pertinently state that the social service was meant to be a way of improving society by utilizing its most endowed and skilled citizens: the students.

The idea of the social service in Romania after the Great War: the university serving the peasantry

For Romania, the Great War was rather a calamity than the history's zenith. Significant demographic causalities, along with a disastrous medical condition of the population were sufficient reasons for rethinking the state. In such a direction it is notable to mention the case of Iuliu Moldovan, a hygiene professor at University of Cluj. In his works, he constantly tried to popularize the idea of the bio-political state as a new model of governance called to strengthen the population sanity. For Moldovan, the human capital was object for a rapid improvement, but grounded on eugenic principles. (Moldovan, 1926) The fact that the human capital was in a disastrous condition in interwar Romania was a pertinent observation shared by George Banu, too. In this respect, he founded *Revista de Igienă Socială* [Social Hygiene Review], calling for a new kind of responsibility: the human capital amelioration. For Banu, social service meant the concerted action of the state in four interrelated directions: to ease the suffering caused by poverty; to reinstate normal conditions of living for all individuals and

¹The summarized debates of this conference were published *in extenso* in *La Coopération Intellectuelle* (revue de l'Institut International pour la Coopération Intellectuelle), 1935, no. 53-54, pp. 325-428.

families; to improve social life; and to constantly lift standards of living (Banu, 1938, p. 75; Şapira, 1934, p. 33) But neither Moldovan, nor Banu succeeded to detect the social category that should implement such an idea.

Instead, Dimitrie Gusti seemed to have a concerted plan for all the problems Romania had to confront during the interwar period. In the spring of 1918, when the collapse of the Romanian state seemed imminent, Gusti founded the Association for Social Study and Reform [Asociația pentru studiul și reforma socială]. The purpose was to rebuild the state on scientific basis. But, because of the winter of 1918 happy end, the call for sociology as a science for social reform was postponed. The only result – an important one – was the foundation of the Romanian Social Institute, in 1921.

Despite this, Dimitrie Gusti, as a professor at the University of Bucharest, continued to strongly believe that sooner or later the Romanian society will have to face radical reforms. For such a demarche, Gusti needed to begin the research of the social and economic background. One of the problems he confronted in the early 1920s was the students' revolts. Irrupted as an anti-Semitic frustration at Cluj, in December 1922, the students' movements rapidly spread in the other university centres, as Iași and Bucharest. As a sociologist, Gusti understood that students' frustrations had deeper causes, such as poverty or the increasing university fees. This is why he tried to channel students' energy toward constructive actions, like the return to the Romanian villages and its challenges. Concretely, it was about the idea of conceiving sociological monographs for every Romanian village. In 1925, a monographic student team went to Goicea Mare in order to notice, face and, ultimately, find solutions to the problems of the countryside. A few years later, in 1928, when talking about the proper cultural politics Romania should adopt, Dimitrie Gusti launched the idea of the Cultural State. For such an achievement, Gusti entrusted the linkage between intellect, labour and financial capital, all three being considered as factors of economic welfare and social development. This was the reason Gusti required the state to create and support special institutes capable to accelerate the development possibilities for Romania. Among these institutions, the most important should have been the university. And, as a minister of Instruction, Cults and Arts, during June 1932 and November 1933, he tried to institutionally develop the Cultural State, which is confirmed by his National Culture Minister project. Unfortunately, the economic crisis and the financial shortages of Romania engendered the abandonment of this project.

The Royal Cultural Foundation “The Principe Carol” and the student royal teams (1934-1938)

Nevertheless, Gusti continued to believe in the idea of *sociologia militans*. After 1933, the success of his idea is indissolubly linked to the political evolutions of

Romania. King Carol 2nd (1930-1940) tried to implement a plan of gathering the youth in a mass movement led by himself. In the way of his plan was the charismatic figure of Corneliu Zelea-Codreanu, the leader of the legionary movement. The success of this movement was partially alimanted by the disastrous consequences of the economic depression of 1929-1933, especially among the university graduates. What was ironically called *intellectual unemployment*,² began to develop into a human capital source for the extremist movements, such as the one led by Codreanu, entitled *The Legion of Archangel Michael*. Despite the political attempts to ban this movement, the rivalry between the State and the youth increased. The implosion occurred rapidly, on the 30th December 1933, when the liberal prime-minister Ioan G. Duca was assassinated by three members of the legionary movement. At that point, Carol began to realize that the only option to become a *King of the Youth* was to build himself a similar organization for mobilizing the youth.

Starting with 1934, the unleashed concurrence between the King and the legionary leader, Corneliu Zelea-Codreanu, became more than obvious. Until 1937 it was a sort of *loyal concurrence*, in which both leaders tried to improve their master plans of youth outreach. While Codreanu succeeded to take over the most important national student's organization (like Uniunea Națională a Studenților Creștini din România [National Union of the Christian Students from Romania]), King Carol founded Straja Țării [The Sentinel of the Motherland] as a counterpart. And when Codreanu began to use the volunteer work of the legionnaires as a propagandistic weapon, the King made an appeal to Gusti to generalize the scientific work of the students as a mechanism placed in the service of the Romanian villages and peasants. King Carol explicitly enunciated the two main bases of these teams: "By calling young students to join me in the work for a healthy straightening of our villages, I purported two objectives. The highest one was to do something for our villages and our peasants. But I also aimed to show to our university youth the healthy way of work and of the surpluses of energy." (Îndrumător al muncii culturale la sate, 1936, p. 13)

The most important campaign was that of the summer of 1937, when Dimitrie Gusti sent student royal teams in 65 villages, gathering 407 students, 94 co-opted members of The Sentinel and 99 volunteers. Meanwhile, in that year, the legionary work camps were banned. Besides that, the compulsory labour law for public interest project, sustained by Ion Nistor (rector of the University of Czernowitz), became a reality in March 1937. Under this law, the entire youth with an age ranging from 18 to 25 years old had to participate for a period of 3 weeks at works of public interest. In fact, it was a political mechanism for the social control of the youth adopted in many European countries, like the

² For instance, some journalist preferred sardonic answers to such a problem, affirming that "the intellect cannot be unemployed", while others were quite surprised to find such a phenomenon in an agrarian society.

institution of *Trudovo Podvinost* in Bulgaria or the public work implemented in Poland as a way to find jobs for the intellectual unemployed. It is also true that the Germans founded the *ArbeitCamps* in 1931, as volunteer institutions for the unemployed university graduates that were transformed into a compulsory activity in 1934, during the Nazi regime.

The propaganda aspects of this activity cannot be obliterated. In 1935, Gusti began to print *Curierul echipelor studentești* [Student teams' courier], while the scientific results of these campaigns were especially published in *Sociologie Românească* [Romanian Sociology Review] since 1936. In each researched village the teams had to put the basis of a Cultural House, while at the beginning of June, during the Restoration Celebrations, the scientific results had to be presented to the King and the public, too. For Gusti this activity was supposed to lead to the creation of the iconic village. Obviously, for such a demarche, the first step had to be the research of the social realities and the dissemination to the public. This is the main reason that led to the creation of the Village Museum, inaugurated on the 10th of May, 1936, in Bucharest.

The Social Service Law in Romania (1938-1939)

The generalization of the *cultural work* was increasingly promoted by Dimitrie Gusti. In an article from January 1937 he emphasized the "coerciveness to research Romanian nation", which should be accompanied by "another ethical and social-political duty: the *compulsory social service* in the countryside for everyone who intends to profess in Romania (...). Six months a year this duty to the country and nation should be accomplished by any in intellectual of Romania." (Gusti, 1937, p. 3)

The speeding of Gusti's project was possible due to the political shifts of 1937-1938 winter. The parliamentary elections of December 1937 could not provide any political winner. It proved to be the perfect moment for King Carol to install a dictatorial regime that eventually occurred in February 1938 by adopting a new fundamental law for Romania. Thus, political pluralism was forbidden and the first unique party from the Romanian history was founded: the National Renaissance Front. Meanwhile, in fall of the 1938, the leaders of the legionary movement were assassinated by the King's order. The end of the concurrence between Carol and Codreanu had to lead to an improved network for mobilizing the youth.

Despite these changes, during the summer of 1938, 63 villages were researched by student royal teams, involving 849 students, technicians and volunteers. After 5 simultaneously years of monographic campaigns (1934–1938) the results were encouraging: 228 work campaigns in 114 villages. Passing to a higher level became possible and desirable for some actors.

In the summer of 1938, the debates for the Social Service Law began, while the main role was held by Dimitrie Gusti and The Cultural Foundation Principe Carol. On the 13th of October 1938, the Social Service Law was adopted by the Romanian government. Its goal was to develop the Romanian villages and towns, by utilizing the youth in what was called to be a national and civic duty. Especially the university graduates were supposed "to provide a social work in the countryside before entering the professional life", later than one year. In this manner, the youth should have taken contact with the village considered as "the most significant Romanian social reality". The youth work should have been continued through the Cultural House, while The Romanian Social Institute had to guide the scientific work of the social service.

The presidency of the social service was held by Dimitrie Gusti, while in the Permanent Committee of this institution were co-opted dr. Iuliu Moldovan (the leader of the Bio-politics and Eugenics School in Cluj) and philosopher Constantin Rădulescu-Motru (president of the Romanian Academy during 1938–1941). The management of this institution is a clear clue for the doctrine of the social service: "to call to work the entire intellectual youth and all country's scholars". But, as Gusti put it, the call was not for a manual work, but for an intellectual one. "Our goal is not to create a civilian political army, but to raise the villages through the collaboration of the intellectuals. In fact, our intellectuals have rural origins, but an erroneous education gave them the exclusive desire for the city and the bureaucratic life. The time for ceasing this state of affairs has come." (Gusti, 1939, p. 19)

The campaign of the social service from 1939 meant the apogee for the monographic research of Romanian village. In that year, 128 teams were sent in 51 counties of Romania, involving 3210 university or special schools graduates. Because of this great amplitude, the collaboration with the Ministry of National Education was required, especially in the field of the statistical data regarding the graduates. 33 social service preparation schools were founded for the higher education graduates, with a training capacity of 3708 students. The instruction was supposed to last 4 weeks, providing a theoretical preparation (called "Social Service – requirement of our time") and practical applications. Although in the first stage social service was opened for everyone, the ethnic criteria began to prevail, especially after August 1939.

The end of the social service in Romania

The German aggression against Poland from September 1939 was the final proof that the Romanian security was in danger. As a consequence, the Romanian government led by Armand Călinescu tried to allocate more financial resources to the defence capacities. At the same time, the dictatorial regime of King Carol became more and more unpopular. For many observers, the *New Regime* was as

old as the imposture, built by “iconic” figures of the political milieu like it was the case of Constantin Argetoianu. In such a context, the new leader of the legionary movement, Horia Sima, became confident in the chances of success of the legionary movement, due to the aggressive German policy in international relations. This is why he ordered the assassination of the prime-minister Armand Călinescu, on the 28th of September 1939.

After such a violent measure, Romania was, in the fall of 1939, on the brink of a civil war. The establishment preferred to adopt a repressive policy, instead of continuing to build the alternative. In this case, the alternative was the Social Service Law. After one year of existence, on the 13th of October 1939, the Gusti’s project was “suspended”. The reason was that, in fact, social service was another home for political agitation, especially for the legionary members. Besides that, one cannot ignore the tensed relations Gusti had with some members of the Cabinet. Argetoianu’s antipathy for Gusti was obvious and he wasn’t the only one to share this feeling. In fact, Gusti was perceived as a naïve person that should remain first of all a university professor. After a year, on the 8th of September 1940, two days after the King’s abdication, The Sentinel of the Motherland was dissolved, too. It was the end of the social engineering project Carol aimed to materialize. But the idea that “Who has the youth, has the future, too” remained valid. The Sentinel of the Motherland, the Compulsory Labour Law or social service became perennial sources of inspiration for the communist regime in Romania.

References

- Banu, G. (1938). Educația fizică în serviciul poporului român. *Revista de Igienă Socială*, 8(2).
- Gusti, D. (1937). Despre știința națiunii românești și serviciul social oblogatoriu al studențimii. *Sociologie Românească*, 2(1), 1–4.
- Gusti, D. (1939). *Principiile și scopurile Serviciului Social (Biblioteca Serviciului Social)*. București: Fundația Culturală Regală Principele Carol.
- Îndrumător al muncii culturale la sate*. (1936). București: Fundația Culturală Regală Principele Carol.
- Kotsching, W. M. (1932). The University in a Changing World. In Kotsching, W. M. & Prys, E. (Eds.), *The University in a Changing World (a symposium)*. London: Oxford University Press.
- Moldovan, I. (1926). *Biopolitica*. Cluj: Institutul de Igienă și Igienă Socială.
- Șapira, B. (1934). Serviciul Social în lumina concepțiilor actuale. *Revista de Igienă Socială*, 4(1).

Venczel József szociálpolitikai gondolatai

The socio-political thoughts of József Venczel

TELEGDY BALÁZS

„(...) a falumunka nem csak tudományos kedvtelés vagy romantikus időtöltés, hanem komoly társadalompolitikai feladat, amelynek elsőrangú szerepet kell betöltenie az erdélyi magyar közösségi életben.” (Venczel József)

Összefoglalás

Venczel József szakmai szocializációja a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnáziumban kezdődött, már itt kialakult a szociális érzékenységgel párosuló katolikus látásmódja. Későbbi tanulmányai, az Erdélyi Fiatalok mozgalomban való részvétele, a Gusti-iskolával való kapcsolata, majd a Hitel megalakítása mind közelebb vitte eredeti céljaihoz: az erdélyi magyar falu segítéséhez. A falu felemelését kutatásra alapozott művelődés- és szociálpolitikai program végrehajtásával látta megvalósíthatónak.

Kulcsszavak: Venczel József – falukutatás – Erdélyi Fiatalok – Hitel – Dimitrie Gusti

Abstract

The professional socialization of József Venczel began with his high school years, where he started to develop his uncommon sensitivity to social problems, paired with a Catholic world-view. His later studies, his participation in the Transylvanian Youth movement, the collaboration with the Gusti school, and the founding of the journal Hitel took him closer to the fulfillment of his goal: helping the village through a program of social and cultural policies, based on social research.

Keywords: József Venczel – rural research – Transylvanian Youth – Hitel – Dimitrie Gusti

Nehéz lenne pontosan meghatározni azt az időpontot, amikor a közösség felé való nyitás és a szegény, leginkább vidéki térségekben élő emberek felé fordulás bekövetkezett Venczel József életében. Ez talán nem is egyszeri esemény következménye, hanem egy olyan folyamat, amely több egymást követő és egymásra ható eseményből állt össze. Jelen írásomban ezt az utat próbálom némiképp rekonstruálni, esetenként önkényesen válogatva azon életesemények között, amelyek véleményem szerint markánsan hatottak a venczeli életműre, illetve maga Venczel József szociális problémák iránti fogékonyságára. Mindehhez természetesen hozzájárult az a speciális földrajzi és történelmi kontextus, amely értelemszerűen meghatározta Venczel József szocializációját, és munkásságának

nagy részét. Ez a hely a Romániához került Erdély,¹ a kor pedig a két világháború közötti periódus, valamint a „kis magyar világ”, vagyis az 1940-1944 közötti Észak-Erdély.

A keresést talán az ifjú serdülőkorban kell kezdenem, ahol számos olyan tényezővel kell számolnom, amely Venczel József számára – véleményem szerint – meghatározónak bizonyult a szociális problémákra való orientálódásban. Talán a legelső elem, amelyben a család és az iskola szerepe elvitathatatlan, az a mély katolikus neveltetés, amelyet Venczel végig, a legnehezebb körülmények között is megőrzött későbbi élete során. Talán ebből a keresztényi emberi szeretetből származik az a törődés az embertársak iránt, amely végigkísérte Venczelt, nemcsak személyes kapcsolataiban, hanem a szakmai pályája során is. A katolikus vallás mellett az iskolának is meghatározó hatása volt Venczel József korai szakmai szocializációjára, ugyanis a csíkszeredai *Római Katolikus Főgimnázium* tanulója volt, ami több szempontból is jelentős szerepet játszott. Elsősorban fontosnak tartom azt a körülményt, hogy édesapja ennek az intézménynek volt a matematika szakos tanára, aki korai halála előtt egy fiatal kollégájára, név szerint Domokos Pál Péterre bízta a gyerekek „szellemi nevelését”. Ennek a kapcsolatnak az eredményeként Venczel már középiskolás korában megtapasztalja a terepmunkát, ugyanis Domokos Pál Péter magával viszi Venczelt a gyűjtő munkáira. Ez a három elem, vagyis a keresztény értékrend, az édesapa elvesztésével járó érzelmi és anyagi bizonytalanság, valamint a tudományos igényű szembesülés a falu világával készíteti Venczelt arra, hogy később aktív szerepet vállaljon főleg a vidéki térségben élők problémáinak feltárásában, azok orvoslása érdekében.

Habár publicisztikai tevékenységét már középiskolásként elkezdte, fogékonyságát a falu világa iránt a szélesebb olvasóközönség 1930-ban ismerhette meg, amikor megnyerte az *Erdélyi Helikon* ifjúsági irodalomtörténeti versenyét *A magyar falu a XIX. századi irodalmunkban* című pályázatával, amelyben egy átfogó szintézist alkotott a XIX. századi magyar irodalom faluképéről és falusi lakosságáról.

Szintén 1930-ban felvételt nyert a kolozsvári Regele Ferdinand Egyetem jogi fakultására, de ennél talán fontosabb tény, hogy ez esztendőben kapcsolódik be a Demeter Béla vezetésével induló *Erdélyi Fiatalok* csoportba. Ez a momentum fordulópontot jelentett Venczel szakmai pályafutásában, ugyanis a csoport szellemisége számos ponton egyezett az ő korai meglátásaival, sőt mondhatni segítette azok továbbgondolását és kikristályosítását. Az okok közül, melyek miatt ez a csoport meghatározó volt Venczel pályafutására, az első és talán az egyik legfontosabb, hogy az addig csak külön felekezeteként létező falumunkát egységesítette, hisz az Erdélyi Fiatalok egy ökumenikus ifjúsági mozgalom volt, ahol a katolikus, a református és az unitárius vallásúak egyformán kaphattak

¹ Erdély alatt ebben az írásban az I. világháború után Romániához csatolt területeket értem, tehát a történelmi Erdélyt, Bánságot és Partiumot.

vezető szerepet. A második jelentős sajátossága ennek a csoportnak az volt, hogy csak fiatalokból állt, akik elérkezettnek látták az időt, hogy gyökeresen változtassanak az előttük járó generáció hibásnak vélt szemléletmódján. A harmadik, és talán legfontosabb, hogy ez a csoport vállalta fel először, hogy a falu problémájához nem a romantikus irodalom eszközeivel nyúl, hanem szakszerű, tudományos módon kívánja megismerni a falu világát annak érdekében, hogy ismerve a társadalomtudományi értelemben vett objektív realitást, hatékonyan tudjon beavatkozni annak felzárkóztatásába.

Szintén az Erdélyi Fiatalokhoz köthető Venczel József – igaz, itt még csak közvetett – találkozási a Dimitrie Gusti professzor által vezetett *bukaresti monografikus szociológiai iskolával*, ugyanis az Erdélyi Fiatalok csoport az első esztendőben rendszeresen tartott faluszemináriumokat, amelyek egyik legkézzelfoghatóbb eredménye a *Falufüzetek* sorozat volt. Ez a sorozat, több társadalomtudományi cikk mellett, az első erdélyi magyar falu kérdőívet is tartalmazta, amelynek kidolgozásában Venczel is jelentős szerepet játszott.

Amikor az Erdélyi Fiatalok csoportja, Venczel meglátásában, kezdett elfordulni az eredeti célkitűzésétől, Venczel számos publicisztikai jelegű írásban mutatta meg fogékonyságát a vidéken, nehéz körülmények között élő emberek sorsa iránt. Erre egyik legjobb példa talán az 1932-ben, a *Csíki Lapok* hasábjain megjelenő *Nyomor-kórus 1932 küszöbén* című írása.

1934 jelentős változást hozott Venczel szakmai életében, ugyanis ebben az esztendőben találkozott – szellemi értelemben – igazán először a bukaresti iskolával, amely ettől a ponttól kezdve meghatározóvá vált szakmai munkája szempontjából, ugyanis egy olyan paradigmát képviselt, amelyben Venczel megtalálta a hozzá legközelebb álló társadalomismereti eszközöket. Ezt a kijelentést arra alapozom, hogy az adott periódusban a bukaresti szociológiai iskola a falu megismerésének a legkorszerűbb módszertanát képviselte, ugyanis összegezve az addigi német és francia szociológia, valamint az amerikai „rural sociology” eredményeit, azokat Gusti professzor és tanítványai képesek voltak adaptálni a kelet-európai társadalmi valóság megismerésére. A bukaresti szociológiai iskola ugyanis a monografikus² módszer segítségével a falusi életet holisztikusan közelítette meg, és az volt a célja, hogy az egyes társadalmi problémákat nem a partikuláris tudományok segítségével, hanem a maguk komplex valóságában ragadják meg. A módszer mögött a Dimitrie Gusti által kidolgozott paralelizmus elve húzódik meg, amely szerint az életmegnyilvánulások (szellemi élet, gazdasági élet, jogi felfogás megnyilatkozása, valamint a politikai és közigazgatási tényezők) az adott közösség

²Venczel felhívja a figyelmet, hogy a magyar szaknyelvben a monográfia fogalom tartalma nem azonos a Gusti professzor által használt fogaloméval, mivel a magyar nyelvben e fogalom szakmai tartalma sokat veszített szakmai töltetéből a „közösségi monográfiák”-ra való alkalmazás következtében. Ő ezért inkább a „szociográfia” fogalom használatát ajánlja, amelynek tartalmát közelebbinek véli a bukaresti szociológiai iskola monográfia-fogalmának a tartalmához.

kereteiben (tájkeret, élettani keret, történeti keret és lélektani keret) válnak értelmezhetővé.

Nem utolsósorban lényeges megemlítenem, hogy úgy a Dimitrie Gusti által vezetett iskola, mint Venczel József tudományfelfogása szerint a magas szintű és szakszerű tudományos munka nem öncél volt, hanem a társadalmpolitika egy olyan eszköze, amelynek végső célja az ismeretek felhasználása volt a társadalom jobbá tétele, valamint a nemzeti kohézió és identitás hatékonyabb kialakítása érdekében.

Összegezve, Venczel 1935-ben a falumunka alatt három munkakört értett: „1. a falukutatást, 2. értelmi és fizikai munkaszolgálat, s mindezek eredményeinek felhasználásával 3. felkészülés a faluvezetésre”. (Venczel, 1935, p. 3) E három megjelölt feladatkör három teljesen eltérő, de konvergens tudományos attitűdöt indukál, mert míg az első a tudományos kutatás feladatköre, addig a második a társadalom- és művelődéspolitikai, míg a harmadik az értelmiségnevelés hatáskörébe tartozik.

Ugyanakkor a falumunka szellemi és erkölcsi töltete is fontos volt, nemcsak Gusti professzor, hanem Venczel számára is, ugyanis az utóbbi szavaival élve „a mi népünk testületeiben, de egyáltalán a mi népi közösségünkben senki olyan vezető állást el ne foglalhasson, aki nem bizonyította be, hogy szolgálni tud, aki nem teljesített munkaszolgálatot.”³ (Venczel, 1935, p. 29)

Jogos lehet ezen a ponton az a kérdés, hogy miért fordult ennyire tudatosan a falu felé az 1930-as évek ifjúsága. A választ a trianoni döntés eredményében kell keresni, ugyanis a felvidéki és az erdélyi magyar ifjúság számára a magyarság megélése már nem történhetett meg jogilag elismert módon – már azok számára, akik nem vándoroltak ki Magyarországra –, ugyanis őket magyar állampolgárságuktól megfosztották. Mai szakszavakkal szólva, az addigi francia, állampolgárságon alapuló nemzetfelfogás helyett a német kultúrnemzet-felfogás került előtérbe, ahol a magyar kultúrát a paraszti kultúrában gyökerező népművészet, költészet, népzene jelentette. Tehát ha a paraszti kultúra biztosítja a nemzeti önazonosság alapját, akkor az értelmiségi ifjúság kötelessége, hogy ezt a – sok esetben – szegénysorban tengődő társadalmi réteget felemelje, és számára élhető körülményeket biztosítson. Ebből a perspektívából nézve a „falumunka elsősorban szociális állásfoglalást jelent”. (Venczel, 1935, p. 16) Ugyanakkor fontos, hogy az I. világháború Erdélyében a falusi lakosság a magyar lakosság majdnem háromnegyedét jelenti, így egy átfogó falu-megismerési, és egy erre épített művelődés- és szociálpolitikai program jelentősen hozzájárulhat az erdélyi magyarság szociális, kulturális és gazdasági felemelkedéséhez.

³ Habár ez az elvárás a mai szemmel teljesíthetetlennek tűnik, Romániában a királyi diktatúra éveiben Dimitrie Gusti szorgalmazására intézményesült a Legea Serviciului Social [Társadalomszolgálat Törvénye], amelynek értelmében minden egyetemet végzett hallgatónak kötelezően falumunkát kellett végeznie – a saját végzettségén belül –, mert e nélkül nem kaphatta kézhez a diplomáját.

A következő fontos állomást 1935 jelenti, amikor két jelentős esemény következik be Venczel életében. Az első a *Hitel* című folyóirat megalapítása, amelynek első körben munkatársa, majd az 1936-os újjáalapítás után egyik alapító tagja. A párhuzam Széchenyivel nem véletlen, ugyanis a névválasztáson túl, a *Hitel* köré csoportosuló szerzők analógiát láttak a Széchenyi által leírt XIX. századi Magyarország és az első világháború utáni Erdély között. Ennek értelmében a „nemzeti önismeretre” alapozva lehet megismerni a társadalmi realitást, majd erre építve lehet érdembeli nemzeti politikát kidolgozni. Ennek következtében a *Hitel* folyóirat azt a célt tűzi ki maga elé, hogy a minél pontosabb és szakmailag megalapozott önismeret által minél hatékonyabban tudjon a majdani politika beavatkozni a falusi társadalom felemelése érdekében. Ennél a gondolatmenetnél maradva, később szintén Széchenyire hivatkozva, Venczel is vallotta, hogy a „szív politikáját” az „ész politikája” kell, hogy felváltsa.

A második jelentős esemény, hogy az 1935-36-os tanévben Gusti professzor meghívására a Román Társadalomtudományi Intézetben [Institutul Social Român] tölt egy fél évet, ahol teljes betekintést nyerhet az addig összegyűjtött összes monografikus anyag archívumába. Ez a páratlan lehetőség, amely által rálátást nyer a monografikus módszer alkalmazásának konkrét módjára, valamint az újradszabott kutatásban való aktív részvétele révén Venczel teljes mértékben elsajátítja a bukaresti monografikus iskola technikáit és eszmei hátterét.

A frissen elsajátított módszert hazaérkezése után azonnal gyakorlatba ülteti, és már 1936 nyarán Csíkdánfalván vizsgálja a gazdasági élet hatását a népmozgalmi adatok alakulására. E tanulmányának egyik jelentős következtetése az volt, hogy azoknak a falusi gazdaságoknak, amelyek 15 hold alatti termőfölddel rendelkeznek, óhatatlanul valamilyen más jövedelemforrás után is kell nézniük, ugyanis ez alatt a gazdaság (6 fővel számolva) nem tudja fedezni saját fogyasztási szükségletét. Ezt a képletet alkalmazva megállapította, hogy a csíkdánfalvi határnak 7110 holdasnak kellene lennie ahhoz, hogy az akkori lakosságot el tudja tartani, de ez a földterület csak 5569 holdas volt, és értelemszerűen nem egyenlően volt elosztva, így számos gazdaság a mezőgazdaságon kívül, más jövedelemszerző tevékenységet is kellett, hogy folytasson, ha nem akart folytonos nélkülözésben élni, és nem kívánta elhagyni a szülőföldjét.

A másik, ebben az időszakban megjelenő műve az öt felcsíki település népmozgalmát elemzi, és a fent bemutatott ok miatt itt is a kivándorlást mint állandósult társadalmi jelenséget konstatálja. Venczel számára a tudományos kutatás nem öncél, amint ezt a felfeztető részben is írtam. Az eredmények bemutatása után három javaslatot tesz „kiváncsálgató”-ként: „falusi népességünk kivándorlóinak célszerű megszervezése”, „az otthoni életkeretek szélesítése”, valamint „az emberanyag nemesítése” (erkölcsi és szellemi értelemben).

Szintén 1936-ban jelent meg *Művelődéspolitikai vázlat* című írása, amelyben programszerű javaslatot tesz az Erdélyben élő magyar ajkú népesség számára leghatékonyabbnak vélt iskoláztatási és népnevelési folyamatok

megszervezésére, ugyanis Venczel meglátásában egyértelmű volt, hogy a művelődéspolitikai legalább olyan hangsúllyal járul hozzá a népesség jólétének növeléséhez, mint a gazdaságpolitika. Ugyanakkor, amíg a felhalmozott gazdaság esetenként egy tollvonással elidegeníthető – lásd az 1921-es romániai földreformot –, addig a tudás az egyének sajátja marad.

Venczel 1938 és 1945 között az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület statisztikai osztályának a vezetőjeként is dolgozott. Ebben a periódusban fogalmazta meg a romániai földreform szakszerű kritikáját az 1940-41-ben kiadott *Erdély és az erdélyi román földreform* című művében, amelyben bebizonyítja, hogy a román hatóságok „szociális gondolat” mögé rejtették a nemzetiségi érdeket, ugyanis az elkobzott nagybirtokok többsége erdőből és legelőből állt, amelyek – Erdélyben – majdnem teljes mértékben magyar és szász kézen voltak, tehát a birtok-átcsoportosítás egyértelműen nemzetiségek közötti átcsoportosítás volt. Az elemzés azonban itt nem állt meg, mert az eredményekre támaszkodva kidolgozott egy „földbirtokreform-javaslatot”, ami a fent leírt helyzetet próbálta orvosolni, s amelyben nem a nemzetiségi szempontokat, hanem a szakszerűség logikáját kívánta követni. Mivel erre a javaslatlételre későn, 1945-ben került sor, így annak a gyakorlatba való átültetése elmaradt.

Venczel 1940 és 1945 között az Erdélyi Tudományos Intézet tanára volt, majd 1945 és 1947 között a *Bolyai Egyetem* újraindításán dolgozott. Pályája ezen a ponton gyakorlatilag megtörik, ugyanis a román hatóságok először 1947-ben tartóztatták le, s habár semmilyen konkrét vád nem hangzott el ellene, az egyetemre már nem térhetett vissza. Másodszer 1950-ben tartóztatják le, és magas szintű árusítás vádjával 12 év nehéz börtönre és kényszermunkára ítélik. Szabadulása után további 8 esztendeig nem engedik a szakmáját gyakorolni, és csak 1969-ben kerül vissza a Babes-Bolyai Tudományegyetem Filozófia és Szociológia Karának szociológiai műhelyébe, ahonnan betegsége miatt 1971-ben nyugdíjazták, és nem sokkal később, 1972 márciusában meghal.

Irodalom

- Venczel, J. (1935). *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom* [Munca pentru sate și mișcarea transilvană pentru ridicarea satului]. Cluj: Erdélyi Múzeum Egyesület [Societatea Muzeului Ardelean].
- Venczel, J. (1980a). *A falumunka útján*. Székelyudvarhely – Budapest: Orbán Balázs Közművelődési Egyesület Kiskönyvtára.
- Venczel, J. (1980b). *Az önismeret útján*. Bukarest: Kriterion.

„Másodrangú szereplők.” Nők a bukaresti szociológiai iskolában: Ştefania Cristescu és Paula Gusty

“Second-rank protagonists.” Women in the Bucharest sociological school:
Ştefania Cristescu and Paula Gusty

THEODORA-ELIZA VĂCĂRESCU

„Nekem ez kimondhatatlanul fáj, ez az én felfedezésem volt.”
Lena Constante (Rostás, 2003, p. 83)

„Paula egyfajta titkárnővé vált, ő gépelte le az összes szövegét,
mindent elvégzett helyette, az összes aprómunkát.”
Marcela Focşa (Rostás, 2003, pp. 186–187)

„Sokan voltak [nők a monográfiákban]. Jól lehetett velük dolgozni. (...) Egyikük
sem volt ragyogó, de terepen **nagyon hasznosak voltak**. Ennek ellenére a
szociológia tárgyában kétségtelenül nem volt látásmódjuk, felfogásuk vagy
problémafelvetésük. **Egyszerű végrehajtók voltak**. Megmondtad nekik, hogy
tedd ezt vagy azt, és azt megtették. (...) Aztán összesítsd, mindazt, ami
összegyűlt. Szükség van **ezekre a másodrangú szereplőkre is**.”
Henri H. Stahl (Rostás, 2000, pp. 86–87)

Összefoglalás

A két világháború között a Gusti-iskola számos monográfiai kutatást valósított meg Románia falvaiban. Ezekben több egyetemistalány és kutatónő is részt vett, akik a román szociológia szempontjából is jelentős munkát végeztek, ám – a korabeli nemi szerepeknek megfelelően – a monográfiai csapatok férfi tagjai korlátozták szakmai előmenetelüket, és többnyire asszisztensi szerepet szántak nekik. Két kutatónő példáján mutatjuk be a női monografisták másodrangú státusát biztosító mechanizmusokat.

Kulcsszavak: Gusti-iskola – kutatónők – nemi diszkrimináció – két világháború közötti tudományos élet

Abstract

The Gusti school carried out several research campaigns in the interwar Romania. Women were also involved (as researchers and students) in it, who made a significant contribution to Romanian sociology. However, in accordance with the historical gender roles, their career opportunities were curbed, and they were mostly considered as assistants. Presenting two particular cases, the study

presents the mechanisms through which male members of the teams assured that women could only gain secondary statuses.

Keywords: *Gusti school – female researchers – gender discrimination – interwar science*

Bevezetés

1925 és 1939 között több monografikus szociológiai kampány zajlott Románia falvaiban. Ezek a monografikus falukutatások több tucat egyetemistát és egyetemistalányt, kutatót és kutatónőt mozgósítottak, akik integrált elméleti rendszerben, multidiszciplináris módszerek és eszközök segítségével vizsgálták a falu életét. A monográfiákat a Bukaresti Egyetem keretében működő Szociológiai Szeminárium kezdeményezte, később a Román Társadalomtudományi Intézet valósította meg. Mindkét intézményt Dimitrie Gusti egyetemi tanár hozta létre és irányította, és a *bukaresti szociológiai iskola* általános megnevezés alatt váltak közzismertté. Ezekben a monografikus szociológiai kutatásokban számos nő is közreműködött. A nők tömeges és aktív részvétele a szellemi életben, a kutatásokban, a közösségi intervenciók munkáiban szokatlanul tekinthető a 20-as, 30-as évek Európájában és a nagyvilágban; mind ez ideig nem figyeltek fel erre a jelenségre, s még kevésbé foglalkoztak a vizsgálatával.

Tanulmányomban igyekszem feltárni a nők közreműködését a szociológiai monográfiák létrejöttében. Amennyire lehetséges, végigkövetem egyéni hozzájárulásukat és szakmai pályafutásukat, s válaszokat keresek olyan kérdésekre, mint: hogyan és miért csatlakozott viszonylag sok nő a Gusti által irányított kutatómunkához? A társadalmi, gazdasági, politikai, sőt személyi tényezőknél milyen összjátéka hozta létre a Dimitrie Gusti által vezetett tevékenységek és szervezetek nemi konfigurációját? Mit adott hozzá, milyen hatással volt, hogyan alakította a nők részvétele ezeknek a szervezeteknek a működését? Melyek voltak a kutatónők kedvelt témái a szociológiai kutatásban és a szociális intervenciók munkáiban? Hogyan fogadták a munkatársak a nők részvételét a kutatásokban? És nem utolsósorban, hogyan befolyásolta a nők életét és szakmai pályafutását a Gusti által irányított kutatásokban és szervezetekben végzett munka?

Marginalizálás, eltávolítás, kizsákmányolás: két kutatónő

Ebben a tanulmányban két példát fogok röviden bemutatni, melyek más-más módon illusztrálják a tudományok nemi dinamikáját, s egyben alátámasztják azt a hipotézist, mely szerint a kutatónőket kizárták a kutatásokból, eredményeiket pedig kutatótársaik átvették, és saját tudományos előrehaladásuk érdekében

használták fel. Azért választottam a nők kirekesztésének és/vagy munkájuk elsikkasztásának ezt a két példáját, mert esetükben kiadványok és dokumentumok (többet közülük éppen az érintettek írtak) támasztják alá mindezt. Nagyon valószínű, hogy számos hasonló helyzet fordult elő, de ezekhez még nem áll rendelkezésemre elegendő forrás.

Az első eset a lehető legigazságtalanabb visszautasítás, amelybe kutatónő ütközhetett a Gusti-féle iskolában, amikor ismételt megpróbált együtt dolgozni kollégáival a végső összegzések szerkesztésekor szakterülete témáiban, amelyekhez anyagokat gyűjtött. Ștefania Cristescu (1908–1978) számos tanulmányt, cikket, recenziót közölt az *Arhiva Pentru Știința Și Reforma Socială* [Társadalomtudományi és Reformügyi Archívum] és a *Sociologie Românească* [Román Szociológia] című folyóiratokban (Cristesco, 1936; Cristescu, 1932, 1936a, 1936b, 1936c, 1936d, 1938), és kiadott egy kötetet is a Drăguș faluban élő nők hitvilágáról és mágikus rituáléiról (Cristescu-Golopenția, 1940). A monografikus kutatásokban részt vevő kutatónők közül ő publikált a legtöbbet 1940-ig. Egyetemi diplomát eredetileg filozófiából és modern nyelvtudományból szerzett, majd 1930–1936 között szociológiai és filológiai doktori tanulmányokat folytatott a Bukaresti Egyetemen. 1932 és 1934 között párizsi tanulmányi ösztöndíjat kapott, ahol nyelvészeti, etnográfiai és szociológiai előadásokat hallgatott. Tanárai voltak C. Bouglé, J. Vendryès, M. Cohen, M. Mauss, P. Rivet, R. Maunier, J. Marx és mások; lásd Ștefania Cristescu Anton Golopențiahoz intézett leveleit 1932. november 27. és 1934. július 21. között (A. Golopenția, 2010). Diplomát a Sorbonne Egyetem Etnológiai Intézetében szerzett, tanulmányait „nagyon jó” minősítéssel zárta. A monografikus kutatások legkitartóbb résztvevőjének bizonyult, az 1929-es Drăguș faluban kezdődő első kutatástól kezdve valamennyi falukutatásban részt vett. Érdeklődési körébe főleg a mágikus praktikák tartoztak, elsősorban a nők által gyakoroltak, legtöbb publikációja ezek leírásával és komplex elemzésével foglalkozik; értelmezései ötvözik a szociológia, az etnológia és a nyelvészet elméletét és módszertanát.

Ștefania Cristescu kutatói érdemei és képességei látszólag elismerésnek örvendtek kollégái körében, legalábbis ez tűnik ki a Rostás Zoltán által megkérdezett kutatótársak véleményéből. Például Henri H. Stahl szerint „nagyon értett a szakmájához”, „alapos és nagyon szorgalmas folklorista volt”, aki „jól dolgozott és nagyon érdekes dolgokat publikált”. Azonban a hozzáértés, alaposság és szorgalom képessége mellett a „szófogadás” dimenziója is megjelenik a jellemzésekben – „nagyon szófogadó lány volt” (Rostás, 2000, p. 303) –, s ezeknek a tulajdonságoknak a jellegzetes keveréke beleillik a hagyományos nemi normákba, szerepekbe, egyben kifejeződése általában a társadalom és specifikusan a tudományos munkaközösség elvárt modelljeinek. Ezzel ellentétes Stahl véleménye Lena Constantérról, egy másik monografistáról, akinek „epés természete” és „csípős nyelve” volt (Rostás, 2000, p. 303); független, akaratos és viszonylag autoriter személyiséggel elutasította az előírt szerepeket, és ez eltérő megítélést és „büntetést” hozott számára a Gusti-féle csoportban.

Noha munkáját elismerték, Cristescu tudományos pályafutásában a kivételezett csoport általi befogadás és kiutasítás mozzanatai váltakoztak; többször megpróbálták kizárni az összegyűjtött anyagok szerkesztéséből és feldolgozásából, illetve kisajátítani kutatási területét a személyes szakmai felemelkedésre törő kutatók. A Ștefania Cristescu esetében rendelkezésre álló anyagok részletesen dokumentálják a nők kirekesztésének, illetve munkájuk kisajátításának mechanizmusait és stratégiáit, ami külön tanulmányt érdemelne. Ezúttal azonban azt illusztrálom néhány levélrészlet segítségével, hogyan próbálták meg eltávolítani a kutatónőt abból a csoportból, amely a szellemi jelenségek témakörével foglalkozott, és ezt ő hogyan értelmezte.

Ștefania Cristescu Anton Golopențiaival (egy másik monográfussal, aki később a férje lett) folytatott levelezéséből kitűnik, hogy nem úgy tekinti ezeket a kirekesztési kísérleteket, mint a nők és férfiak közötti hatalmi és tekintélybeli harcot, illetve a nemek közötti egyenlőtlenségek megnyilvánulását, hanem egyszerűen mint személyes konfliktust vagy a monografikus iskolán belül megjelent „konkurens” csoportok közötti hatalmi vetélkedést. Így általában olyan identitásstruktúrára derül fény Cristescu leveleiben, amelyet nem itatott át a nemi különbségek tudatának kedvezőtlen hatása. Bár személyes és társadalmi szerepeit az Anton Golopențiaétól eltérőként fogja fel és határozza meg, Cristescu tudományos karrierre törekszik, legalábbis 1929 és 1935 között. Nem feltétlenül egyéni ambícióból (bár ez sem zárható ki teljesen), hanem azért is, mert fontosnak tartja kutatómunkáját, és azt hiszi – legalábbis kezdetben –, hogy ez elegendő a karrierépítéshez. Ugyanakkor világos előtte, hogy igazságtalanság áldozatul eshet: szembeszáll a kirekesztéssel és kitart saját anyaga megszerkesztése mellett, még akkor is, ha ezzel a témáját elvenni szándékozók szövegeit kettőzi meg. 1933. augusztus 19-én Fogarásról, az anyagszerkesztési kampány helyszínéről Golopențianak írott levelében részletezi ezt a konfliktust: az általa régóta kutatott tematika feldolgozását, melyhez anyagot is gyűjtött, kollégái át akarják venni és saját szövegeikben felhasználni: „Én még tavaly összeállítottam saját dossziémat a »szellemi« legutóbbi tervezete alapján, melyet Cornován I. Ionică javasolt. Ennek megfelelően, úgy dolgoztam, hogy még véletlenül se érintsem a vallási színezetű szokásokat, melyeken Bernea dolgozott. Ő azonban ebben az évben csak Ionicával és Iosiffal akar együtt dolgozni. Ionică szerkeszteni meg a mágikus-vallásos megnyilvánulásokat, Bernea pedig a mág[ikus]-val[lásos] praktikákat. Tehát az általam összeállított anyag egyik fele az egyikhez, a másik fele pedig a másikhoz kerülne. Bernea ma reggel ideérkezett, valószínű, elvette az én adatgyűjtőim jegyzékét, majd a terepen még egyszer begyűjtötte az én anyagomat. Legalábbis ezt mondja, mert az anyagot nem mutatja meg.” (A. Golopenția, 2010, p. 176)

Ezután elmagyarázza Golopențianak, hogy mennyire igazságtalan – „hozzám méltatlan” – helyzetbe hozták, ugyanis ő az eredeti terv szerint dolgozott, következett volna az együttműködés a többiekkel, és a „mágikus megnyilvánulásokról és praktikákról” szóló rész általa való megszerkesztése.

Ștefania Cristescu reakciói ellentmondásosak, és ennek tudatában van. Előbb el akarja hagyni az egész fogarasi „tanulmányírási tábort”, de kizárásának igazságtalansága, gyűjtött anyagainak elsajátítása, valamint az általa nagy jelentőségűnek tartott monografikus kutatások maradásra bírják, és arra készítetik, hogy valamilyen megoldást keressen. Az egyik, számára elfogadható változat, melyet leír, az lett volna, hogy közreműködik a szerkesztésben, de „Bernea minden közreműködést határozottan elutasított, azzal érvelve, hogy szerkesztést egyedül jobban lehet végezni (annak ellenére, hogy hárman vannak, de ketten biztosan), azt mondta, ez az első komoly tudományos munkája”. Kiemeli tehát munkatársa szakmai ambícióit, majd opportunizmusáról ír és igyekezetéről, hogy őt eltávolítsa, s ezzel a vonzó tematikát kisajátítsa: „Bernea úgy gondolja, ez egy nagyon szép szerkesztői feladat, amit neki kell elvégeznie. Nekem pedig azt kiabálta, hogy dolgozzak inkább a Folklóron vagy a Nyelvészeten.”.

Cristescu ezt a második lehetőséget is számításba veszi, de nem hiszi, hogy képes volna új anyagot gyűjteni egy teljesen új témához: „Most kezdjek előlről egy újabb terepmunkát, egyedül és bosszúsan, – képtelen vagyok rá. Számomra a gyűjtés sokkal komolyabb és fontosabb dolog, mint a szerkesztés.”. Cristescu saját szövegének összeállítására is gondol, még akkor is, ha ezzel megismételné kollégái anyagát, de attól tart, hogy ez teljesen felesleges lenne: „Azt hiszem, teljesen fölöslegesen írom meg, a monográfiában úgyis az fog megjelenni, amit Bernea és Ionică összeállít.”. „Ennél zavarodottabb” már nem is lehetne – állapítja meg, végül arra jut: „miután megfosztottak attól a témától, amin dolgoztam, és ami érdekelt, nem marad más hátra, mint megírni ugyanezt a problémát a Cornován gyűjtött anyagra vonatkoztatva, azért, hogy a Drăguș faluról szóló anyag ne jelenjen meg kétszer”. (A. Golopenția, 2010, pp. 176–179) És így is történt, ugyanis a Gusti-iskola által kiadott folyóiratokban nem jelenik meg tanulmány a Drăgușon használt mágikus praktikákról Ștefania Cristescu aláírásával. Ez a példa – egy a sok közül, melyeket a Sanda Golopenția által közreadott gazdag levelezésben találunk – alátámasztja azt a feltételezést, hogy a kutatónőket kirekesztették, monografikus munkájukat pedig egyes kollégáik felhasználták.

Ștefania Cristescu azonban nem hagyott fel tudományos törekvéseivel – legalábbis nem véglegesen. 1935-ben mégis megelégette a konfliktusokkal terhelt légkört, melyet bizonyos monografisták személyes ambíciói idéztek elő, ezért tanári versenyvizsgára jelentkezett, hogy a középfokú oktatásban helyezkedhessen el. Ugyanebben az időszakban több tanulmányon dolgozott, és a Bukaresti Egyetemen a Szociológiai, Etikai és Politikai Szeminárium könyvtárosaként tevékenykedett, hogy fenntarthassa magát a fővárosban. (A. Golopenția, 2010, pp. 308–407) 1936-ban aztán elfogadott egy középiskolai tanári állást Karánsebesen, ahol két évet töltött. (A. Golopenția, 2010, pp. 409–508) Ekkor visszahívták, hogy működjön közre egy tanulmánysorozat megírásában, amelynek az 1939-ben Bukarestben megrendezendő *XIV. Szociológiai Kongresszusra* kellett elkészülnie. (S. Golopenția, 2002, p. 9) 1938 őzétől

megkapta az áthelyezését a Károly Herceg Királyi Kulturális Alapítványhoz, ahol szintén középiskolai tanárként dolgozott, majd 1939 tavaszától a Román Társadalomtudományi Intézet keretében működő Kutatási Igazgatóságon a „szellemi megnyilvánulások” munkacsoport főkutatójaként dolgozott. (Cristescu-Golopenția, 2007, pp. 385–389, 397)

Ștefania Cristescu szakmai és tudományos pályafutása kiválóan illusztrálja a konkurens női kutatók kizárásának mechanizmusait, és azokat a stratégiákat, amelyeket kutatókollégáik saját előrehaladásuk, elismerés- és tekintélyszerzés érdekében felhasználtak. Egyben szemlélteti néhány női kutató arra irányuló aktív és rendszeres próbálkozásait, valamint tudományos törekvéseit, hogy részt vegyenek szerkesztői csoportokban, és értékesítsék saját kutatási eredményeiket.

A nők munkájának felhasználására egy másik példa Paula Gusty önkéntes tudományos „titkári” tevékenysége, mellyel férjét, a szintén szociológus Traian Hersenit segítette. Paula Gusty (1907–2005) ugyancsak részt vett az 1929-től Drăgușon kezdődő monografikus kutatásokban, ennek ellenére nagyon keveset publikált (Hersen, 1940; Stahl, 1936, p. 1160); a terepen zajló kutatásoknál pedig kezdetben a népművészetrel, majd a háziiparral, vagyis többnyire a nők munkájával foglalkozó csoportok tagja volt. Később líceumi tanárként dolgozott, előbb Ploiești-en, majd Bukarestben. (Rostás, 2003, p. 187) 1932-ben összeházasodott Traian Hersenivel, és saját bevallása szerint elkezdett a férje „gépírónőjeként” működni, rövid idővel azután, hogy összeházasodtak. „Az első dolog az volt, hogy vásároltunk egy írógépet, és elkezdtem bekopogtatni a cikkeket.” (Rostás, 2003, p. 215) Másrészt, amikor Rostás arról kérdezte, hogy miben különböztek a Șanțon zajló kutatások a többi kutatástól, Paula Gusty így válaszolt:

- „– Én, én ott már nem voltam a csoport tagja.
- *Csak látogatóban volt ott?*
- A férjem gépírónőjeként voltam ott.
- *Ott is dolgozott?*
- Igen, igen. Ott is kellett ez-az...”. (Rostás, 2003, p. 216)

Paula Gusty elbeszéléséből nem derül ki, hogy ő ellenkezett volna ez ellen a kizsákmányoló bánásmód ellen, de bizonyára ismerte közeli barátnőinek a véleményét. Közülük talán Marcela Focșa fejezte ki legnyíltabban és legvehemensebben a tiltakozását. Például a Rostással folytatott beszélgetésekben Focșa többször visszaemlékezik arra, hogy „nagyon dühösek voltunk rá, mert Paulát teljesen járom alatt tartotta”, „a titkárnője, a gépírónője volt, aki egész nap csak érte dolgozott”, Hersen „csak dolgoztatta szegény Paulát” és „teljesen kihasználta saját munkáinak az elkészítéséhez”. (Rostás, 2003, pp. 137–138, 187) Marcela Focșa nemcsak hogy rendkívül kritikusan viszonyul barátnőjének férje általi kizsákmányolásához, de tisztában van a hatalom és erő, a másik oldalon pedig az alárendelődés viszonyrendszerével, mely ezt a párkapcsolatot jellemezte.

Továbbmenve, ő úgy gondolja, hogy Traian Herseni nem véletlenül választotta Paula Gustyt, hogy a felesége és a gépírónöje legyen, megsejtette tulajdonságait: a „tanulékonyágát”, az „engedelmességre” és „alárendeltségre való hajlamát” és annak lehetőségét, hogy Paula hajlandó lesz őt „szolgálni”: „És mennyit járt ő Paula után... Kivételes volt, olyan önvédelmi ösztön működött benne. Valamennyi lány közül, akik ott voltunk, Paula volt a leg..., nem a legtanulékonyabb a szó szoros értelmében, hanem talán a legnőiesebb. Vagyis az a fajta nő, aki képes kiszolgálni, segíteni, támogatni a férjét, ahogyan a papok mondják »holtáiglan«. Ő pedig valósággal vadászott rá, rajta tartotta a szemét, és addig nem hagyta magát, amíg feleségül nem vette. Nagyon kitartó volt, hozzám is odajött, és megkért, hogy kérdezzem meg Paulát, miért nem akarja őt, meg hasonlókat... És Paulának nem tetszett, nem tehetett róla, egyszerűen nem tetszett neki... Jaj, és végül mégiscsak beleszeretett és összeházasodtak. Na, szép... és miután összeházasodtak, mit gondolsz? Paula egyfajta titkárnő lett, ő gépelte le az összes szövegét, mindent elvégzett helyette, az összes aprómunkát.” (Rostás, 2003, pp. 186–187)

Ez utóbbi példa is szemlélteti, hogy a nők olyan „láthatatlan” munkát is végeztek, amelyet csak alternatív forrásokból ismerhetünk meg, a szóbeli történelemből, levelekből, személyes naplókából. Minden valószínűség szerint nem kizárólag a férfiak által írt szövegek egyszerű átírása volt a dolguk, hanem legtöbbször egyfajta kutatói asszisztenciát biztosítottak, amely kiterjed a szakirodalmi kutatásra, az adatok ellenőrzésére, az információk katalogizálására, fordításra stb., legalábbis ez derül ki Rostás Zoltán Paula Gustival folytatott beszélgetéséből. (Rostás, 2003, pp. 214-215) Természetesen a kutatási asszisztencia gyakorlata általánosan elterjedt, elősegíti az ismeretek termelődését és termékenységét. De ez a tevékenység nemekre szabott, mind hivatalos, mind nem hivatalos megvalósulási formájában. Ha intézményes keretek között zajlik, „elnőiesedett” foglalkozásnak tekinthető, vagyis alacsony presztízsű munka, amely a szakmai előrelépést és elismerést korlátozottan tudja csak segíteni. „Nem hivatalos” formájában, amikor a nők önkéntes munkát végeznek, teljesen láthatatlanul és minden fizetség nélkül, barátaik vagy családtagjaik számára, gyakorlatilag kizsákmányolási helyzeteket teremt, és jelzi a hatalmi viszonyokat, illetve a férfiak és nők közötti egyenlőtlenégeket.

Irodalom

- Cristesco, Ș. (1936). *L'agent magique dans le village de Cornova (Bessarabie)*. *Arhiva Pentru Știința Și Reforma Socială*, 13, 119–137.
- Cristescu-Golopenția, Ș. (1940). *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*. București: Institutul de Științe Sociale al României.
- Cristescu-Golopenția, Ș. (2007). *Sporul vieții. Jurnal, studii și corespondență*. București: Paideia.

- Cristescu, Ș. (1932). Practica magică a descântatului de "strâns" în satul Cornova. *Arhiva Pentru Știința Și Reforma Socială*, 10(1-4), 371–380.
- Cristescu, Ș. (1936a). Chestionarul pentru studiul credințelor, practicelor și agenților magici în satul românesc. *Sociologie Românească*, 1(4), 36–38.
- Cristescu, Ș. (1936b). Cum descântă "de întors" Ana Dănilă din satul Șanț. *Sociologie Românească*, 1(5), 36–39.
- Cristescu, Ș. (1936c). Dialectologia geografică, morfologia culturală și știința neamului în Germania. *Sociologie Românească*, 1(6), 28–33.
- Cristescu, Ș. (1936d). Frecvența formulei magice în satul Cornova. *Sociologie Românească*, 1(4), 11–18.
- Cristescu, Ș. (1938). Primul congres internațional de folclor. *Sociologie Românească*, 3(7-9), 383–388.
- Golopenția, A. (2010). *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1932–1950), Volumul II.* (Golopenția, S. & Guțu Pelazza, R. Eds.). București: Editura Enciclopedică.
- Golopenția, S. (2002). Cuvânt înainte. In Cristescu-Golopenția, Ș., *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)* (pp. 5–27). București: Paideia.
- Herseni, P. (1940). Plan de cercetare a industriei casnice. In Gusti, D. & Herseni, T. (Eds.), *Îndrumări pentru monografiile sociologice* (pp. 183–194). București: Biblioteca Institutului Social Român.
- Rostás, Z. (2000). *Monografia ca utopie – Interviuri cu Henri H. Stahl.* București: Paideia.
- Rostás, Z. (2003). *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene.* București: Paideia.
- Stahl, H. H. (1936). Școala monografiei sociologice. *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, 14, 1130–1165.

Martin Ladislau Salamon: *Un aliat uitat. Relațiile româno-maghiare în sociologia interbelică* [Egy elfelejtett szövetséges. A két világháború közötti szociológia román–magyar kapcsolatai]

București: Tracus Arte, 2014. ISBN 978-606-664-325-2, pp. 314.

TELEGDY BALÁZS

Martin Ladislau Salamon könyvében a romániai magyar és a román szociológia kapcsolatát tárja fel a két világháború közötti periódusban, hangsúlyosan két intézmény közötti kapcsolatot vizsgálva. Az egyik intézmény az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat köré csoportosuló fiatal erdélyi magyar értelmiségiek köre, akik szándékosan távol maradván a politikai élettől, tudományos alapokon kívántak a falu kérdésével foglalkozni, a másik a Dimitrie Gusti professzor által vezetett *bukaresti szociológiai iskola*, amely a monografikus módszer vidéki kutatásokra való alkalmazásának volt az úttörője, és később markáns, nemzetközileg elismert képviselője.

A könyv tanulsága szerint a két intézmény közötti kapcsolat néhány egyénnek köszönhető, akik túllépve az aktuálpolitika kicsinyes gáncsokodásán, mint az egyetemes tudományos megismerés képviselői keresték egymással a kapcsolatot. Az erdélyiek közül mindenképp meg kell említeni Mikó Imrét, Bakk Miklóst és Venczel Józsefet, míg a bukaresti iskola képviselői közül magát Gusti professzort, valamint a legközelebbi tanítványai közül H. H. Stahlt, Traian Hersenit, Octavian Neamțut és Anton Golopențiát, akik aktívan is tettek e két intézmény közötti kapcsolat létrehozásáért és életben tartásáért. Ezen a kapcsolaton kívül a szerző kitér Lükő Gábor közvetítő szerepére is, aki elsőként ismertette a bukaresti szociológia iskola eredményeit a magyarországi körökben.

Talán jogos kérdésnek tűnik, hogy miért is volt fontos ez a kapcsolat? A válasz nagy része az *Erdélyi Fiatalok* megalakulásában keresendő, amely önmagában legalább három olyan addigi gyakorlattal szakított, ami az erdélyi magyarságot az 1920-as években jellemezte:

- a) Az akkori román törvényeknek megfelelően csak felekezeti alapon lehetett formális intézményt létrehozni, így maga az *Erdélyi Fiatalok* megalapítása, illetve a köré csoportosulók túlléptek a felekezeti határokon.
- b) Az Erdélyi Fiatalok csoportját az aktív tenni akarás jellemezte, amely szembement az 1920-as évek Magyar Pártjának a doktrínájával, amit a passzivitás és a múlt felé fordulás jellemezett, és amelynek tagjai a majdani „új magyar világot” várták.
- c) Az Erdélyi Fiatalok igazán fiatal tagjai már jól ismerték a román kultúrát és a nyelvet, így többségük román egyetemen tanult. Ez szintén

szembefordulás volt az 1920-as évek gyakorlatával, amikor a román egyetemre való beiratkozásnak két jelentős akadálya volt az erdélyi magyarok körében: az egyik objektív, tudniillik nem ismerték a román nyelvet, a másik inkább szubjektív, ugyanis „hazaárulónak” tekintették a román egyetemekre iratkozókat.

Ezek fényében az Erdélyi Fiatalok számos ponton szakítottak a múlttal, és a jövőt másként képzelték el, mint elődeik. A könyv részletesen elemzi a romániai román és magyar sajtó reflexióit az Erdélyi Fiatalok megjelenéséről, amely mindkét oldalon megosztotta a közvéleményt.

A könyv e kontextus feltárása után rávilágít a fent említett két intézmény közötti kapcsolat kialakulásának történetére. Az Erdélyi Fiatalok számára egyértelmű feladattá vált, hogy miután az erdélyi magyarság számára az elődök által kijelölt út nem járható, szakítani kell azzal, és egy újabb, az akkori társadalmi valósághoz igazodó alternatívát kell kidolgozniuk. Például az állampolgárságon alapuló nemzeti identitást kultúrnemzeti identitássá kell átformálni, amelynek alapjait a vidéki társadalomban vélték felfedezni, ugyanis az első világháború utáni Erdélyben a magyar lakosság több mint 70 százaléka falun élt.

Ugyanakkor az Erdélyi Fiatalok szakítani kívánt a falu-romantikával, és a falu felületes és idillikus megismerésével, vallva, hogy egy valós társadalompolitikát csak valós társadalomismeretre lehet építeni. Ezen a ponton kapcsolódtak a bukaresti szociológiai iskolához, hiszen a Gusti professzor által vezetett Román Társadalmi Intézet az 1930-as évekig már számos monografikus kutatást végzett, így rendelkezett azzal a gyakorlatban is kipróbált, és folyamatosan tökéletesített módszertannal, amely által egy adott falu a legobjektívebb módon megismerhető. A kapcsolat azonban kétirányú volt, hiszen a bukaresti szociológiai iskola is arra törekedett, hogy eredményei minél szélesebb körben ismertekké váljanak, így a magyar fiatalok érdeklődése egyben egy kommunikációs és szakmai utat is jelentett a magyar nyelvterületek felé. Természetesen a sajtóban való egymásra referálás is kétirányú volt, ugyanis az *Erdélyi Fiatalok*ban számos írás jelent meg a romániai falukutató mozgalomról.

Az 1933 évet követően úgy tűnt, hogy az *Erdélyi Fiatalok* „kifutotta magát”, mivel különböző okok miatt számos alapító távozott – kilépve vagy kiléptetve – a lap szerkesztőségéből, de a folyóirat 1940-ig fennmaradt. A falu megismerésének, illetve a szociológiai kutatások eredményeinek felhasználásán nyugvó új nemzetiségpolitika új zászlóvivője a *Hitel* folyóirat köré csoportosult új fiatal csoport lett.

Ettől a fejleménytől függetlenül a bukaresti szociológiai iskola tovább ápolta a kapcsolatokat az *Erdélyi Fiatalok*kal a „Hiteles” csoport néhány markáns tagja mellett, sőt 1937-ben, miután négy magyar résztvevő jelen volt a Stănești-i (Muscel megye, ma Argeș megye) monográfiai munkára való felkészítő táborban (hárman az Erdélyi Fiatalok csoportjából kerültek ki), még sokáig megvalósulni látszott egy magyar monografikus kutatás az Udvarhely megyei Siklód területén,

amely végül elmaradt.

A könyv jelentős részt szentel a sajtókapcsolatok elemzésének is, melynek segítségével sikerül feltárnia azt a kétirányú kapcsolatrendszert, amely a román és a magyar fél között létezett. Az erdélyi magyar szerzők, főleg az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* és a *Korunk* hasábjain írtak a Gusti professzor által vezetett intézmények eredményeiről, míg Bukarestben leginkább a *Sociologie Românească* [Román Szociológia] teremtette meg azt a fórumot, ahol az erdélyi magyarok falukutató törekvéseiről és az ide vágó publicisztikáról jelentek meg írások. A *Sociologie Românească* folyóirat hasábjain viszont két szerzőtípussal találkozunk: az egyiket azok a magyar hallgatók képezik, akik a bukaresti egyetemeken tanulnak – akár Gusti professzornál –, a másodikat pedig azok a – főleg Bánságból származó – román írók, akik jól ismerték a magyar nyelvet, így direkt módon informálódhattak az Erdélyben megjelenő magyar írásokról.

Következtetésképpen kijelenthetem, hogy a könyv egy hiánypótló munka, amely talán úttörőnek is nevezhető a román szakirodalomban, hisz olyan területről nyújt információt, amelyre eddig valószínűleg nem volt sok rálátása a román szakmai közvéleménynek. Ezen túl a könyv egy objektív kronológia, az ítéleteket és véleményformálást a szerző az olvasóra bízta.

Vita Sándor: *A Hiteltől a Tisztelt Házig. Visszaemlékezés, napló (1943–1944), országgyűlési beszédek*

Kolozsvár: Polis Kiadó, 2014. ISBN 978-606-542-043-4, 392 oldal.

TELEGDY BALÁZS

A Hunyadi Gábor Attila előszavával indító, Vita Sándor életét bemutató mű fontos és hiánypótló, mivel azt az autentikus erdélyi polgári – később jobboldalinak nevezett – szemléletet mutatja be, amely a két világháború közötti periódusban, és az azt követő „kis magyar világ” idején az akkori erdélyi magyar fiatal generáció világnézetét tükrözi. Vita Sándor gondolatainak és írásainak mostani megjelentetését elsősorban azért tartom hiánypótlónak, mert a harmincas évek erdélyi magyar közéleti és politikai nézeteinek, illetve vitáinak újra-felelevenítésére és rendszerbe foglalására sok esetben csak a baloldali szereplők által kerül sor, így maga Vita is megfogalmazza azt a célt, hogy néhány hibás, vagy torzított megállapítást korigáljon a közelmúlttal kapcsolatban.

A közgazdász-politikus közéleti munkásságának kronologikus áttekintése során számot ad az 1930-as évek magyar ifjúságának törekvéseiről, akik az őket megelőző generációra – és ez a gondolat már számos helyen megjelent – úgy gondoltak, mint egy nem követendő példára, amely nem sok használhatót adott a kezükbe. E periódus bemutatásán túl a könyv részletesen kitér a két világháború közötti, majd a második világháború alatti magyar politikai életre is, lévén, hogy Vita Sándor, mint országgyűlési képviselő, belülről is látta a kül- és belpolitika alakulását ebben a periódusban. A könyv fontos hozadékának tartom, hogy a mű egyben egy mély reflexió is az erdélyi és az anyaországi politikai nézetek közti különbségekre, amelyeket Vita az egyes, akkori aktuálpolitikai viták leírása során markánsan érzékeltet.

Vita Sándor kulturális és politikai szocializációjában jelentős szerepet játszott a nagyenyedi „Bethlen Gábor” Kollégium haladó szellemisége, amely az igényes oktatás mellett a toleranciára és a szellemi nyitottságra nevelte akkori diákjait, az alapító uralkodó szellemében. A dél-erdélyi származás egyértelműen hatott Vita Sándor szemléletmódjára, ugyanis nemcsak a magyarországi és erdélyi szemléletmódok közötti különbséget érzékelt, hanem például a kolozsvári és brassói közéletben tapasztalható különbségekre is fogékony volt.

Vita Sándort eleinte a szövetkezeti gondolat foglalkoztatta, és ahogy több más, az erdélyi magyarságért tenni akaró értelmiségi, annak lehetőségét kereste, hogy miként lehetne egy független anyagi bázist teremteni ennek a közösségnek, amely később képes finanszírozni e közösség specifikus igényeit. Meglátása szerint ennek a célnak felelt meg a Hangya Központ és maga a Hangya rendszer. Ugyanakkor, annak érdekében, hogy az erdélyi szövetkezeti életet minél hatékonyabban meg tudja szervezni, Vita Európa-szerte felkereste az akkor

hasonló szövetkezetekkel rendelkező néhány államot, így a lengyelországi ukrán szövetkezettől a finnországi szövetkezeti rendszerig meglátogatta ezeket, és később megpróbálta ezt a rendszert az erdélyi magyar gazdasági élet valóságához adaptálni.

Egy másik fontos szál Vita életében a *Hitel* folyóirat szerkesztőségébe való beválasztása. Ez a „kis *Hitel*”,¹ ami Venczel József révén biztosította a kontinuitást, de egy új formátumban, és egy újabb szellemben, ugyanis a lap fő célkitűzésévé a társadalmi realitás tudományos alapokon nyugvó megismerését tették. A szerkesztőbizottság négytagú volt, ahol figyelembe vették a felekezeti arányok betartását is: Venczel József és Kéki Béla katolikusok, míg Vita Sándor és Albrecht Dezső reformátusok voltak.² Ugyanakkor, ahogy az már az *Erdélyi Fialatok* esetében tapasztalható volt, a folyóirat köré egy szellemi csoport is kiépült, így a „Hitelesek” köre is számos olyan tudományos érdeklődésű egyént verbuvált maga köré, akik később is meghatározó szereplői voltak az erdélyi tudományos-, politikai- és közéletnek. Ugyanakkor, Vita szerint a *Hitel* „már indulása évében is nem csupán egy folyóirat volt, hanem egy gondolkodásmód, egy életforma keresése”. A terepet az informális beszélgetésekre Szász Istvánék (aki később az *EMGE* ügyvezető alelnöke lett) háza biztosította, ahol havonta összeült a *Hittel* rokonszenvezők csoportja.

A lap tudományos igényű volt, így nem kívánt sem „jobboldali”, sem „baloldali” lenni – ez a kategorizálás később következett be, ekkor ugyanis a *Korunk* folyóirat lett a „baloldali”, valamint annak következtében, hogy Albrecht Dezső a nyitó számban egyszer utalt Hitlerre és Mussolinire, ami elegendő volt a későbbi „jobboldali”, esetenként „szélsőjobboldali”³ besoroláshoz.

A *Hitel*-csoport szerepet játszott a Vásárhelyi Találkozó megszervezésében is, amelynek célja a cselekvő erdélyi magyarság egy bizonyos konszenzusra jutásának elősegítése volt.

A *Hitelen* túl, az 1936-os esztendőnek még egy fontos hozadéka volt Vita számára, hogy a dr. Szász Pál által vezetett Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület tagja lett, ahol a szövetkezeti építkezést, valamint a statisztikai adatok elemzését tűzte ki célul.

Visszatérve a *Hitel* „jobboldaliságára”, 1940-ben, a második bécsi döntés

¹ A *Hitel*t 1935-ben alapították; alapító tagja volt többek között Makkai László is, akinek édesapja, Makkai Sándor erdélyi református püspök volt, és aki Magyarországra való távozása után követte őt.

² Ez a kérdéskör azért lényeges a két világháború közötti Romániában, mert az 1920-as években egyesületet csak felekezeti alapon lehetett létrehozni (az etnikai alapú egyesületalapítást a törvény tiltotta), így pl. a korai falukutatást is csak az egyes egyházakhoz tartozó egyesületek próbálták meg végezni, kisebb-nagyobb sikerrel. Az első ökumenikus tudományos folyóirat az 1930-ban indított *Erdélyi Fialatok* volt.

³ Fontos, hogy 1936-ban következett be az eset, de a lapot és Albrechtet „fasisztázó” baloldali szerző később készségesen együtt dolgozott a *Hitel* tagjaival a Vásárhelyi Találkozó megszervezésekor.

után Vita Sándor, Albrecht Dezső, Tamási Áron, Teleki Ádám és Venczel József egy memorandumot írt alá, és adott át Teleki Pál miniszterelnöknek Kolozsvárt, amelyben, többek között arra kérték a miniszterelnököt, hogy továbbra se engedélyezze a pártok újralakulását,⁴ hanem hozzanak létre egy Magyar Szövetség nevű csúciszervet, amelyben minden oldal és érdekcsoport képviseltetné magát. A nemzetiségi kérdés kapcsán türelmet javasoltak, és kérték, hogy állítsanak fel egy nemzetiségpolitikai intézetet, valamint amellet érveltek, hogy a román nyelv- és népismeret oktatása az összes erdélyi középiskolában szükséges. Ezek mellett még kérték, hogy az addig kiépült erdélyi magyar intézményeket őrizték meg, valamint, hogy Erdélyben lehetőleg erdélyi tisztviselőket alkalmazzanak, akik fogékonyabbak a helyi viszonyok iránt. A memorandumban kérték még Székelyföld mielőbbi iparosítását.

1940 októberében Vita Sándort behívták erdélyi képviselőnek. Az erdélyi behívottak megállapodtak, hogy nem lépnek be egyetlen magyarországi pártba sem, hanem mint a kormányt támogató független csoport vesznek részt a parlament munkájában. Később, 1941-ben, a megváltozott kontextus eredményeként létrejött az Erdélyi Párt, melynek Vita mindvégig a tagja volt. Mivel az Erdélyi Párt tagjai végig belülről követhették a magyarországi politikai életet, Vita leírja, hogy mennyire megdöbbenette őket Sztójay Döme miniszterelnökké való kinevezése, az akkori többség éljenzése ellenére. A kolozsvári magyaroktól általában távol állt mindennemű antiszemitizmus, így a politika szélsőjobb felé toródásakor Vita Sándor, kihasználva politikai pozícióját, 60-70 zsidó családnak szerezte meg a mentesítést a deportálások alól. Ezzel egy időben a négy történelmi magyar egyház vezetője is felkereste az akkori főispánt, és kérték tőle, hogy a gettóba szállítástól tekintsen el, amit nem tudott teljesíteni, hivatkozva budapesti parancsra. Később az egyházfők más úton járultak hozzá a deportálások legalább részleges megakadályozásához, amelyet a könyvben szintén ismertet a szerző.

Az 1944. augusztus 23-át követő periódusban Vita szintén jelentős szerepet játszott abban, hogy az akkor politikai okok miatt börtönben ülő románokat szabadlábra helyezték, mielőtt a német vagy németbarát hatóságok deportálták volna őket. Itt a főispán is szerepet játszott, aki engedve Vita Sándor, Tamási Áron és Haynal Imre professzor kérésének, parancsba adta a foglyok szabadlábra helyezését.

Ami a magyarországi politikai döntéseket illeti, ifj. Horthy Miklóssal tárgyaltak a háborúból való kiugrás lehetőségéről, és egyben elleneztek a Románia elleni bármilyen katonai akciót, mint azt ma már tudjuk, sikertelenül. Ezzel majdnem egy időben az Erdélyi Kör kidolgozott egy memorandumot, melyet gr. Teleki Géza adott át személyesen Horthy Miklósnak, és az összes reprezentatív erdélyi intézmény vezetője aláírt. A memorandum arra szólította fel a kormányzót,

⁴ Romániában 1938-ban bevezették a királyi diktatúrát, amelynek következtében minden politikai pártot beszüntettek.

hogy amennyiben „nem cselekszik sürgősen, akkor Erdély önállóan fog cselekedni.”

Szintén fontos esemény, hogy habár a frontvonal közel volt Kolozsvárhoz, 1945. szeptember 17-én, az óvóhelyen megtartották az egyetemi évnyitót, utalva arra, hogy a kolozsvári egyetem nem fog újra elköltözni. Ehhez valószínűleg hozzájárult az is, hogy Teleki Bélának sikerült Dálnoki Veress Lajossal megállapodni arról, hogy ha a háború úgy hozza, akkor Kolozsvárt nyílt városnak nyilvánítják, megmentve a pusztítástól.

Vita Sándor, mint számos vele egy generációba tartozó és vele egy időben alkotó sorstársa politikai és közéleti szereplésének, a kommunista rendszerváltás vetett véget, és habár a börtönt relatíve kevés idővel megúszta⁵ – viszonyítva számos sorstársához, akik a kommunisták magyarországi vagy romániai börtöneiben végezték, vagy hosszú éveket voltak elzárva –, az ottani embertelen körülmények visszafordíthatatlan nyomot hagytak amúgy sem túl jó egészségi állapotán.

Összegzésként kijelenthető, hogy Vita Sándor is annak a generációnak volt a képviselője, amelynek sajnos túl fiatalon kellett „felőnie”, és amely egy olyan hangot képviselt – eleinte, az 1930-as években, az erdélyi magyar közéletben, majd az 1940-1945-os időszakban a politikában –, amely a kommunista rendszer számára ellenségesnek bizonyult. Mint minden önkényuralmi rendszer, amely nem tűri az ellenzékot, ez is végérvényesen félreállította ezt a csoportot, és veszni hagyta az általa képviselt szellemi irányzatot. Szerencsére Vita Sándor írása, valamint a hasonló könyvek segítenek a múlt teljesebb körű, nem egyoldalú megismerésében és megértésében.

⁵ Magyarországi börtönökben töltött hozzávetőlegesen egy esztendő.

Doru Buzducea, Valentina Rujoiu, Florin Lazăr, Anamaria Szabo & Theodora Ene (Eds.): *International social work: A supplement of Social Work Review* [Nemzetközi szociális munka: Melléklet a Social Work Review-hoz]

Bucharest: University of Bucharest Press, 2011. ISBN 978-973-737-992-4, pp. 512.

DANIELA GABA

International social work, edited by Doru Buzducea, Valentina Rujoiu, Florin Lazăr, Anamaria Szabo, and Theodora Ene, appeared as a supplement to the *Social Work Review*, the academic social work journal under the umbrella of the Faculty of Sociology and Social Work of the University of Bucharest. A carefully crafted collection of articles prepared by authors from around the world, the book attempts to highlight the increasingly global character of social work. It serves a double-folded purpose: (1) to highlight the diverse character of contemporary social work issues, and (2) to connect these issues into one dynamic, flexible profession, characterized by new features, challenges, and development perspectives.

The book came both as a confirmation of the growing international academic and professional interest in global social work issues and as a clear engagement of the Romanian social work academia in what has now become a global-scale movement for the integration and (re)positioning of social work expertise and knowledge within larger social development initiatives and strategies. A very brief overview of the international social work professional context in which this book has taken shape is necessary. In June 2010 a few thousand social work practitioners, educators and development workers met in Hong Kong and initiated a consultative process for the creation of a *Global Agenda* that would lay down a common framework for their joint-effort and engagement in addressing major contemporary social challenges (IASSW, ICSW & IFSW, n.d.). The outcome was the adoption in 2012 of the *Global Agenda for Social Work and Social Development*, which marked the worldwide coalition between social work practitioners, educators and development professionals. It was between these two key-events, during global consultations, that *International social work* appeared, as an initiative of the Editors, all faculty

members in the Social Work Department of the Faculty of Sociology and Social Work, University of Bucharest.

One of the most prominent strengths of this collection is, as the Editors themselves highlight in the *Introduction*, the fact that it brings together papers of researchers and scholars from around the world – Europe, the Americas, Africa and Asia -, all addressing social issues of global scale. The collection is divided into two parts that complement each other: (1) social work: global challenges and practical insights, and (2) social problems, researches' outputs and interventions. Starting with a general note by highlighting new professional trajectories of social work at the turn of the Millennium, such as the privatization of social services (Doru Buzducea, Romania), *part one* builds around a *macro*-perspective on the social reality, in which social work issues take shape. Several *themes* arise from this part of the collection:

- *Critical social work viewpoints on ideological implications*: the negative consequences that the individualistic approach of The Third Way in the UK has on social services and social work values, the Big Society approach being presented as a plausible but still vague alternative (Bill Jordan, UK); the implications of the neoliberal ideology for social work ethics and practice, with a focus on the dismantling of the welfare state and the perpetuation of striking economic disparities (Christian Stark, Austria); a proposition for a return to the radical social work tradition of the '70s (Iain Ferguson, Scotland).
- *Social work from a systemic perspective*: from Niklas Luhmann's theory of social systems (social work seen as part of a social control mechanism), towards Mario Bunge's system theory (proposes a more nuanced understanding of social problems) (Michael Klassen, Austria).
- *Evidence-based practice in social work*: the increasing need and obligation for scientifically supported measurements of outcomes in social work (Bruce Thyer, Florida); an example of an empirical direct evaluation model (Bradford Sheafor, Colorado); the emergence of evaluative research and of strategies for the use of evidence (Alison Petch, UK); an example of a continuing education program in evaluation techniques for social services providers (Annamaria Campanini, Italy); a call for self-evaluation of practice through reflection on own mistakes and experiences (Alessandro Sicora, Italy); a proposition for utilization-focused evaluation in social work (Michael Patton, Minnesota).

- *The establishment of modern social work*: the role of supervision in the shaping of the social work profession in former communist countries (Rebecca Davis, New Jersey); the development of professional standards for social services – the Hungarian experience (Judith Kozma); the management of risk in social work practice, with a focus on security and resilience (Malcolm Payne, Poland); the role of professional associations in ethical accountability (Kathryn Wehrmann, Illinois).
- *Social work in development initiatives*: the implementation of ‘active inclusion’ policies at the local level through public social services (Matthias Schulze-Boing, Germany); an example of an urban housing development program (Ramona Stone, Robin Vanderpool, Anita Barbee and Dana Patrick, USA); an example of a project for the capacity building of faith-based and community organizations in local development (Marciana Popescu, Carmen Sugawara, Edwin Hernandez and Smita Dewan, USA).

Part two turns to a *micro*-perspective on social work pressing issues. Although locally-based social interventions and researches are being presented, their underlying social problems mirror the growing interconnectedness of worldwide social realities, supporting the view of an ongoing internationalization process of social work. The *themes* that can be identified in this part are:

- *Aging*: the social protection of the elderly in Slovakia (Martiana Hrozenska); the role of genetics in shaping the functioning of families and the well-being of individuals that have had one or more relatives suffering from Alzheimer’s disease (Stephen Cutler and Lynne Hodgson, USA).
- *Violence and abuse*: a comparative analysis of marital rape legislation in numerous countries (e.g. Chile, France, Germany, Canada, India, Russia, etc.) (Valentina Rujoiu, Romania); developing child protection skills and best practices for children raised in families affected by domestic violence, substance abuse or mental illness (Betty Blythe, Kristin Heffernan and Barbara Walters, USA); the prevalence of sexual assault and its implications for social work education and practice (Noel Busch-Armendariz, Holly Bell, Diana DiNitto, Shetal Vohra-Gupta and Diane McDaniel Rhodes, Texas); the criminal exploitation of children in Nigeria (Olakunle Michael Folami).
- *At-risk social groups*: achieving universal access to treatment for people living with HIV in Romania through community sector involvement and advocacy (Florin Lazăr); the evolution of social protection services for children and the youth in South Africa (Rika Swansen); findings from focus groups on smoking

REVIEWS

prevention and treatment among Romanian teenagers (Theodora Ene); mentoring as an alternative to therapy for immigrant and refugees (Andrea Colin and Betty Blythe, USA).

- *Local insights on social work education*: difficulties encountered by social work education in South Asia (Bala Raju Nikku, Nepal); an evaluation of a field placement program for social work students in Barbados (Letnie Rock and Karen Ring), the pros and cons of online education (Keith Haley, Ohio).
- *Social work in criminal justice*: health promotion for the incarcerated youth in Romania (Anamaria Szabo); judicial rehabilitation and practices of redemption in France (Martine Herzog-Evans); an analysis of current transformations of the field of criminal justice social work (Fergus McNeill, Denis Bracken and Alan Clarke, UK); promoting protection and positive behavior as an alternative to the risk factor perspective in criminology (Stephen Case and Kevin Haines, UK); an analysis of the break between social work and probation studies in England and its implications for practice (Lol Burke, UK); latest developments in criminal justice social work in Scotland (Trish McCulloch and Fergus McNeill, Scotland), social work and criminal justice in the context of the Scandinavian welfare state (Kerstin Svensson, Sweden); theoretical and practical insights on probation and social work in the Slovakia (Martin Lulei).

International social work is a unique piece in the Romanian social work literature, where very few initiatives to bring in focus the global character of social work exist at this time. Its audience, however, spreads well beyond Romania's borders, as the book succeeds in its attempt to capture the dynamism of contemporary social work and the diverse perspectives of social work researchers from around the world in regards to current pressing issues on the global agenda. The collection's eclectic character works in its favor, imprinting it with an "ice-breaker" effect for deeper involvement in and wider recognition of international social work issues. Social science scholars, researchers, practitioners, policy makers and anyone else interested in international social work will find this book to be an excellent starter into to field.

References

IASSW, ICSW & IFSW (n.d.). *Global Agenda for Social Work and Social Development. Toward an Engagement Agenda. Mobilisation of Social*

Workers, Social Work Educators & Policy Practitioners and Developers for Global Social Change. Last visited on July 20th 2014:
http://cdn.ifsw.org/assets/ifsw_84013-7.pdf

Beköszöntő*Editorial*

E számunk tartalma a szociális, társadalmi és környezeti kérdések kapcsolódási pontjait, érintkező területeit járja körül. Szerzőink között ennek a transzdiszciplináris, új megközelítésnek a jegyében akad környezetmérnök, szociálpolitikus és szociális munkás: valamennyiük közös törekvése, hogy a kérdésfeltevés során szakmai ismereteikre támaszkodva, de saját szűkebb területük határain túllépve, válaszokat keressenek az alábbi kérdésekre: Hogyan befolyásolja a fogyasztói értékrend a környezetvédelem kérdéseit? A túlfogyasztás átmeneti gazdasági előnyökkel járhat, ám hosszabb távon környezetkárosító, egészséget veszélyeztető tényezővé válhat. Milyen módon képeződik le ez a probléma a fogyasztó oldaláról? Miképpen szocializálja a társadalom a személyt a túlfogyasztásra? A szociális problémákat tekintetbe véve, miképpen befolyásolja a hátrányos helyzet, szegénység a környezetvédelemmel, környezetipari fejlesztésekkel kapcsolatos attitűdöket?

Tanszékünk munkatársai és hallgatói egy TÁMOP¹ projekt keretei között végezték vizsgálataikat. A kutatótáborban lefolytatott kérdőíves vizsgálat eredményeit egy tanulmányban közöljük. A hallgatók ezen túl terepmegfigyeléseket folytattak Markócon, és interjút készítettek Lantos Tamással, a falu polgármesterével. Az összkép, amely a fenti, lokális érvényességű kutatásokból, tapasztalatokból ma kibontakozik, vegyes: kétségtelen, hogy a vizsgált városi, kisvárosi és vidéki színtereken is megjelenik a környezettudatosság és ezzel szoros összefüggésben a pozitív minták – ám a probléma tematizálásán túlmutató konstruktív cselekvésbe fordítás még nem általános.

Életünk komplex problémáira az egyes tudományterületek hasonlóan komplex összekapcsolása nélkül aligha találhatjuk meg a megfelelő válaszokat. A természeti és a társadalmi környezet erős leromlása pedig arra figyelmeztet, hogy késésben vagyunk a válaszkereséssel.

Dr. habil. B. Erdős Márta, PhD
tanszékvezető egyetemi docens
PTE BTK Társadalmi Kapcsolatok Intézete
Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszéke

¹ TÁMOP-4.2.2.D-15/1/KONV-2015-0015 „Környezetiparhoz kapcsolódó innovatív transz- és interdiszciplináris kutatói team fejlesztése a PTE tudományos bázisán”.

A lakosság környezettudatossága és azt befolyásoló tényezők egy hátrányos helyzetű térségben

Environmental awareness of the local population and its influencing factors in a disadvantaged area

BORDA VIKTÓRIA, VOJTEK ÉVA, BRETTNER ZSUZSANNA, MUCSI GEORGINA,
BOROS JULIANNA & SZIJJÁRTÓ LINDA

Összefoglalás

Kutatásunk fókuszában egy depressziós térség lakosságának környezettudatossága, a környezetvédelemmel, a megújuló energiaforrások alkalmazásával összefüggő ismeretei, attitűdje, továbbá a Sellyén működő napfarmmal kapcsolatos ismeretei, megítélése állt.¹

Kulcsszavak: környezettudatosság – hátrányos helyzetű térség – lakossági magatartás és attitűd

Abstract

Our research, funded by the TÁMOP-4.2.2.D-15/1/Konv-2015-0015 “Environmental industry related innovative trans- and interdisciplinary research team development in the University of Pécs knowledge base” program, focuses on the environmental awareness of the local population of a depressed area, their knowledge about and attitudes to environmental protection, renewable energy sources and the solar farm operating in Sellye.

Keywords: environmental awareness – disadvantaged area – behaviour and attitude of local population

Az Európai Unió horizontális elvei között kiemelt szerepet kap napjainkban a fenntartható környezetgazdálkodás. A környezetvédelmi célkitűzések és programok megvalósítását megnehezíti a tagállamok különböző gazdasági fejlettsége és környezetvédelmi gyakorlata, valamint a környezeti problémák súlyosságának eltérő megítélése (Tenk, 2010) Magyarország gazdasági mutatóit tekintve lassan közelít az uniós átlaghoz, de a környezetvédelem területén még jelentős lemaradást kell felszámolnia. A természet- és műszaki tudományok területén a hazai egyetemek és kutatócsoportok dinamikus tempót diktálnak, de

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.2.D-15/1/KONV-2015-0015 „Környezetiparhoz kapcsolódó innovatív transz- és interdiszciplináris kutatói team fejlesztése a PTE tudományos bázisán” elnevezésű projekt keretében került lebonyolításra.

a tudásáramlás lassabb, mint a tagállamok többségében. Az ipar és a tudomány között szakadék tátong, pedig ez utóbbi lenne az innovációs kapacitás kulcsfontosságú bázisa.

Ennél is nagyobb hiányosságok vannak hazánkban a társadalom környezettudatossága tekintetében. A tudatformálás rendkívül időigényes feladat, hatékonysága pedig a megfelelő eszközök megválasztásán is múlik. Az EU környezetgazdálkodási stratégiája szerint a fenntartható fejlődés eddigieknél mélyebb és teljesebb körű integrálásához hatékonyabb kommunikációs stratégia szükséges, amely elősegíti az életmód megváltoztatását. Egyszerre több generáció megszólítása nem egyszerű, ráadásul az iskolarendszeren keresztül el nem érhető népesség környezettudatosságra nevelése még nehezebb feladat. Éppen ezért lenne különösen indokolt a társadalomtudomány egyes területeinek becsatornázása a környezetipari fejlesztések céljainak meghatározásába, előkészítésébe és társadalmasításába. A Nemzeti Környezettechnológiai Innovációs Stratégia 2011–2020 dokumentuma (2011) szerint a felnőtt lakosság vásárlási döntéseinek környezettudatos irányba történő befolyásolásával a környezetkímélő termékekre, szolgáltatásokra teremtünk igényt, amely a környezeti szempontok mellett gazdaságélénkítő hatással is jár. Ugyanakkor hiba lenne megfeledkezni arról a tényről, hogy Magyarországon a lakosság nem elhanyagolható része él a jövedelmi szegénység kockázatának árnyékában. Az ország egyes régióiban különösen koncentráltan van jelen az alacsony foglalkoztatottság, a lakhatási szegénység, az infrastrukturális- és szolgáltatási hiányosság, a többszörös depriváció stb., amely tényezők a környezettudatossági szempontoknál erősebben hathatnak a vásárlási szokásokra.

A TÁMOP-4.2.2.D-15/1/KONV-2015-0015 „Környezetiparhoz kapcsolódó innovatív transz- és interdiszciplináris kutatói team fejlesztése a PTE tudományos bázisán” elnevezésű projekt keretében lefolytatott kutatás fókuszában egy depressziós térség lakosságának környezettudatossága, a környezetvédelemmel, a megújuló energiaforrások alkalmazásával összefüggő ismeretei, attitűdje, továbbá a Sellyén működő napfarmmal kapcsolatos ismeretei, megítélése állt. A környezettudatosság és a jövedelem nagyság közötti összefüggés feltárása érdekében a kérdőív kérdései között szerepet kaptak a lakosság életmóddal kapcsolatos azon stratégiái, melyek a környezettel való harmóniát, vagy éppen ellenkezőleg, a környezeti erőforrások pusztítását célozzák, illetve azzal járnak.

A zöldipar vagy ökoipar gyakran használt szinonimái a környezetiparnak, de a legátfogóbb definíciót a statisztikai szervezetektől kaphatjuk. A környezetipar magában foglal minden termelő és szolgáltató tevékenységet, amelyek segítségével mérik, megelőzik vagy helyrehozzák a környezeti károkat, valamint hozzájárulnak a hulladék- és zajkibocsátás csökkentéséhez, továbbá elősegítik a táj és természet védelmét. (KSH, 2005) Kutatásunk szempontjából a kapcsolódási pontot a Káposzta–Nagy szerzőpáros 2013-as tanulmányában találjuk, miszerint „a gazdasági szerep mellett egy környezetipari fejlesztés (mint a vidékfejlesztés egyik alternatívája), további globális szerepkört is betölthet.

Meghatározóan közösségi és társadalmi szerepek is jól kapcsolódhatnak az ilyen irányú endogén fejlesztésekhez, úgymint a helyi lakosság életminőségének javítása, nem pedig a bármilyen áron történő profitmaximalizálás.” (Káposzta & Nagy, 2013, p. 80)

A helyi stratégiaalkotásban új célként jelenik meg a környezeti problémákra fókuszáló településtervezés, a települések és térségek közötti környezeti együttműködések, partnerkapcsolatok és kommunikáció kialakítása, valamint a környezettudatosság fejlesztése is. (Kovács, 2008) A zöldipar törekvéseinek társadalmi beágyazottsága meghatározza annak sikerességét is. A közösség csak akkor tud azonosulni a célokkal, ha felismeri bennük saját hasznát és arányosnak tartja azt a tőle elvárt áldozatokkal. Ebből adódik a környezettudatosság formálásának, növelésének szükségessége is, amennyiben segít az egyéneknek vagy közösségnek beazonosítani az érdekeket.

Az Európai Unió országaiban 1995 óta folytatnak átfogó környezettudatosság-vizsgálatokat, és bár hazánkban is folytak kutatások már a kilencvenes években, de ezek inkább egy-egy konkrét környezeti kérdésre koncentráltak. (Kormosné, 2008)

A környezeti tudatosság vizsgálatának úttörői Michael P. Maloney és Michael P. Ward környezetpszichológusok voltak, akik felismerték, hogy a környezet iránti aggodalom erősen él az emberekben, a környezet védelmét pedig a többség fontosnak tartja. Ennek ellenére a legtöbb ember, bár elvileg elkötelezi magát a környezetvédelem ügye mellett, sem az ismeretei, sem a szokásai alapján nem tekinthető környezettudatosnak. (Maloney & Ward, 1973) A környezettudatosság mérésének mára általánosan elfogadott módszertana van. Ezek a vizsgálatok alapvetően az alábbi kérdéscsoportokra összpontosítanak (Kovács, 2008):

- Melyek a lakosság legfőbb környezeti aggodalmai?
- Mely társadalmi tevékenységeket tartják az emberek a leginkább környezetkárosítóknak?
- Melyek a lakosság legfőbb környezeti igényei és elképzelései?
- Kitől várja a lakosság a környezet- és természetvédelmi problémák megoldását?
- Mit tennének az emberek a környezet állapotának megóvása érdekében?

Követve a környezettudatossági vizsgálatok fő csapásirányát, a kutatásunk során alkalmazott mérőeszköz szerkesztésekor a kérdőív ezen kulcskérdések köré épült.

„A környezeti tudat (környezettudat) az egyének és a társadalom környezeti értékrendje, melyet a környezetről alkotott tudás és a morális meggyőződés alakít ki. Integrálja az ember–környezet interakció megértéséhez szükséges ismereteket és azt a szemléletmódot, amellyel körvonalazható környezetünk – benne az emberi élet – ökológiai, gazdasági, társadalmi fenntarthatósága.” (Kovács, 2008, p. 65) A környezeti tudaton a cselekvési

dimenzióval mutat túl a környezettudatosság, amely az egyént tanult és ösztönös viselkedési minták alapján készletre vagy éppen nem tevése.

A dél-dunántúli régió és azon belül az Ormánság a rendszerváltás egyik legnagyobb vesztese. Napjainkra az ország egyik legkevésbé iparosodott térségéről beszélünk, ahol a mezőgazdaság termelőképessége is éppenhogy meghaladja az országos átlagot. A régió és főleg a vizsgált térség tőkevonzó képessége gyengének mondható, így a foglalkoztatási szint nehezen mozdítható ki az alacsony színvonalon történő stagnálásból. Tovább nehezíti a társadalmi kohézió és a gazdasági fejlődés esélyeit a kedvezőtlen településszerkezet a fejletlen városhálózattal, illetve az aprófalvak és kistelepülések nagy arányával. A kimondottan aprófalvas Baranya megyében a községek közel 70%-a 500 fő alatti lakosságszámmal bír. (KSH, 2012) A nagymértékű népességcsökkenés, a kedvezőtlen demográfiai folyamatok számos település sorsát megpecsételték az Ormánságban is. Egyes községeket az elöregedés és a kihalás, míg másokat a teljes etnicizálódás fenyeget. A felvázolt gazdasági, társadalmi és földrajzi jellemzők ismeretében érdekes kutatási témának ígérkezett a térségi lakosság környezeti attitűdjének vizsgálata, illetve a környezetipar fejlesztésével összefüggő globális elvárások hátrányos helyzetű térségben élő fogyasztókra gyakorolt hatásainak megfigyelése.

Ez a terület Magyarország egyik legszegényebb térsége: a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről szóló 105/2015. (IV. 23.) Kormányrendelet szerint Baranya megye az ország egyik legrosszabb társadalmi-gazdasági mutatókkal rendelkező területe. A megye 301 települése közül 174 (köztük Csányoszró) szerepel a kedvezményezett települések listáján, melyek közül 91 település (köztük Bogdása) mindkét kedvezményezetti kategória – társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból, valamint jelentős munkanélküliséggel sújtott településként – tekintetében hátrányos helyzetűnek, ezáltal pedig kedvezményezettnek minősül. Emellett a megye további 41 települése (köztük Sellye) szerepel az átmenetileg kedvezményezett települések jegyzékében, mely azon településeket összesíti és nevezi meg, amelyek a 2015-ben bekövetkezett jogszabályváltozásnak köszönhető besorolási kategória-változás hatására kerültek ki csupán a kedvezményezett települések köréből, azonban hátrányos helyzetük állandósága okán bizonyos ideig még támogatásban részesülhetnek.

A járásnak mindössze két nagyobb jelentőségű települése van, Sellye és Vajszló, ennek megfelelően a kistérség két mikrotérségre osztható. Városi ranggal egyedül a járási központ rendelkezik, Vajszló pedig nagyközség. A kutatás a Sellyei járás három településének lakosait vonta be célzott vizsgálatba. A települések kiválasztásánál az alábbi szempontokat vettük figyelembe:

- Sellye (2752 fő) – a járás központja és egyetlen városi rangú települése.
- Bogdása (276 fő) – a járás egyik legkisebb települése, amely az alapvető demográfiai és gazdasági mutatói alapján semmilyen irányban nem mutat eltérést a térségi átlagtól.
- Csányoszró (668 fő) – csomóponti elhelyezkedésének köszönhetően ellát bizonyos központi funkciókat, illetve jelentősebb fejlesztési források koncentrációit ide a térségen belül az előző támogatási időszakban.

A 243 fős elérhetőségi mintába 137 nő és 105 férfi került be, egy főnél pedig nem került feljegyzésre a neme. Szakirodalmi feljegyzések szerint a nők hajlamosabbak a környezetvédő viselkedésre, például környezetbarát vásárlási szokásokkal, illetve a nők inkább rendelkeznek gondoskodó attitűddel, családban betöltött szerepük erősíti környezeti érzékenységüket. (Gilligan, 1993)

A megkérdezettek életkora viszonylag nagy szórást mutatott, a legfiatalabb megkérdezett 14, míg a legidősebb 85 éves volt. A 2. ábrán jól látszik a minta korcsoportonkénti megoszlása, ami hasonlóságot mutat a 2011-es népszámlálás során kapott, a térségre jellemző demográfiai adatokkal. (KSH, 2011) A vizsgálat során törekedtünk arra, hogy azoknak is legyen esélye a válaszadásra, akik napközben dolgoznak vagy iskolában vannak, ezzel is közelítve a reprezentativitás adott körülmények között elérhető legmagasabb fokát.

Több hazai és nemzetközi kutatás is rámutat az iskolai végzettség és a környezettudatosság közötti összefüggésekre. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Környezettudományi Intézete a felnőtt magyar népesség és a középiskolai korosztályok (13-18 évesek) környezeti problémákról alkotott véleményét és igényeit vizsgálva (Valkó, 2003) megállapította, hogy a környezeti problémák iránti érdeklődés a középiskolások és felsőoktatásban részt vevők körében nőtt, a fiatalabb generációk pedig egyre környezettudatosabbak. A Hulladék Munkaszövetség vizsgálata szintén megerősítette, hogy a magasabb iskolai végzettségűek körében szignifikánsan nagyobb a környezeti tudatosság. (Kovács, 2008)

A 2001-es és a 2011-es népszámlálási adatokat összevetve javulás látható a térség népességének iskolai végzettségét tekintve, ugyanakkor a lakosság nagy részére máig jellemző az alacsony iskolai végzettség. A családi háttér meghatározó szerepe az iskolai teljesítményben nem vitatható, így a legtöbb depressziós térséghez hasonlóan, a Sellyeiben is magas az alacsony iskolai végzettség generációs átörökítése. A fiatalok iskolai kudarcai, a korai iskolaelhagyás, illetve a továbbtanulás költségei jelentősen befolyásolják az esélyeket, különösen az alacsony jövedelmű családoknál.

A megkérdezettek végzettség szerinti megoszlása eltér a térség általános mutatóitól, a mintában felülreprezentáltak az érettségivel és diplomával rendelkezők. Ennek oka valószínűleg az, hogy a legtöbb kérdőív Sellyén került kitöltésre, ahol eleve nagyobb a járás más településeihez képest a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya.

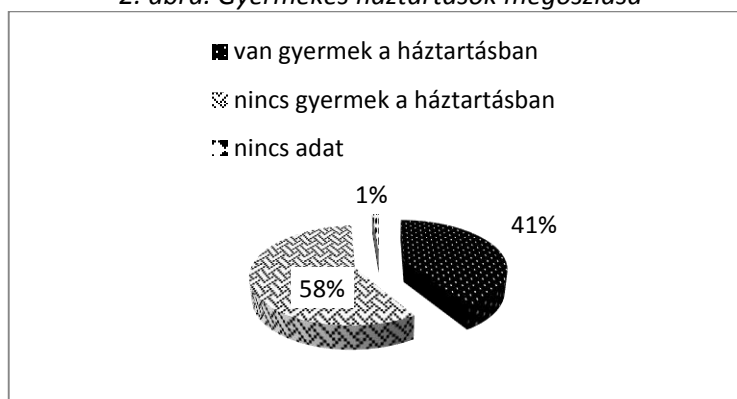
1. ábra. A megkérdezettek iskolai végzettség szerinti megoszlása



A megkérdezettek 41%-a nyilatkozott úgy, hogy háztartásában gyermeket nevel. A kérdést azért tartottuk fontosnak, mert feltevéseink között szerepelt, hogy az óvodai és iskolai nevelésben növekvő dominanciát élvező környezetvédelmi ismeretek hatással lehetnek a háztartások környezetvédelemmel kapcsolatos attitűdjeire, illetve környezettudatosságára. A válaszok alapján a gyermekek átlag életkora közel tizenkilenc év. A meglepően magas életkor annak köszönhető, hogy a válaszadók közül többen felnőtt együtt élő gyermekeiket is megjelölték. A mintába került háztartásokban 49 huszonöt év feletti felnőtt él együtt szüleivel (a legidősebb 58 éves), ami arra enged következtetni, hogy az önálló életvitel, saját háztartás kialakításának és fenntartásának feltételei sok esetben nem adóttak a térségben, elsősorban a munkalehetőségek hiánya és/vagy az alacsony jövedelmek miatt.

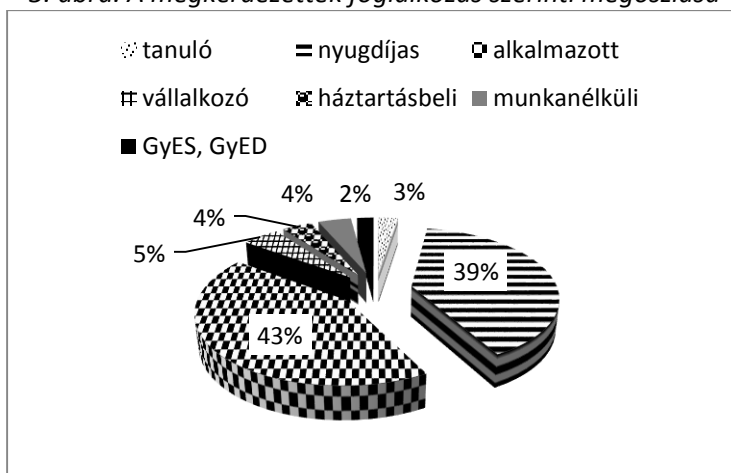
Meglepő eredmény, hogy míg sokan élnek együtt felnőtt gyermekeikkel, a válaszadók háztartásaiban mindössze 24 hat év alatti gyermek található, és a 14 év alattiak száma is csak 61 fő.

2. ábra. Gyermekes háztartások megoszlása



A válaszadók többsége munkaviszonyban áll, a második legnagyobb csoportot pedig a valamilyen nyugdíj típusú ellátásban részesülők teszik ki. Meglepő, hogy a megkérdezettek mindössze négy százaléka vallotta magát munkanélkülinek, miközben a térség foglalkoztatási mutatói messze elmaradnak az országos átlagtól. (KSH, 2015) A munkanélküliek alacsony száma a mintában annak tudható be, hogy a közfoglalkoztatásban résztvevők, az aktuális foglalkoztatáspolitikai szemléletnek és a kormányzati kommunikációnak köszönhetően, az alkalmazotti kategóriába sorolták magukat. További torzítást eredményezett, hogy többen az „egyéb” válaszlehetőséget jelölték meg, annak ellenére, hogy az általuk meghatározott ellátások jól beazonosíthatóak az általunk megadott kategóriákban. Így öt fő jelenlegi foglalkozásaként az ápolási díjat, egy-egy fő pedig a segílyt, a rehabilitációs járadékot, az őstermelőt illetve a családsegítőt adta meg válaszul. Egy fő nem válaszolt.

3. ábra. A megkérdezettek foglalkozás szerinti megoszlása



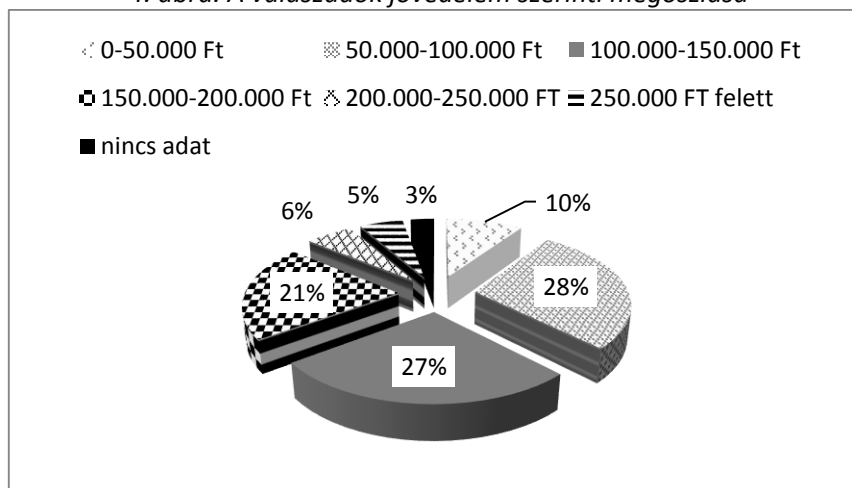
Az egyes változók közül a jövedelem nagysága és az életszínvonal tűnhet a legfontosabb magyarázó tényezőnek, bár eddigi kutatások ezt nem igazolták egyértelműen. Bizonyos kutatások negatív (Roberts, 1996), mások pozitív korrelációt találtak a jövedelem és a környezettudatosság között (Inglehart, 1997).

A kutatás fókuszában a lakosság környezetvédelemmel, megújuló energiaforrások alkalmazásával összefüggő ismeretei és attitűdje állt, feltételezve, hogy egy hátrányos helyzetű térség esetében, ahol a lakosság országos átlagot meghaladó szintje él mélyszegénységben, a környezettudatosság nem része az életmóddal kapcsolatos stratégiáknak, mivel az elsődleges szükségletek kielégítése előnyt élvez a fenntartható fejlődés támasztotta követelményekkel szemben.

A kérdőív egyik legfontosabb kérdése a háztartások jövedelmi viszonyaira vonatkozott. A bevételek havi szintjét hat kategóriába osztottuk, ez alapján a

háztartások 28%-a 50 és 100 ezer forint közötti, 27%-a 100 és 150 ezer forint közötti jövedelemmel rendelkezik. A legalacsonyabb jövedelmi sávba a válaszadók 10 százaléka, a legmagasabbba pedig összesen 5 százaléka helyezte magát (4. ábra).

4. ábra. A válaszadók jövedelem szerinti megoszlása



A Sellyei járás az ország harmadik legrosszabb társadalmi-gazdasági mutatókkal rendelkező térsége. Bár a települések között jelentős különbségek vannak, általánosságban jellemzi a területet a kedvezőtlen munkaerőpiaci környezet (mind kínálati, mind keresleti oldalról), a rossz infrastruktúra, a szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyenlőtlenségei, valamint, az elmúlt évtizedek kedvezőtlen demográfiai folyamatainak köszönhetően a falvak jelentős részének elöregedése, gettósodása, azaz etnikai és társadalmi homogenizációja. A felnőtt népesség vásárlási és fogyasztói döntéseinek környezettudatos irányba történő befolyásolása a környezet megóvásának záloga hosszú távon. Ugyanakkor fontos látni, hogy az általunk vizsgált és ahhoz hasonló depressziós térségekben a fogyasztói szokásokat szinte kizárólagosan a jövedelmi szint határozza meg (Fábián, Kolosi & Róbert, 2000). A beszámoló későbbi részeiben még kitérünk a jövedelem és a környezetvédő- vagy károsító háztartási stratégiák kapcsolatára.

Ahogy erről korábban már szó esett, a környezeti tudat, és a környezettudatosság, a környezettudatos cselekvés nem azonos, amit mi sem mutat jobban, mint hogy napjainkban a környezeti problémákról szóló híradások megnövekedése kapcsán egyre többen rendelkeznek valamilyen – általában felületes – ismeretekkel környezetünk védelmével és az utóbbi időszak környezetromboló folyamataival kapcsolatban, azonban kevesen vannak azok, akik a környezet védelmének fontosságát mindennapi tevékenységeik során is szem előtt tartják, tervszerű, folyamatos cselekvésként végezve azt. A környezettudatos tevékenységek mindennapi szokásrendszerbe szerveződése azonban nem egyszerű, és semmiképpen sem gyors folyamat. Schafferné (2008)

Ottmantól (1998) kölcsönzött gondolatai alapján legalább három fázison kell keresztülhaladnia mindenkinek, mire nap mint nap tudatos környezetvédőként éli életét. Elsősorban elengedhetetlen természetes módon a környezeti problémákkal, a környezetvédelemmel kapcsolatos érdeklődés, illetve a témakör fontosságának felismerése, melyhez az elkötelezettség útjára lépő személy második lépésben környezeti ismereteket, jártasságot társít, és csak ezt követheti a környezetvédelemmel kapcsolatos aktivitás napi rutinba történő integrálása.

Az általunk megkérdezettek csupán kis százaléka rekedt meg az első szinten, hiszen a válaszadók 88%-a fontosnak tartja a környezetvédelmet és saját elgondolása szerint tesz is ezért. A megkérdezettek 9,8%-a lényegesnek tekinti a környezet megóvását, de nem tesz semmit annak védelme érdekében. Az összesített válaszok tanúsága szerint a vizsgált településeken választ adók 0,93%-a nem tekinti lényeges kérdésnek a környezet védelmét, továbbá a válaszadók 1,23%-át nem foglalkoztatja ez a témakör.

1. táblázat. A környezetvédelem fontosságának megítélése a válaszadók között

Igen, fontosnak tartom, tesztek is érte	214 fő	88.06%
Fontosnak tartom, de nem tesztek érte	24 fő	9.87%
Nem tartom fontosnak	2 fő	0.93%
Nem foglalkoztat a téma	3 fő	1.23%
Összesen	243 fő	100%

A fenti eredményekkel összecsengenek a kérdőív egy későbbi szakaszában született válaszok, melyben arra kerestük a választ, hogy a megkérdezettek milyen hulladékfajtát gyűjtenek szelektíven. Amennyiben a környezetvédelmet fontosnak tartók – akik szubjektív megítélésük szerint tesznek is a környezet megóvásáért – szelektív hulladékgyűjtéssel kapcsolatos válaszait összevetjük a fenti táblázat eredményeivel, akkor megállapíthatjuk, hogy a „tevélegesség” inkább csak a verbalitás szintjén jelenik meg, mert közülük 91 fő (42,5%) nem gyűjt semmilyen hulladékot szelektíven. Lényegesnek tartjuk kiemelni, hogy a vizsgált települések mindegyikén lehetséges a szelektív hulladékgyűjtés, mert a térségben egy uniós pályázat eredményeként minden településre kihelyezték a szelektív hulladék gyűjtő edényeket.

Meadow és munkatársai szerint a környezettel való kapcsolatunk tekintetében a „túllövés” állapotába kerültünk, ami azt jelenti, hogy mind a globális, mind a lokális energiafelhasználás, fogyasztás, szennyezés és környezethasználat túllépett egy határon, jelentősen túlhaladva a természeti korlátokat. (Meadow és mtsai, 2004) Ebben a túllövésben a társadalom egyes szintjeinek, szereplőinek eltérő szerepe, felelőssége mutatkozik, és különböző mértékben és módokon tehetnek az egyének, szervezetek és maguk az államok, kormányzati szereplők a környezet megóvása érdekében.

Az általunk megkérdezettek elsősorban az egyén felelősségét emelték ki a környezeti problémák kialakulásában, a válaszadók 44%-a a felelősségi rangsorban az első helyre az egyéneket, második helyre a vállalatokat, míg harmadik helyre a kormányokat sorolta. A kérdésre kapott válaszok elemzésénél meg kell említenünk, hogy a válaszadók a kérdőívben megadott válaszlehetőségek sorrendjével azonos módon jelölték meg a felelősök körét.

2. táblázat. A környezeti problémákért felelőssé tehető szereplők besorolása

Szereplő megnevezése	1. helyre sorolások száma (fő)	1. helyre sorolások aránya (%)	2. helyre sorolások száma (fő)	2. helyre sorolások aránya (%)	3. helyre sorolások száma (fő)	3. helyre sorolások aránya (%)
Egyén	107	44.03%	55	22,63%	73	30.04%
Vállalatok	50	20.57%	128	52.67%	57	23.45%
Kormány	75	30.86%	52	21.39%	105	43.20%
Egyéb	3	1.23%	0	-	0	-
Nem válaszolt	8	3.29%	8	3.29%	8	3.29%
Összesen	243	100%	243	100%	243	100%

A környezeti problémák megoldásáért vállalandó felelősség és erőfeszítések szükségességének targetálása tekintetében született eredmények visszatükrözik a környezeti problémák okozójaként megnevezettek rangsorát. A válaszadók első helyen az egyént, második helyen a vállalatokat, harmadikként a kormányokat jelölték meg. A megkérdezettek tehát úgy gondolják, hogy elsősorban mi magunk vagyunk felelősek a környezet szennyezéséért, károsításáért, és nem külső szereplőktől várják a helyzet megoldását, illetve a további szennyezés megelőzését sem: mikroszinten, az egyének, háztartások környezettudatos cselekvésében látják tehát a probléma megoldásának, megelőzésének kulcsát. Az előző kérdéshez hasonlóan itt is megfigyelhető, hogy a sorrend megegyezik a kérdezőbiztosok által felolvasott sorrenddel.

3. táblázat. A környezet megóvására hivatott szereplők besorolása

Szereplő megnevezése	1. helyre sorolások száma (fő)	1. helyre sorolások aránya (%)	2. helyre sorolások száma (fő)	2. helyre sorolások aránya (%)	3. helyre sorolások száma (fő)	3. helyre sorolások aránya (%)
Egyén	122	50.20%	55	22.63%	66	27.16%
Vállalatok	39	16.04%	118	48.55%	69	28.39%
Kormány	69	28.39%	61	25.10%	98	40.32%
Egyéb	4	1.64%				
Nem válaszolt	9	3.70 %	9	3.70 %	9	3.70 %
Összesen	243	100%	243	100%	243	100%

Az egyén környezettudatosságát tükröző vagy azt nélkülöző fogyasztói, vásárlási szokásait számos tényező befolyásolja, akár időről-időre változó jelleggel. Számos hazai és nemzetközi kutatás, szakirodalmi fejtegetés foglalkozott már ezen komponensek meghatározásával, illetve ezek közül a legmeghatározóbbak kiválasztásával, nehéz azonban megmondani, hogy az adott életpillanatban milyen körülmények hatására valósul meg a környezettudatos cselekvés és az miben fog megnyilvánulni.

4. táblázat. A válaszadók vásárlásait befolyásoló tényezők megoszlása azok jellemzősége szerint

Befolyásoló tényezők		Legkevésbé	Kevésbé	Inkább	Leginkább
Ár	fő	7	15	47	174
	%	2,88	6,17	19,34	71,60
Minőség	fő	7	25	67	146
	%	2,88	10,28	27,57	60,08
Márka	fő	71	58	71	43
	%	29,21	23,86	29,21	17,69
Környezetvédelem	fő	40	38	66	99
	%	14,81	15,63	27,46	40,74
Helyi termék	fő	36	24	41	142
	%	14,81	9,87	16,87	58,43
Korábbi tapasztalat	fő	16	17	47	161
	%	6,58	6,99	19,34	66,25

A kérdésre adott válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy a válaszadók vásárlási szokásait leginkább befolyásoló tényező az ár, majd a korábbi tapasztalatok, a minőség, a környezetvédelmi szempontok és végül a márka. A válaszok összesítéséből is kitűnik tehát a tendencia, miszerint hátrányos helyzetű háztartások fogyasztási és vásárlási szokásain nem lehet számon kérni a környezeti szempontokat addig, míg a rendelkezésre álló jövedelem gyakran a létfenntartáshoz szükséges igények kielégítésére sem elegendő.

A fentiekből is látható, hogy a létrejövő magatartás számos egyéb mellett úgynevezett szituációs tényezők függvénye, melyek közül egyik-másik egyedülként is meghatározó lehet, jellemzőbb azonban, hogy párhuzamosan fennálló hatások alakítják ki az adott cselekvést. Hines, Hungerford és Tomera modelljének összegzése nyomán Marjainé Szerényi Zsuzsanna és munkatársai (Marjainé Szerényi, Zsóka & Széchy, 2008) hat szituációs tényezőt neveztek meg, melyek hatásukat tekintve kiemelkednek a befolyásoló tényezők halmazából. E szerint a legfontosabb hatások között említhető (1) az anyagi helyzet korlátozó volta, (2) a környezettudatos cselekvés ellen ható közösségi nyomás, (3) az egyes cselekedetekből fakadó hátrányok és előnyök, (4) az egyén és környezetének szokásrendszere, (5) a környezettudatos cselekvéshez meghozandó áldozat vagy ráfordítás mértéke, valamint (6) az elgondolás megvalósításához szükséges körülmények, feltételek megléte vagy hiánya. A fenti szituációs tényezőkön kívül

természetesen számos egyéb hatótényező is említhető, mint például a környezettudatos magatartással kapcsolatos ismeretek birtoklása, a cselekvési módok ismerete, a kapcsolódó attitűd stb., és mindezek megléte sem vezet feltétlenül cselekvéshez, vagyis a lényeges kérdés, hogy az egyén akar és tud-e cselekvést realizálni, illetve fontos szempont, hogy ez a cselekvés milyen formában valósul majd meg.

Kutatásunkban igyekeztünk azonosítani az esetlegesen ható szituációs tényezőket, illetve a cselekvési hajlandóságot, illetve ezen dimenziók összefüggéseit, továbbá arra is kerestük a választ, hogy amennyiben adott a hajtóerő, úgy milyen formában ölt testet a környezettudatosság a válaszadók életében és fogyasztói döntései tekintetében. A megkérdezettek számos cselekvési mód esetében adtak számot arról, melyiket mennyire tartják jellemzőnek magukra vásárlásaik során. A lehetőségek között több olyan is szerepelt, mely a szituációs tényezők közül az anyagi relációkra kérdezett rá, hiszen a környezettudatos cselekvésnek számos esetben kisebb vagy nagyobb anyagi vonzata is van, legyen szó egy energiatakarékos izzó vagy egy energiatakarékos háztartási berendezés megvásárlásáról, melyet egy kevésbé szerencsés anyagi helyzetben lévő háztartás nem engedhet meg magának, bármennyire is elkötelezett környezete megóvása mellett. A válaszok ambivalens véleményeket tükröznek az anyagi áldozatvállalás tekintetében, hiszen a válaszadók zöme úgy érzi, hogy vásárlásai során tekintettel van az energiatakarékosság szempontjaira, amit jól tükröz, hogy a 243 válaszadóból 154 fő érezte úgy, hogy egyértelműen jellemző rá az energiatakarékos háztartási berendezések használata, 180 fő pedig ugyanezt jelezte a világítótestek tekintetében. Ezzel ellentétben azonban a konkrét állítást, miszerint hajlandó anyagi áldozatvállalásra környezete megóvása érdekében, már csupán 78 fő érezte teljes mértékben jellemzőnek magára nézve, míg közel ugyanennyien, 65 fő egyáltalán nem érezte magáénak e kijelentést. Azt azonban természetesen meg kell jegyeznünk, hogy a válaszok nem csupán a motiváció hiányát, hanem a pénzügyi lehetőségekkel összefüggő szituációs tényezőket is jelölhetik. Az anyagi áldozatvállalás elutasításával kapcsolatos eredmények nem kimondottan pozitívak a környezettudatosság tekintetében, azonban teljes mértékben belesimulnak az országos mintába. Deák (2004) hasonló következtetésre jutott, eredményei szerint a magyar lakosság nagyobb részének környezettudatossági maximuma addig terjed, amíg áldozatvállalás nélkül képes realizálni cselekvéseit: amint a környezetbarát magatartás saját érdekeit valamilyen módon sérti, csökken elköteleződésének mértéke és ezzel együtt aktivitása is.

Több, a háztartás anyagi helyzetével nem feltétlenül összefüggő környezettudatos megoldás mértéktartó alkalmazását tükrözik a válaszok: a megkérdezettek jeleskednek az esővíz, kútvíz újrahasznosításában, 134 fő használ locsoláshoz összegyűjtött vagy kútvizet, illetve 161 fő válaszában jelenik meg egyéb víztakarékos megoldások használatának jellemzősége (fürdés helyett zuhanyzás), mely eredhet anyagi megfontolásokból, vagy lehet a háztartás

általános szokásrendszerének része, kétségtelen azonban, hogy: környezetkímélő cselekvés megvalósulását jelzi. Összességében tehát a válaszadók több, mint fele alkalmaz olyan megoldást, mely az ivóvízkészletek megőrzéséhez, ha csak kismértékben és mikroszinten, de mégis hozzájárulhat. A mindennapi vásárlások során kevésbé találkozunk tudatos megoldásokkal, hiszen 183 fő jelezte, hogy az ingyenes nejlonzacskót mindig elfogadja bevásárlásai alkalmával (az ezzel kapcsolatos tudatosság hiányát jelzi, hogy egy későbbi kérdésben a nejlonzacskó egyértelműen azonosításra került a megkérdezettek válaszai alapján mint környezetre veszélyes hulladék), illetve 110 fő egyáltalán nem tartja szem előtt a vásárolt termék csomagolásának visszaválthatóságát, újrahasznosíthatóságát (a későbbiekben az egyes műanyag flakonok, fém konzervdobozok szintén nagy arányban jelentek meg a veszélyes hulladékokat definiáló válaszok között). Nagymértékben jellemző továbbá a válaszadókra a háztartási hulladék elégetése, mely elsősorban szintén a szituációs tényezők környezettudatos magatartás ellen ható eseteit jelölik, pozitív azonban, hogy a válaszadók nagy részére jellemző (147 fő), hogy egyértelműen szelektíven gyűjtik háztartási hulladékaikat.

5. ábra. Egyes környezettudatos és/vagy környezetkímélő cselekvési módok előfordulása a válaszadók körében azok jellemzősége alapján (fő)



A fenti tényezők hatásait megvizsgáltuk a válaszadók jövedelmi viszonyainak függvényében is. A magyar lakosságot a kutatási eredmények szerint a környezeti kérdésekhez viszonylag kedvezőnek mondható hozzáállás jellemzi,

és a tendencia egyértelmű javulást mutat. (Füzesi & Tistyán, 1998; Lukács, 2006; Valkó, 2003) Azonban, ahogy erre már utaltunk, az is igaz, hogy meglehetősen alacsony a személyes áldozatvállalási hajlandóság, főként ami az anyagiakat illeti: a magyar fogyasztók negatívan viszonyulnak mind a magasabb árakhoz, mind a magasabb adókhoz, mind pedig a (munkahelyeket veszélyeztető) gyárbezárásokhoz stb. (Füzesi & Tistyán, 1998; Deák, 2004) Az 5-11. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy bizonyos magatartások, szokások esetében döntő szerepe van a rendelkezésre álló jövedelemnek.

5. táblázat. A válaszadók egyes környezettudatos és/vagy környezetkímélő cselekvései és anyagi helyzetük összefüggései 1.

Vásárlás során ingyen nejlonzacskó elfogadása					
Háztartás jövedelme	Legkevésbé	Kevésbé	Inkább	Leginkább	Totál
0–50.000 Ft	52,2%	8,7%	17,4%	21,7%	100,0%
50.000–100.000 Ft	48,5%	22,1%	19,1%	10,3%	100,0%
100.000–150.000 Ft	40,9%	28,8%	19,7%	10,6%	100,0%
150.000–200.000 Ft	47,1%	15,7%	17,6%	19,6%	100,0%
200.000–250.000 Ft	57,1%	21,4%	7,1%	14,3%	100,0%
250.000 Ft felett	23,1%	23,1%	23,1%	30,8%	100,0%

A chí-négyzet próba eredménye szerint a vizsgált változók közt szignifikáns összefüggés van: $\chi^2(18)=34,85$, $p=0,010$.

A vásárlással összefüggő szokások közül a környezetet erősen károsító, ingyenes nejlonzacskó elfogadása leginkább a legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozókra jellemző, ugyanakkor a válaszok alapján ez a csoport, illetve a 150.000 és 200.000 Ft közötti jövedelemmel rendelkezők keresik leginkább a visszaváltható csomagolású termékeket is.

6. táblázat. A válaszadók egyes környezettudatos és/vagy környezetkímélő cselekvései és anyagi helyzetük összefüggései 2.

Visszaváltható csomagolású termékek vásárlása					
Háztartás jövedelme	Legkevésbé	Kevésbé	Inkább	Leginkább	Totál
0–50.000 Ft	60,9%	0,0%	4,3%	34,8%	100,0%
50.000–100.000 Ft	33,8%	10,3%	5,9%	48,5%	100,0%
100.000–150.000 Ft	24,2%	9,1%	21,2%	45,5%	100,0%
150.000–200.000 Ft	25,5%	7,8%	11,8%	54,9%	100,0%
200.000–250.000 Ft	28,6%	7,1%	14,3%	50,0%	100,0%
250.000 Ft felett	7,7%	0,0%	38,5%	53,8%	100,0%

A jövedelem szintje talán a hulladék szelektív gyűjtésére való hajlandóság kapcsán tűnik a legmeghatározóbbnak, itt ugyanis az 50.000 forintból gazdálkodók 56,5%-a, ezzel szemben a 250.000 forint feletti bevétellel rendelkezők több mint 84%-a tartotta magára jellemzőnek ezt a magatartást.

7. táblázat. A válaszadók egyes környezettudatos és/vagy környezetkímélő cselekvései és anyagi helyzetük összefüggései 3.

Szelektív hulladékgyűjtés					
Háztartás jövedelme	Legkevésbé	Kevésbé	Inkább	Leginkább	Totál
0–50.000 Ft	17,4%	4,3%	21,7%	56,5%	100,0%
50.000–100.000 Ft	11,8%	8,8%	27,9%	51,5%	100,0%
100.000–150.000 Ft	1,5%	6,1%	24,2%	68,2%	100,0%
150.000–200.000 Ft	5,9%	5,9%	13,7%	74,5%	100,0%
200.000–250.000 Ft	7,1%	14,3%	21,4%	57,1%	100,0%
250.000 Ft felett	0,0%	7,7%	7,7%	84,6%	100,0%

A khi-négyzet próba eredménye szerint a vizsgált változók közt szignifikáns összefüggés van: $\chi^2(24)=37,53$, $p=0,039$.

Szintén markáns, azonban nem szignifikáns különbség mutatkozik a fürdés és zuhanyzás közötti választás esetében, ahol a legalacsonyabb jövedelműeknek majdnem kétharmada, a legmagasabb bevétellel rendelkezőknek viszont kevesebb, mint egyharmada szokott zuhanyozni kádfürdő helyett. Ennek oka valószínűsíthetően nem annyira a környezettudatosság, mintsem a háztartás rezsiköltségeinek szigorú kontrollálása, illetve a tisztálkodási lehetőségek, vizes helyiségek felszereltségének korlátozottsága a mélyszegénységben élők körében.

8. táblázat. A válaszadók egyes környezettudatos és/vagy környezetkímélő cselekvései és anyagi helyzetük összefüggései 4.

Fürdés helyett zuhanyozás					
Háztartás jövedelme	Legkevésbé	Kevésbé	Inkább	Leginkább	Totál
0–50.000 Ft	30,4%	0,0%	0,0%	69,6%	100,0%
50.000–100.000 Ft	38,2%	7,4%	5,9%	48,5%	100,0%
100.000–150.000 Ft	25,8%	6,1%	13,6%	54,5%	100,0%
150.000–200.000 Ft	23,5%	2,0%	3,9%	70,6%	100,0%
200.000–250.000 Ft	21,4%	7,1%	21,4%	50,0%	100,0%
250.000 Ft felett	53,8%	7,7%	7,7%	30,8%	100,0%

A khi-négyzet próba eredménye szerint a vizsgált változók közt nincs szignifikáns összefüggés: $\chi^2(24)=17,01$, $p>0,05$.

A közműdíjak folyamatos emelkedésével egyre nagyobb luxust jelent az ivóvíz minőségű vezetékes víz többféle célra, például öntözésre történő felhasználása. Mivel a klímaváltozás hatására egyre szélsőségesebb csapadékeloszlással, vagyis az extrém száraz és extrém csapadékos időszakok hektikus váltakozásával kell számolnunk, a csapadékvíz – legalább egy részének – visszatartása olyan tevékenységekre, amelyek nem igényelnek ivóvíz minőségű vizet, pl. takarításhoz, mosáshoz, WC-öblítéshez, jelentős előrelépés lehet a környezetvédelem szempontjából. Az alacsony jövedelmű, családi házban élő háztartások lakhatáshoz kötődő költségei hatékonyan csökkenthetőek ezzel a

módszerrel. A vizsgált térséget tipikusan falusias környezet jellemzi (csak Sellyén találhatóak társasházak), a válaszokból kitűnik, hogy a mintába bevont háztartások többsége ennek megfelelően kiaknázza ezt a lehetőséget. A legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozók 92,3%-a állította, hogy gyűjti és használja az esővizet. A legalacsonyabb arányban (65,2%) a legkisebb jövedelműek óvják ilyen formában a környezetet. Amennyiben ez a magatartásforma a környezet védelmére irányulna, igazolódna az előfeltevés, miszerint a jövedelem növekedésével nő a környezettudatosság is, ugyanakkor paradox módon, a válaszok alapján éppen a legrászorultabb háztartások élnek kevésbé ezzel a spórolási lehetőséggel.

9. táblázat. A válaszadók egyes környezettudatos és/vagy környezetkímélő cselekvései és anyagi helyzetük összefüggései 5.

Esővíz és kútvíz felhasználása					
Háztartás jövedelme	Legkevésbé	Kevésbé	Inkább	Leginkább	Totál
0–50.000 Ft	13,0%	4,3%	17,4%	65,2%	100,0%
50.000–100.000 Ft	19,1%	4,4%	7,4%	69,1%	100,0%
100.000–150.000 Ft	7,6%	3,0%	9,1%	80,3%	100,0%
150.000–200.000 Ft	7,8%	2,0%	13,7%	76,5%	100,0%
200.000–250.000 Ft	14,3%	0,0%	21,4%	64,3%	100,0%
250.000 Ft felett	0,0%	0,0%	7,7%	92,3%	100,0%

A khi-négyzet próba eredménye szerint a vizsgált változók közt nincs szignifikáns összefüggés: $\chi^2(18)=26,59$, $p>0,05$.

Hasonló a helyzet a háztartási hulladékok eltüzelésével a fűtési időszakban. A fűtésszezonban gyakran olyan dolgokat is elégetnek az emberek, melyek komoly környezetszennyezést okoznak. Sokak, akiknek nincs elegendő pénze fűtőanyagra, a hulladékot is elégetik, de vannak, akik kényelemből teszik ugyanezt, éppen ezért nem állapítható meg szoros összefüggés a jövedelmi helyzet és a vizsgált szokás között.

10. táblázat. A válaszadók egyes környezettudatos és/vagy környezetkímélő cselekvései és anyagi helyzetük összefüggései 6.

Háztartási hulladék eltüzelése a téli időszakban					
Háztartás jövedelme	Legkevésbé	Kevésbé	Inkább	Leginkább	Totál
0–50.000 Ft	65,2%	13,0%	13,0%	8,7%	100,0%
50.000–100.000 Ft	35,3%	23,5%	17,6%	23,5%	100,0%
100.000–150.000 Ft	24,2%	22,7%	25,7%	27,3%	100,0%
150.000–200.000 Ft	9,8%	19,6%	21,6%	49,0%	100,0%
200.000–250.000 Ft	0,0%	14,3%	35,7%	50,0%	100,0%
250.000 Ft felett	15,4%	7,7%	23,1%	53,8%	100,0%

A khi-négyzet próba eredménye szerint a vizsgált változók közt nincs szignifikáns összefüggés: $\chi^2(24)=33,76$, $p>0,05$.

Várakozásainkkal ellentétben, ismét a kevés bevétellel rendelkező válaszadók nem tartották jellemzőnek magukra nézve ezt a magatartásformát (65,2%), míg a 250.000 Ft feletti jövedelemi csoport 53,8%-a rendszeresen szabadul meg ilyen formában a szeméttől.

Ugyancsak meglepő módon, a jövedelem alapján kategorizált háztartások a legkisebb eltérést a környezet védelme érdekében történő anyagi áldozatvállalásra való hajlandóság tekintetében mutatták. Minden jövedelmi csoportban a megkérdezettek kb. fele állította, hogy vállalna több anyagi áldozatot környezetvédelmi okokból.

11. táblázat. A válaszadók egyes környezettudatos és/vagy környezetkímélő cselekvései és anyagi helyzetük összefüggései 7.

Anyagi áldozatvállalás a környezetmegóvás érdekében					
Háztartás jövedelme	Legkevésbé	Kevésbé	Inkább	Leginkább	Totál
0–50.000 Ft	17,4%	4,3%	30,4%	47,8%	100,0%
50.000–100.000 Ft	10,3%	10,3%	26,5%	52,9%	100,0%
100.000–150.000 Ft	13,6%	13,6%	22,7%	50,0%	100,0%
150.000–200.000 Ft	17,6%	15,7%	19,6%	47,1%	100,0%
200.000–250.000 Ft	14,3%	7,1%	35,7%	42,9%	100,0%
250.000 Ft felett	7,7%	7,7%	38,5%	46,2%	100,0%

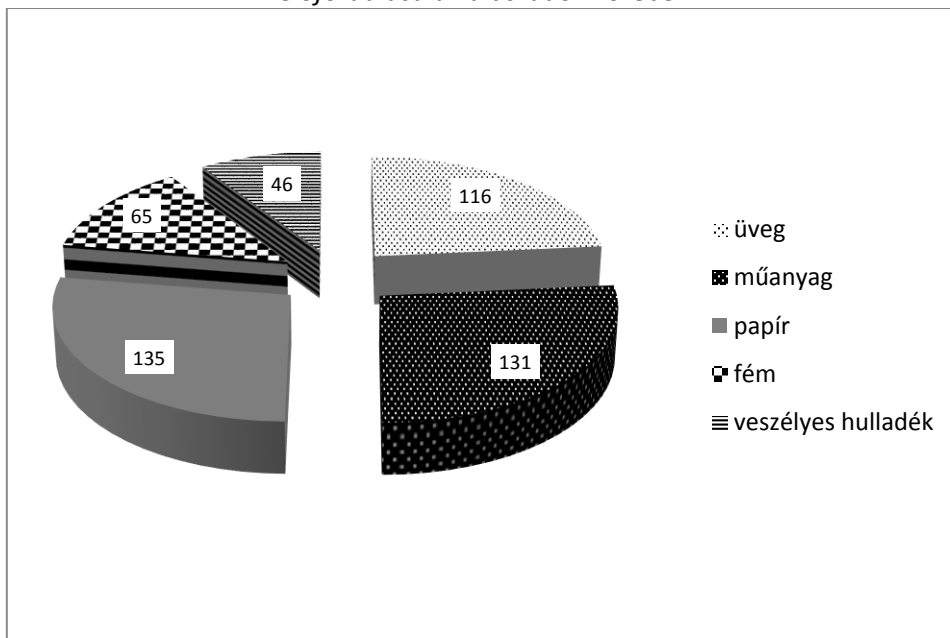
A chí-négyzet próba eredménye szerint a vizsgált változók közt szignifikáns összefüggés van: $\chi^2(24)=48,58$, $p=0,002$.

Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kérdőíves módszerben rejlő, az eredmények megbízhatóságát torzító hibalehetőségeket, jelen esetben a válaszadók őszinteségét, megfelelni vágyását. A kérdőív egy későbbi kérdésénél ugyanis újra rákérdeztünk az anyagi tényezők környezettudatosságát befolyásoló jellegére, de az ott kapott válaszok a jövedelem nagyság függvényében eltérőek lettek (14. táblázat).

A szelektív hulladékgyűjtés az egyik legjellemzőbb és leglátványosabb, közösségi szinten is könnyen azonosítható formája a környezettudatos magatartásnak a közterületeken elhelyezett szelektív hulladékgyűjtő edények megjelenése óta, illetve számos háztartás életébe szivárgott be részben vagy teljes mértékben a háztartási hulladék szelektív gyűjtésének szokása, tekintettel arra, hogy az ezzel kapcsolatos ismeretátadás az oktatási, nevelési intézményekben folyó környezeti nevelés egyik alappillére. Az ország számos településén, a vizsgált településeken is felállításra kerültek a köztereken az újrahasznosítás első lépését lehetővé tevő hulladékgyűjtő edények, melyek elérhetősége azonban nem teljesen kiegyenlített a település lakói számára. A hozzáférést korlátozhatja, és ezzel együtt a környezettudatos cselekvés megvalósulásának valószínűségét csökkentheti, hogy a településeken mindössze egy-egy ilyen gyűjtőedény elhelyezése történt meg, ezek elérése a települések bizonyos részeiről idő- és energiárfordítást igényelhet. Az előző kérdésre adott válaszok bizakodásra adnak okot, hiszen jól látható, hogy a válaszadók jelentős hányada jellemzően

szelektíven gyűjti a háztartási hulladékot. Mélyítve az ezzel kapcsolatosan megszerzett információkat, a továbbiakban arra kértük a válaszadókat, jelöljék is meg, mely típusú hulladékot kezelik elkülönítve mindennapi fogyasztásuk, háztartási hulladéktermelésük során. Ötféle hulladéktípus esetében kérdeztünk rá annak kezelési szokásaira, melyek közül a válaszokban kiemelkedtek azon hulladékfajták, melyek nem csupán háztartási szinten válogathatóak szét, de azok hulladékgyűjtő edényekbe való elszállítására is van lehetőség, hiszen minden településen jellemzően háromféle tárolóedény érhető el, a papír-, a műanyag- és az üveghulladék elkülönítésére alkalmas megoldások jelennek meg a köztereken. Viszonylag magas szintű környezettudatosságot mutat, hogy e három hulladékfajta leginkább kézenfekvő és legkisebb áldozatvállalással megvalósítható szelektív gyűjtése mellett a másik két, általunk megjelölt hulladéktípust is nagy számú válaszadó kezeli elkülönítve: 65 fő a fémhulladékokat, 46 fő pedig a veszélyes hulladékokat kezeli külön, mely jelölések száma jól láthatóan elmarad az előző hárométól, azonban a situációs tényezők közül az elérhetőség, a szelektív gyűjtés lehetőségei is kevésbé adottak ezen típusok esetében.

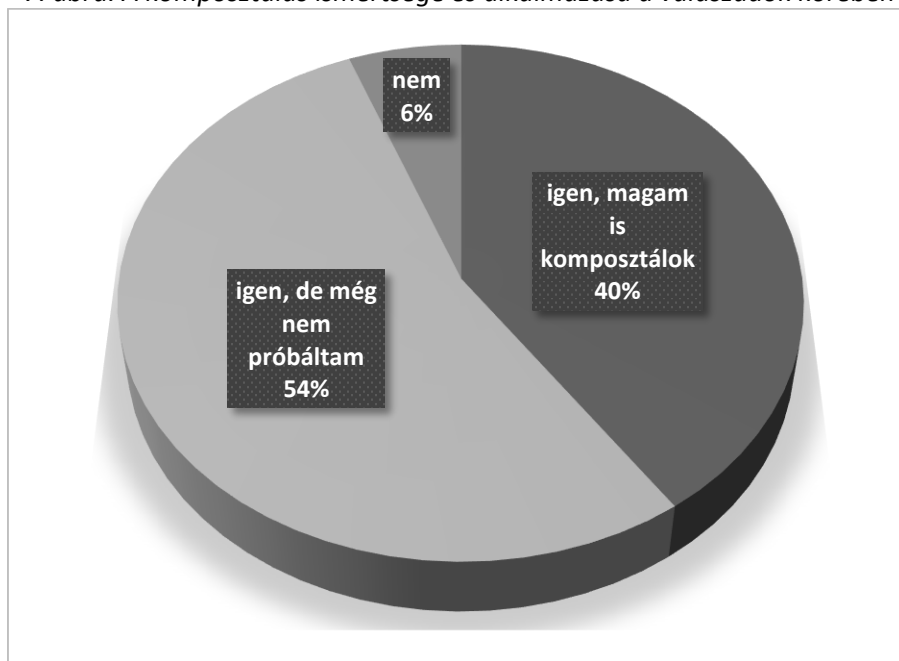
6. ábra. A különböző típusú hulladékok szelektív gyűjtési szokásainak előfordulása a válaszadók körében



A háztartási hulladékok gyűjtésének és a környezettudatos magatartás megvalósulásának egy másik jellemző formája a zöldhulladékok elkülönítése és újrahasznosítása, az úgynevezett komposztálás. A környezetvédelmi ismeretek birtoklása, a környezet megóvása melletti verbális elköteleződés, valamint a

környezetbarát attitűd a környezettudatosság igen lényeges összetevőit jelentik, ám a kapcsolódó célok elérése érdekében a cselekvés talán meghatározóbb. Amennyiben az akció valamilyen oknál fogva elmarad, mindössze részleges siker könyvelhető el. A vizsgált minta a komposztálás tekintetében hordozza ezt az ambivalenciát, hiszen a válaszadók 94%-a hallott már a komposztálásról, ismeri a módszert, azonban mindössze 40%-uk alkalmazza csak a megoldást, mely kevésbé mondható jó aránynak, azonban nem mutatja a környezettudatos cselekvés teljes hiányát, hiszen nem a megkérdezettek teljes köre rendelkezik a komposztáláshoz kapcsolódó feltételekkel, körülményekkel.

7. ábra. A komposztálás ismertsége és alkalmazása a válaszadók körében



A környezettudatosság vizsgálata, jelenlétének megítélése tekintetében nem csupán a cselekvések, konkrét megoldások, illetve szokások kerültek felmérésre, hanem a környezeti ismeretek megléte, mint a környezettudatosság feltétele is fókuszba került. Nyitott kérdés keretében kértük a válaszadókat, írják le, hogyan tudnák azonosítani a környezetre veszélyes hulladékokat, mely hulladékokat tartják káros hatásúnak. A válaszok közül kiemelkedik a vegyszerek, vegyi anyagok (ezen belül több esetben konkrétan is említésre került a sav, a lúg, a hipó, a mosószer), elem, gyógyszer, nejlonzacskó, olaj, akkumulátor említési gyakorisága. Érdemes megemlíteni, hogy mindössze néhány irreleváns válasz született: a válaszadók nem minden esetben tudták elkülöníteni a veszélyes hulladékokat és a káros anyagokat, illetve két fő gondolta úgy, hogy maguk az emberek jelentik a legfontosabb károsító tényezőt, hét fő pedig nem tudott megjelölni egyetlen környezetre káros anyagot sem. A környezettudatosság

alacsony szintjét és a kapcsolódó cselekvések korlátozott megvalósulási fokát jelzi, hogy számos olyan anyag került itt megjelölésre (nejlonzacskó, műanyag flakonok, dobozok, papírcsomagolás, fémhulladék stb.), melyekkel kapcsolatban a válaszadók a korábbiakban jelezték, hogy azokat használják, a keletkező hulladékokat pedig nem gyűjtik elkülönítve, az újrahasznosíthatóságukra törekvést nem tartják lényegesnek, vagy nem tudatosítják ennek jelentőségét.

12. táblázat. Veszélyes hulladékok azonosítása az említések száma szerint

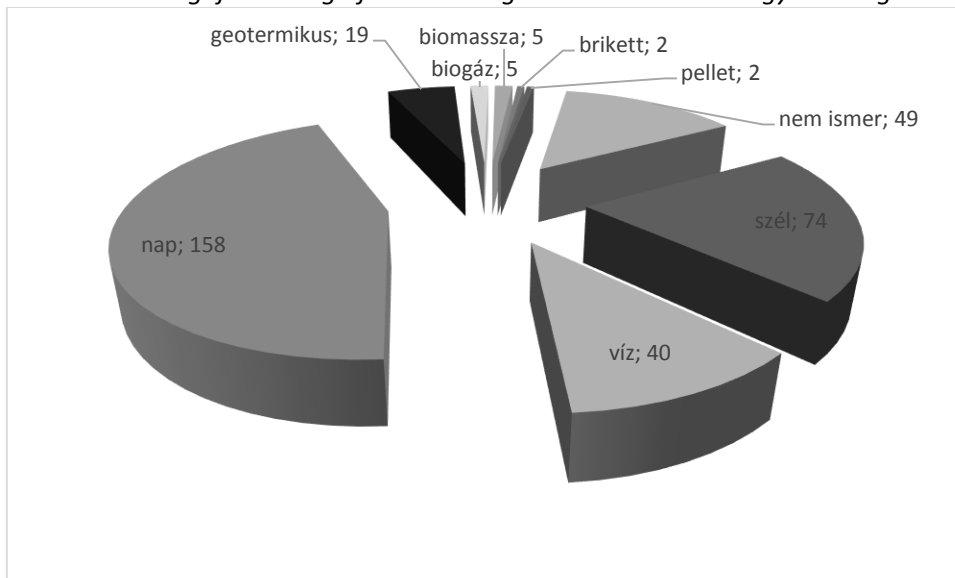
Veszélyes hulladék megnevezése	Említések száma
műanyag	90
vegyszer, vegyi anyag	90
akkumulátor	41
elem	32
olaj	32
nejlonzacskó	17
gumi	11
gyógyszer	11
festék	9
fém	9
üveg	8
elektronikai berendezések	5
üzemanyag	5
azbeszt	4
műtrágya	4
izzó	3
pala	3
papír	2

A környezet védelmében tett lépések egyik legfontosabbika, és a korábbiakban már említett „túllövés” hatásainak csökkentése tekintetében is elsődleges az energiafelhasználás racionalizálása, illetve az energiahasznosítással kapcsolatos szokások megreformálása. Az olcsó energiahordozók rendelkezésre állásának véges jellege, a klímaváltozás hatásainak fenyegető megnyilvánulásai, a gazdasági fejlődés és a fogyasztói társadalom növekvő igényeinek újragondolására kényszerítik az emberiséget. Napjainkban a fenntartható fejlődés már nem csak divatos kifejezés, hanem a túlélés záloga. Az alternatív energiaforrások felé fordulás új perspektívákat nyitott meg az innovatív gazdaság és az arra fogékony lakosság előtt. A jóléti társadalmak elkényelmesedtek, a

környezet megóvása viszont aktív cselekvést és áldozatvállalást követel mindenkitől, mely azonban az alternatív megoldásmódok ismeretét feltételezi.

A megkérdezettek korlátozott ismeretekkel rendelkeznek a megújuló energiaforrások kapcsán, döntő többségük a nap- és a szélenergiát azonosította, lényegesen alacsonyabb hányaduk tudott felsorolni egyéb alternatív energiaforrásokat. Az előzőekhez képest alacsonyabb, szinte elenyésző ismertségnek örvendő tényező a víz és a geotermikus energia, de a válaszok között néhány említéssel megjelent a biogáz, a biomassza, a pellet és a brikett is. A válaszadók közül volt, aki a fát, a pet palackot, az újrahasznosított papírt és a tüzelőanyagot is a megújuló energiaforrások közé sorolta. A válaszok alapján érzékelhető, hogy a megkérdezettek egy része csak részleges ismeretekkel rendelkezik a megújuló energiaforrásokról, illetve figyelemreméltó, hogy negyvenkilencen nyilatkozták, hogy nincs ismeretük e témakörrel kapcsolatosan, ami felveti az általános környezeti ismeretek javításának szükségességét.

8. ábra. Megújuló energiaforrások megnevezése és említési gyakorisága



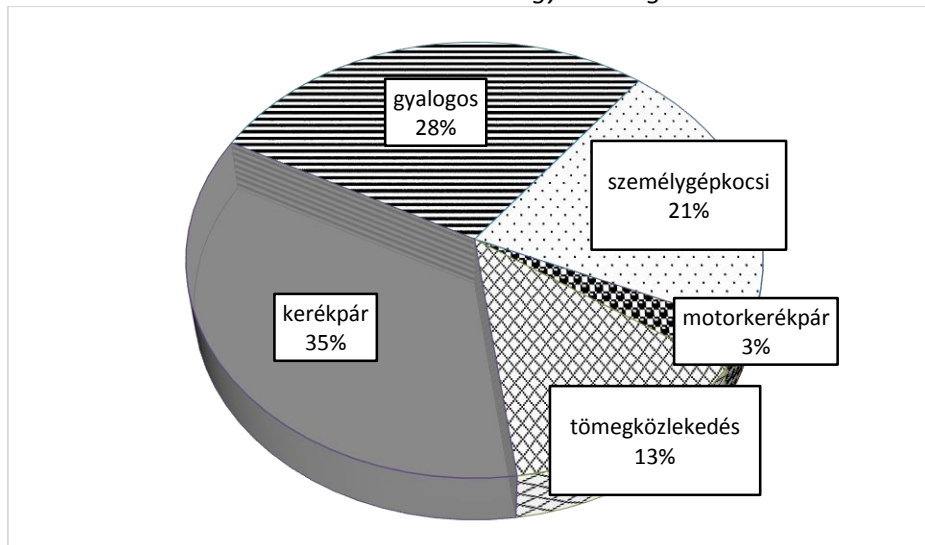
Az alternatív energiaforrások ismeretének szűkös volta előrevetíti, hogy ezek megkérdezettek körében való alkalmazása csupán alacsony szinten lesz érzékelhető. A válaszok alapján 220 fő nem használ megújuló energiaforrást. 16 fő nem válaszolt erre a kérdésre, két fő említette tévesen a fával való tüzelést és a brikett használatát, van azonban a válaszadók között olyan, aki nem csupán ismeri, de hasznosítja is az alternatív energiaforrásokat: néhányan napelemet, napkollektort alkalmaznak, továbbá geotermikus energiát hasznosítanak.

A környezet védelmének egy másik, szintén igen fontos, a társadalom szinte minden szereplőjét érintő szegmense a károsanyag-kibocsátás mértékének normalizálása. A globális és állami szintér, az ipari termelés nagymértékben

hozzájárul a környezeti károk ezen módon való kialakulásához, azonban a mikroszint szerepe sem elhanyagolható, hiszen mindannyian rendelkezünk olyan szokásokkal, végzünk nap mint nap olyan tevékenységeket, melyek hozzáadnak ezekhez a káros folyamatokhoz. Ilyen, a társadalom nagy része által űzött tevékenység a közlekedés, melynek többféle lehetséges módja közül a környezetkímélőbb módozatok kiválasztása már jelentős egyéni hozzájárulást jelenthet a környezet megóvásához.

A megkérdezettek többsége a mindennapi munkába, iskolába járást, ügyintézését környezetkímélő módon oldja meg, hiszen 140 fő kerékpárral, 112 fő pedig gyalogosan végzi mindennapi teendőit, lényegesen kevesebben, 84 fő (személygépkocsi) és 54 fő (tömegközlekedés) használ napi rendszerességgel valamilyen környezetszennyezőbb megoldást, motorkerékpárral pedig csupán 12 fő közlekedik rendszeresen.

9. ábra. Közlekedési módok alkalmazásának gyakorisága a válaszadók körében

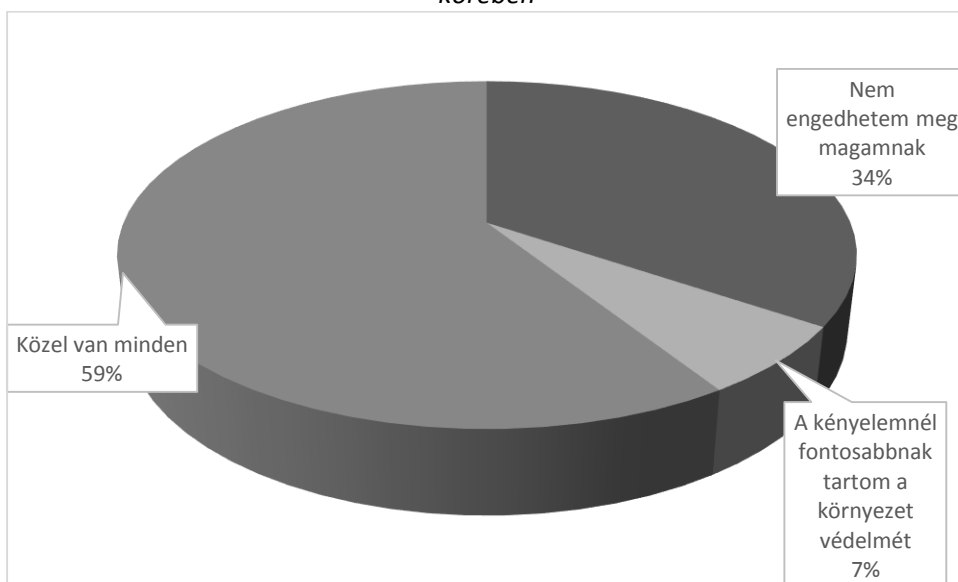


Környezetvédelmi szempontból előnyösnek tekinthető, hogy nagyjából a megkérdezett célcsoport harmada használ csak személygépkocsit naponta, ami több tényezőből fakadhat, hiszen nem feltétlenül a környezettudatosság vezérli a közlekedési eszköz választási szokásokat, sokkal fontosabb lehet, hogy adott személy rendelkezik-e egyáltalán gépkocsival, illetve szerepelnek-e a mindennapi feladataiban olyanok, melyek elvégzéséhez nagyobb távolságok áthidalására van szükség.

A nem gépkocsival, motorkerékpárral közlekedők közül legtöbben, kilencvenegyen azzal indokolták választásukat, hogy közel van minden, ügyeik intézése, munkába járásuk során nem érdemes autóba ülni, egyszerűbb gyalog vagy kerékpárral eljutni bárhová. 53 fő nyilatkozott úgy, hogy nem engedheti meg magának a napi szintű gépkocsival, illetve motorkerékpárral történő közlekedést.

A válaszadók közül 10 fő az, aki környezettudatos okot jelölt meg válaszában, ennyien deklarálták, hogy fontosabbnak tartják a környezetük védelmét saját, egyéni kényelmüknél. Az egyéb okok között 6 fő esetében jelent meg a lehetőségek híján történő, kevésbé tudatos környezetvédő közlekedési magatartás, ők a saját autó és/vagy a jogosítvány hiányában választanak környezetkímélőbb megoldást, illetve többen válaszolták, hogy szeretnek gyalogolni, illetve biciklizni, 4 fő pedig egészségügyi okok miatt már nem vezethet, 1 fő a MÁV-nál dolgozik, így ingyen utazhat tömegközlekedéssel, vagyis esetükben a speciális szituációs tényezők a választások eredői.

10. ábra. A gépkocsi és a motorkerékpár használat kerülésének oka a válaszadók körében



Ezen eredmények rávilágítanak a kistelepülési létforma környezetvédelmi szempontból megmutatkozó előnyeire: mivel településen belül nincsenek nagyobb földrajzi távolságok, akár gyalogosan is elérhető, megközelíthető minden lényeges úti cél, a települések közötti mozgás pedig a legtöbbször esetében nem napi szintű tevékenység, így az itt élők közlekedési, személygépkocsi használati szokásai anyagi helyzetüktől függetlenül is kedvezőbbek a városban élőkéhez képest.

Az egyéni szempontból értékelt egészség- és környezettudatos magatartás (összefüggésük nem vitatható) jövőben mutatkozó individuális és társadalmi hasznai adott pillanatban gyakran elhomályosulhatnak a környezet vagy az egyén egészsége számára kevésbé kedvező cselekvések azonnal jelentkező, lényegesen károsabb, de kényelmesebb, olcsóbb, egyszerűbb megoldásaihoz képest. Ennek köszönhető, hogy a jövőbeni következmények

mérlegelése nélküli környezetkárosító egyéni magatartások számos módozatával találkozunk a mindennapokban.

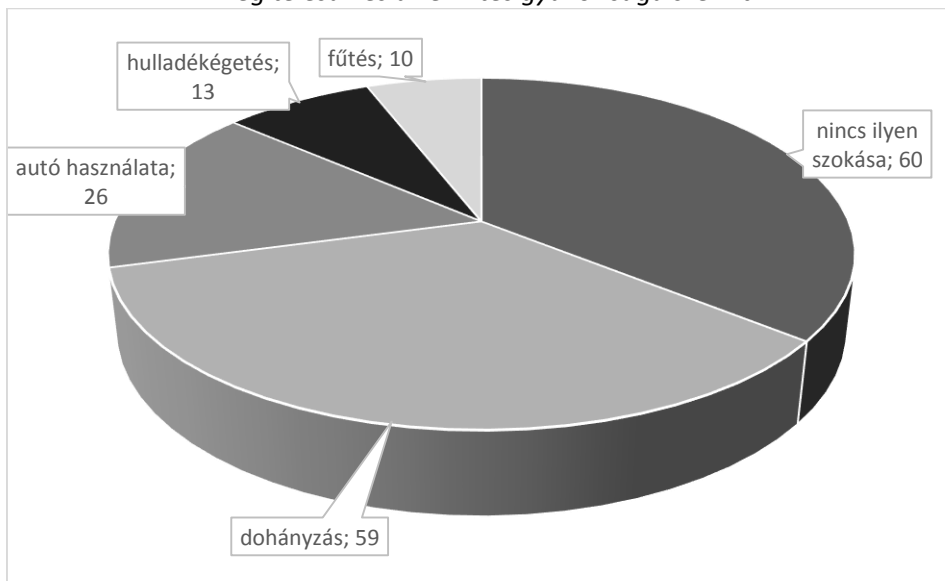
A következő kérdésblokk válaszait kategóriákba rendezve jól látható, milyen különböző szokások, tevékenységek határozhatóak meg, amelyekkel a megkérdezettek saját véleményük szerint károsítják környezetüket. Az első és legtöbbször által jelölt káros szokás a dohányzás, mely azon tevékenységek egyik tipikus formája, ahol az egészség- és környezetkárosító hatás együttesen van jelen. 190 fő válaszadó közül 59 fő gondolta úgy, hogy a dohányzással károsítja környezetét. További, viszonylag magas említést kapott szokás a gépjármű használata, mely a válaszadók 13,7%-nál van jelen. 26 fő használ gépjárművet, közlekedik napi vagy heti rendszerességgel autójával, mely során károsítja környezetét. Egy korábbi, a közlekedési szokásokra irányuló kérdésblokkban a válaszadók magasabb száma, 84 fő jelölte meg a gépjárművet, mint általa a mindennapi munkába, iskolába járáshoz használt eszközt, itt azonban ennél lényegesen kevesebben azonosították a gépjármű-használatot mint környezetkárosító szokást. Ez az eltérés jól mutatja a környezeti tudat, tudatosság és az ismeretek részleges hiányát, ami akadályozza a környezetkárosító tényezők azonosítását mind globális, közösségi szinten, mind pedig az egyén saját élettere és szokásrendszere szintjén.

Több korábbi kérdésblokkban rákérdeztünk a megkérdezettek környezettudatos cselekvésének egyik lényeges fokmérőjeként tekintett hulladékgyűjtési és hulladékkezelési szokásaira, a környezettudatos cselekvési formák realizálódásának azonosítása érdekében. Az ott kapott válaszok és az itt megjelenő eredmények csupán részben mutatnak egyezőséget, hiszen míg egy korábbi kérdésben mindössze 80 fő nyilatkozott úgy, hogy rá egyáltalán nem jellemző a háztartásban keletkező hulladék fűtési szezonban történő elégetése, további 161 fő pedig jelezte, hogy rá bizonyos mértékben jellemző ez a szokás, addig itt ismételtelen mindössze a megkérdezettek elenyésző hányadának (12 fő) szubjektív megítélésében jelentkezik ez a szokás a környezetre káros tevékenységei között, és ők is elsősorban a zöld hulladék elégetéséről nyilatkoztak. Fontos kiemelni, hogy összesen 1 fő jelezte, hogy a zöld hulladékon kívül műanyagot is szokott égetni. Ezen kérdéskörhöz kapcsolódva a válaszadók közül további 10 fő jelezte, hogy a téli időszakban kályhával fűt, mivel ez számukra sokkal gazdaságosabb, illetve néhány háztartás számára nincs lehetőség a gázvezeték bekötésére. A megkérdezettek 5,3%-a szerint a fával történő fűtés káros a környezetre, de más, megújuló energiaforrás hiányában egyelőre ez a megoldás a legegyszerűbb számukra. A válaszok között alacsony említési gyakorisággal jelentkező szokások is megjelentek, melyeket mindössze egy-egy válaszadó azonosított saját környezetkárosító szokásai között. A szórványosan jelentkező válaszok közül némelyek a megkérdezettek lakóhelyéhez köthetők, a permetezéssel, vegyszerezéssel kapcsolatosak: 1-1 fő jelezte, hogy kerti gazdálkodása során használ növényvédő szereket, melyek használata károsítja környezetünket. További eset a papírtasak helyett nejlonzacskó használata,

melyet két fő említett. Egy fő elmondása szerint a használt zsírt kiönti, nem gyűjti, de nem tud gyűjtési lehetőségről, mellyel ez a környeztkárosító szokás megelőzhető, elkerülhető lenne. A különböző szépszépsi szereket (pl. dezodor, spray) használatát 2 fő említette mint a környezetre káros szokást, továbbá 2 fő válaszadó kiemelte az általa használt szórakoztató elektronikai készülékeket, melyek káros hatással vannak a környezetre. Az előzőekben említett válaszok ismételtén a környeztkárosító anyagokkal kapcsolatos ismeretszint alacsony voltát tükrözik, hiszen a kisszámú említéssel megjelenő szokások között találunk olyanokat, melyek egyértelműen alacsony környezettudatosságot és potenciális környeztkárosítást mutatnak. Ennek ellenére csupán néhányan azonosították ezeket saját életükben, még úgy is, hogy igen sokan a megkérdezettek közül ezek között többet saját magukra jellemzőként jelölték meg, vagyis a válaszadók nagy része nem tudja azonosítani, mely tényezők, szokások hatnak a környezet megóvása ellen. Emellett visszaköszön a veszélyes hulladékok azonosításának problematikája, hiszen azzal már korábban találkozhattunk, hogy a veszélyes anyag és a veszélyes hulladék fogalma nem tisztázott a válaszadók körében, így például a szórakoztató elektronikai berendezések használata is megjelenik a káros szokások között.

A válaszadók 31,6%-ának, 60 főnek szubjektív megítélése, önbevallása szerint nincs olyan szokása, tevékenysége, amely károsítaná környezetét, mely adat szintén a környezettudatos viselkedés hiányára, és a környezeti ismeretek hiányosságaira utal.

11. ábra. A válaszadók káros tevékenységeinek megoszlása szubjektív megítélésük és az említés gyakorisága szerint



Ahogy az már több esetben és különböző kontextusokban is említésre került, a környezettudatos cselekvést számos különböző tényező befolyásolja. Kollmuss és Agyeman (2002) három tényezőcsoport köré szervezve határozzák meg az egyéni cselekvést befolyásoló hatásokat, melyek a demográfiai tényezők (nem, életkor), valamint további külső és belső tényezők. Ezen külső és belső tényezők között azonosítják a szerzők a különböző intézményi feltételeket (a feltételek rendelkezésre állását), a gazdasági tényezőket (saját anyagi helyzet, illetve megtérülési idő), a társadalmi és kulturális normák befolyásoló hatását, illetve az ökológiai tudást, valamint a cselekvés környezetre gyakorolt hatásának tudását, és a családok, barátok által leginkább befolyásolt értékrendszert mint magatartást befolyásoló tényezőt. (Marjainé, 2008)

13. táblázat. Egyes tényezők környezettudatosságot befolyásoló hatása a megkérdezettek szerint (N=243)

Tényezők		Legkevésbé	Kevésbé	Inkább	Leginkább	Nem válaszolt
Ismeretek	fő	20	19	78	124	2
	%	8,3	7,9	32,4	51,5	0,8
Anyagi tényezők	fő	18	16	33	174	2
	%	7,5	6,6	13,7	72,2	0,8
Aktuális információk	fő	18	30	71	119	5
	%	7,6	12,6	29,8	50	2,1
Vásárlói tájékoztatás	fő	25	33	64	119	2
	%	10,4	13,7	26,5	49,4	0,8
Szükséges feltételek	fő	16	17	41	167	2
	%	6,6	7	17	69,3	0,8
Családtag jó példája	fő	22	14	45	160	2
	%	9,1	5,8	18,7	66,4	0,8
Barátok, szomszédok jó példája	fő	34	27	60	120	2
	%	14,1	11,2	24,9	49,8	0,8
Híres emberek jó példája	fő	77	36	52	76	2
	%	31,9	14,9	21,6	31,5	0,8

A környezettudatosság alapja a kapcsolódó ismeretek megléte. Az egyén csak akkor képes tudatosan, tervszerűen és különböző, általa megválasztott tevékenységek, eszközök alkalmazásával környezete védelmében tenni, ha tisztában van azzal, mely tevékenységekkel árt vagy használ környezetének, illetve mely módokat és milyen eredménnyel választhatja a környezeti károk mérséklése vagy megelőzése érdekében. A 241 fő válaszadó többsége 124 fő (51,5%) ismeri el a környezeti ismeretek alapvető fontosságát mint a környezettudatos magatartás egyik kardinális előfeltételét, illetve további 78 fő

(32,4%) szerint fontos az ismeretátadás. Az információk és a tudásanyag fontossága a korábbi válaszok eredményei alapján is nélkülözhetetlen, hiszen az ennek híján lévő válaszadók számára jól láthatóan nehézséget okozott a környezetkárosító tevékenységek, alternatív energiafelhasználási lehetőségek és eszközök, valamint akár a veszélyes hulladékok azonosítása is, ami a környezettudatosság jelentős gátló tényezőjeként jelentkezhet esetükben. Mivel a megkérdezettek között kevesen voltak olyanok, akik 16 év alatti gyermeket nevelnek, nem tudható biztosan, hogy a gyermekek oktatási, nevelési intézményekben való környezeti nevelése milyen mértékben szivárog be a háztartás tudásrendszerébe, de a kapott eredmények nem emelik ki ezen programok ilyen irányú hatékonyságát. A válaszadók fele, 119 fő gondolja úgy, hogy bárhol is érkezik környezetvédelemmel kapcsolatos aktuális, akár innovatív újdonságokat bemutató információ, annak a könnyű megszerezhetősége a legfontosabb. Mindössze 18 fő érzi úgy, hogy az aktuális információk hozzáférhetőségének szerepe elenyésző a környezettudatosságuk fejlesztésében. Fontos kérdés, hogy az információ honnan érkezik, és a válaszok alapján elmondható, hogy a megkérdezettek többsége (119 fő) szerint a tudatos vásárlói magatartást megalapozó információkat a termék forgalmazóinak, vagy eladóinak kellene biztosítaniuk, megkönnyítve ezzel a tudatos választást.

Több esetben került már fókuszba az anyagi helyzet és a környezettudatos cselekvés kapcsolata. A válaszok alapján nem minden tevékenység esetében van kiemelkedő szerepe az anyagi kondícióknak, azonban az egyértelműen kiolvasható az eredményekből, hogy az anyagi áldozatvállalásra való hajlandóság igen alacsony a megkérdezettek körében, csakúgy, mint az ország teljes lakossága körében. Számos olyan módszer azonosítható a környezettudatosságra való törekvés cselekvési formái között, mely kisebb-nagyobb anyagi vonzattal bír, és amelynek vállalása a kutatási helyszín hátrányos helyzetű településeinek lakosságától nem elvárható. A válaszadók többsége (174 fő) ennek megfelelően úgy véli, hogy leginkább anyagi helyzetének javulása segíthetné hozzá környezettudatos magatartásformák megvalósításához, s mindössze 34 fő nyilatkozott úgy, hogy az anyagi háttér kevésbé fontos tényező a környezet védelme tekintetében.

A 14. táblázatból jól látszik, hogy az anyagi tényezők szerepe a környezetvédő magatartások kialakításában és erősítésében a háztartások jövedelmi szintje alapján eltérő megítélés alá esik. Bár a megkérdezettek több mint 72%-a szerint ez az egyik legbefolyásolóbb tényező, az alacsonyabb és a magasabb bevétellel rendelkező háztartások között szignifikáns ($p=0,002$) különbség mutatható ki. Meglepő módon, a legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozókat befolyásolják leginkább az anyagi tényezők saját környezetük megóvásában (69,2%), míg az 50.000 Ft alatti jövedelemből gazdálkodók csak 43,5%-a gondolta úgy, hogy az anyagi javak a legmeghatározóbbak e kérdésben.

14. táblázat. Az anyagi tényezőknek tulajdonított fontosság a saját környezetvédő magatartásformák erősítésében, a háztartások jövedelmének függvényében

Segítenék-e az anyagi tényezők saját környezete védelmében?					
Háztartás jövedelme	Legkevésbé	Kevésbé	Inkább	Leginkább	Totál
0-50.000 FT	13,0%	8,7%	34,8%	43,5%	100,0%
50.000-100.000 FT	7,4%	14,7%	25,0%	52,9%	100,0%
100.000-150.000 FT	9,1%	12,1%	37,9%	40,9%	100,0%
150.000-200.000 FT	3,9%	15,7%	27,5%	52,9%	100,0%
200.000-250.000 FT	7,1%	7,1%	35,7%	50,0%	100,0%
250.000 FT felett	0,0%	15,4%	15,4%	69,2%	100,0%

A környezet aktív védelmének további feltétele a külső befolyásoló tényezők között intézményi feltételrendszerként azonosított dimenzió, mely többek között a szelektív hulladékgyűjtő edények rendelkezésre állását, energiatakarékos berendezések megvásárolhatóságát stb. foglalja magában. A tudatosság magas szintjével való rendelkezés esetén sincs könnyű dolga az egyéneknek, ha hiányzó feltételrendszerben igyekszik tudatos magatartást gyakorolni, mellyel egyetértenek a válaszadók is, akik közül 167 fő szerint igen fontos, hogy a szükséges kondíciók biztosítottak legyenek.

További fontos blokként azonosítható a környezettudatos életvitel feltételei tekintetében az értékrendszer, melynek kialakításában a szocializációs színterek, a kisközösség, a barátok, szomszédok és a családtagok hatása a legerősebb. A szakirodalom ezen megállapításait jól visszatükrözik a kapott válaszok, hiszen a családtagok pozitív példája 160 fő szerint, míg a barátok, szomszédok példája 120 fő szerint kiemelkedő fontosságú a környezet védelme tekintetében. A híres emberek, példaképek szerepe nem ennyire egyértelmű, a tőlük származó pozitív példák hatásaival kapcsolatban csak 76 fő emelte ki a meghatározó szerepet, 36 fő szerint pedig szinte egyáltalán nem fontos.

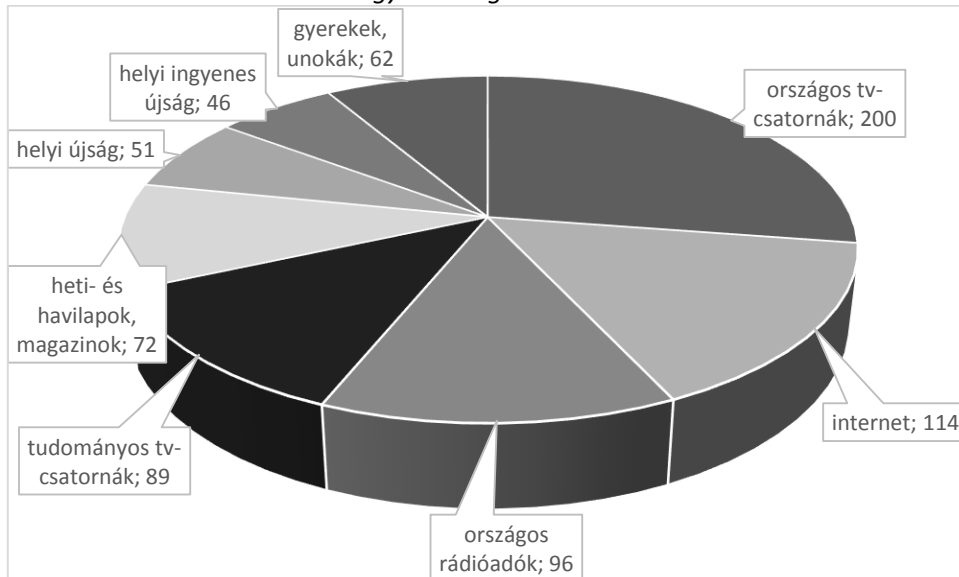
A tényezők értékeléseinek összehasonlítása alapján megállapíthatjuk, hogy a megkérdezettek a saját környezetük védelmében leginkább segítő tényezők közül az anyagi tényezőket, a környezettudatos életvitelhez szükséges feltételek meglétét, és a családtagok jó példáját emelik ki. További lényeges tényezők, melyek a megkérdezettek szerint leginkább segítenék a saját környezetük védelmét, a környezettudatos életvitellel kapcsolatos friss, aktuális információkhoz való könnyű hozzájutás, a környezettudatos döntést megkönnyítő vásárlói tájékoztatás, illetve a barátok, szomszédok jó példája. Összességében megállapítható, hogy szinte minden tényező fontosságát igen magasra értékelték a válaszadók, alig-alig emelkedett ki egy-egy a kérdőívben megjelölt lehetőségek sorából.

A környezettudatos életvitel kialakításában és megvalósításában szerepet játszik az információ mellyel az egyének rendelkeznek, ezért kutatásunk során kíváncsiak voltunk arra, hogy a környezetvédelemmel és a környezeti

problémákkal kapcsolatos ismereteket és információkat honnan szerzik a válaszadók. A megkérdezettek több választ is megjelölhettek az általunk meghatározott információ-források közül.

A válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy a válaszadók 82,3%-a (200 fő) elsősorban az országos tv-csatornák műsoraiból, 114 fő (46,9%) az internetről, 96 fő (39,5%) országos rádióadók műsoraiból, 89 fő (36,6%) tudományos tv-csatornák műsoraiból tájékozódik: ez kiemelkedően magas arány a többi információforráshoz képest. Vagyis megállapítható, hogy a közösségi média határozza meg az ismereteket, melyekkel a megkérdezettek rendelkeznek a környezetvédelemmel és a környezeti problémákkal kapcsolatban. További fontos információközvetítők a heti- vagy havilapok, magazinok (72 fő), a helyi újság (51 fő), a helyi ingyenes terjesztésű újság (46 fő). A családtagok szerepe is jelentős, hiszen az információk mellett példamutatással is szolgálhatnak. A környezetvédelemmel kapcsolatos ismereteket leginkább a gyerekektől, unokáktól szereznek a szülők, nagyszülők (62 fő), hiszen ez az a generáció, amelyet a legkönnyebben szólítanak meg az érzékenyítő stratégiák és eszközök. A szakirodalom, az ismeretterjesztő előadások, rendezvények minimálisan jelentek meg a válaszok között, illetve a civil szervezetek ez irányú tevékenysége sem jelentős a megkérdezettek szerint.

12. ábra. A környezetvédelemmel kapcsolatos információk forrása az említések gyakorisága szerint



Az egyéni attitűd a környezettudatos cselekvés meghatározói között legalább olyan fontos szerepet foglal el, mint az ismeretek, vagy akár az egyéb situációs tényezők. Az egyes problémák és a hozzájuk kapcsolódó feladatok nem egymáshoz képest kell, hogy rangsorolásra kerüljenek, de fontos, hogy

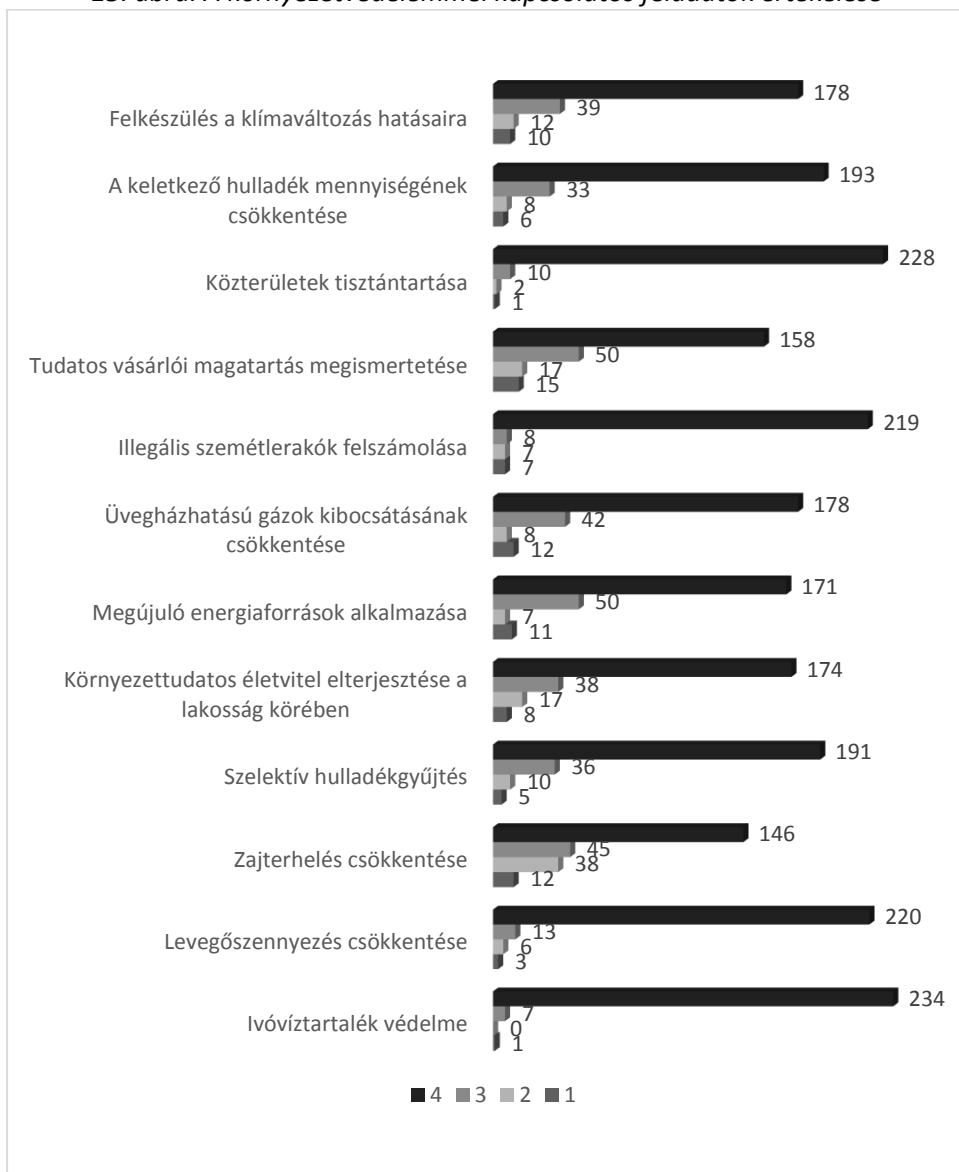
felmérhető és azonosítható legyen az egyes feladatokkal kapcsolatos általános attitűd és elköteleződés. A válaszadók többségének (96,7%) véleménye szerint leginkább az ivóvíztartalékok védelme jelentkezik megoldandó környezetvédelmi feladatként, mindössze egy fő gondolta úgy, hogy ezen feladatokra szinte nem is érdemes figyelmet fordítani. A levegő- és zajszennyezés csökkentését hasonlóan lényeges feladatként könyvelték el a válaszadók, hiszen előbbit 220 fő, utóbbit pedig 146 fő sorolta a kiemelkedő környezetvédelmi aktivitások közé – bár a zajterhelés tekintetében kevésbé kiegyenlítettek a vélekedések, hiszen a válaszadók 20,7%-a szerint ez a legkevésbé sürgető feladat.

Az információközvetítés, az ismeretek terjesztése nem egyszerű feladat, ugyanakkor a megkérdezettek válaszai alapján megállapítható, hogy fontosnak tartják a lakosság környezeti nevelését, a környezettudatos életvitellel kapcsolatos információk, ismeretek megosztását, elérhetőségének biztosítását, ami ismételten összevág a korábbi eredményekkel, melyek a környezettudatosság alapvető feltételeként értékelik az ismeretek rendelkezésre állását. Mindössze 25 fő (10,5%) véleménye szerint kevésbé fontos ez a feladat, a többség (212 fő), a válaszadók 89,5%-a a leginkább megoldandó feladatok közé sorolja a környezettudatos életvitel elterjesztését a környezetvédelmi feladatok körében. Ezzel összefüggő terület a környezettudatos vásárlói magatartás megvalósulását segítő információk átadása, ahol számos szereplő felelőssége megállapítható a termékek gyártóitól azok forgalmazóiig. Az ezzel kapcsolatos ismeretszerzést fontosnak tartják a megkérdezettek, mely a válaszokból (240 fő) is kiderül: 158 fő (65,8%) szerint a legfontosabb, 50 fő (20,8%) fontos, 32 fő (13,3%) kevésbé fontos feladatnak tekinti.

A megújuló energiaforrások alkalmazásának szükségességét a válaszadók (239 fő) jelentős többsége (171 fő), 71,5%-a a legfontosabb feladatok közé sorolja, további 50 fő (20,9%) inkább, 18 fő (7,5%) kevésbé tartja fontosnak. Az e feladat értékelésénél kapott válaszok biztatóak, hiszen a többség pozitívan vélekedett e környezetvédelmi feladat megvalósításával kapcsolatban, vagyis fontosnak tartja a megújuló energiaforrások létét.

A válaszadókat közvetlenül nem érintő kérdések is relevánsnak bizonyultak, hiszen az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentését 178 fő, az illegális személtlerakók felszámolását pedig 219 fő tekintette fontos tevékenységnek. Előbbit mindössze 20, utóbbit pedig mindössze 14 fő sorolta a kevésbé fontos tevékenységek közé. 241 válaszadóból 228 fő (94,6%) a környezetvédelmi feladatok körében az egyik legfontosabbnak – az ivóvíz után – a közterületek tisztántartását tekinti. Az alapvetően prevenciók célokat tükröző, a keletkező hulladék csökkentésének feladatát hangsúlyozó válaszlehetőség szintén magas értékelést kapott, a megkérdezettek többsége, 193 fő (80,4%) szerint a legfontosabb, 33 fő (13,7%) szerint pedig fontos környezetvédelmi feladat a környezet ilyen módon való megóvása.

13. ábra. A környezetvédelemmel kapcsolatos feladatok értékelése



Megállapítható, hogy a válaszadók a környezetvédelmi feladatok közül leginkább fontosnak az ivóvíztartalék védelmét, a közterületek tisztántartását, a levegőtisztosítás csökkentését és az illegális szemétlarakók felszámolását tekintették, bár markáns különbségek nem tapasztalhatóak a különböző feladatok értékelése tekintetében.

A fosszilis energiahordozók tartalékainak kimerülésével egyre inkább felértékelődnek a megújuló energiaforrások, fogyasztói szinten pedig az energiaköltségek csökkentésére irányuló törekvés teszi szükségessé a megújuló

energiák hasznosítását. Az alternatív energiaforrások jelentősége, hogy használatuk összhangban van a fenntartható fejlődés alapelveivel, és nem okoznak környezetszennyezést. Ezekkel a célokkal összhangban jelentős környezetipari beruházásnak számít az a napfarm, mely Sellyétől délre, a Drávaiványiba vezető úton található. Hivatalosan 2013. 11. 04-én adták át az akkor már több mint fél éve működő naperőművet. A Tamási Naperőmű Kft. beruházásaként 2,5 hektáros területen 460 millió forintból épült, 0,5 megawatt teljesítményű, napkövető rendszerű erőmű az 50 úgynevezett forgatónak és rajtuk az egyenként 70 négyzetméternyi napelemnek köszönhetően 250 háztartás éves szükségletéhez elegendő villamos energia termelésére képes. A napfarm automatizált, élő személyzet nélkül látja el feladatát.

A kérdőív utolsó blokkjának kérdései a lakosság napfarmmal kapcsolatos ismereteit vizsgálták. A fejlesztés nemcsak a regionális, illetve a nemzeti környezeti stratégia célkitűzéseivel jelent szinergiát, de fontos mérföldkőve lehet egy elmaradott térség felzárkóztatásának. A lakosság információi ezzel szemben igen korlátozottnak mondhatóak, a megkérdezettek 21%-a azt állította, hogy nem hallott még az erőműről. Azok a válaszadók, akik tudtak a napfarm létezéséről (79%), a 15. táblázatban összesített információforrásokat jelölték meg. A válaszokból jól látszik, hogy a kistelepülésekre jellemző módon, a személyes tapasztalat mellett még mindig az ismerősök, informális kapcsolatok jelentik az elsődleges információforrást, háttérbe szorítva az írott és elektronikus médiát. Arról nincs ismeretünk, hogy megtörtént-e (és ha igen milyen kommunikációs csatornák felhasználásával) a lakosság tájékoztatása a beruházásról, annak forrásfelhasználásáról, céljáról vagy az erőmű által megtermelt energia felhasználásának lehetőségeiről.

15. táblázat. A megkérdezettek információinak forrása a sellyei naperőművel kapcsolatban az említések száma szerint

Hol hallott a sellyei naperőműről?	
Látta	104 fő
Ismerősöktől, családtagtól hallott róla	36 fő
Rokona ott dolgozik	3 fő
Újságban olvasott róla	16 fő
Tv-ben látta	2 fő
Interneten olvasott róla	2 fő
Szórólap	5 fő
Egyéb helyen (faluk, bolt stb.)	19 fő
Nem tudja	4 fő

A környék településein élők elégtelen tájékoztatására, egyfajta információs deficitre utal az is, hogy a mintába bevont személyek több mint hatvan százaléka (62%) nem tudta megmondani, hol hasznosul az itt megtermelt energia, sőt, akik úgy gondolták, hogy ismerik a felhasználás helyét, más és más

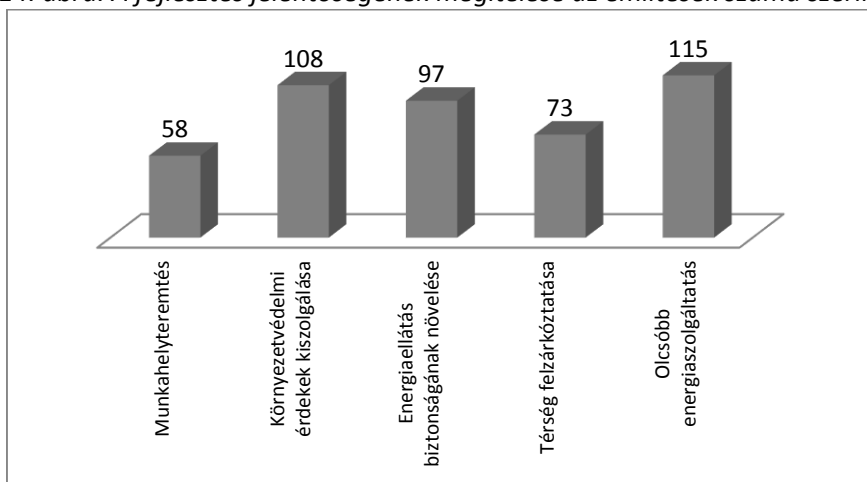
haszonélvezőket jelöltek meg (16. táblázat) az egyéni vállalkozásoktól egészen a Sellyén kívüli hasznosulásig, miközben a megtermelt energiát a közcélú hálózatba táplálják be.

16. táblázat. Az erőmű által megtermelt energia felhasználásának vélt helye az említések száma szerint

Mit gondol, hol hasznosítják a naperőmű által termelt energiát?	
E-ON	25 fő
Helyi közintézmények	41 fő
Sellyén	16 fő
Csibefarm	3 fő
Egyéb helyi vállalatok	4 fő
Nem tudja	1 fő
Biztos nem Sellyén	1 fő

A fejlesztés jelentőségét, pontosabban céljait is eltérő módon ítélték meg a válaszadók: az általunk felkínált lehetőségek közül legtöbbször az olcsóbb energiaszolgáltatást, a környezetvédelmi érdekeket és az energiaellátás biztonságának növelését említették. Ez arra enged következtetni, hogy a válaszadók tisztában vannak az alternatív energiaforrások nyújtotta lehetőségekkel. A megújuló napenergia a fosszilis forrásokkal szemben hosszú távon jelent megoldást az emberiség energiaszükségleteinek kielégítésére, hiszen folytonosan, vagy bizonyos gyakorisággal fordul elő a természetben. A munkahelyteremtést a beruházás jelentőségeként 58 fő említette, annak ellenére, hogy a napfarm nem igényel élő munkaerőt, hiszen működése teljes mértékben automatizálva van.

14. ábra. A fejlesztés jelentőségének megítélése az említések száma szerint



Vizsgálatunk során kíváncsiak voltunk, milyen fejlesztéseket tartanának szükségesnek a megkérdezettek, feltételezve, hogy a válaszok relevanciája tükrözi valamilyen szinten a minta környezetiparral és annak lehetőségeivel kapcsolatos ismereteit, valamint artikulálja azokat az igényeket, melyek a döntéshozók stratégiaalkotását is befolyásolhatják. 87 fő azonban nem válaszolt arra a kérdésre, hogy milyen környezetipari fejlesztéseket látna szívesen a térségben, további 31 fő pedig nem tudott ilyen jellegű beruházást megnevezni. A 17. táblázatban a leggyakoribb említések számának megjelölésével kerültek összefoglalásra a válaszadók elképzelései.

17. táblázat. A megkérdezettek által megnevezett fejlesztendő területek az említések száma szerint

Szükségesnek tartott fejlesztések	Említések száma
Csatornázás, ivóvíztisztítás	23
Több napelem (lakossági felhasználásra)	21
Több szelektív hulladékgyűjtő elhelyezése	17
Munkahelyteremtő beruházások	17
Geotermikus energia felhasználása	11
Hulladékfeldolgozás	7

Ezen kívül, a munkahelyteremtéshez hasonlóan, a környezetipari fejlesztésekkel csak részlegesen összefüggésben, öt fő említette a helyi vállalkozások fejlesztésének szükségességét, hárman tartották fontosnak vízerőmű létrehozását a Dráván, két-két fő szerint a közművesítés folytatására, illetve bioüzemek kialakítására lenne szükség a térségben. Egy-egy alkalommal került még megemlítésre a tisztább környezet és a környezettudatosság fejlesztése. Egy sellyei válaszadó szerint pedig „Minden megvan.”.

Településenként vizsgálva az említések gyakoriságát, Bogdása, Sellye és Csányoszró esetében is azonos fejlesztési célok kerültek meghatározásra az első négy helyen (18. táblázat).

18. táblázat. A négy leggyakoribban említett fejlesztendő terület az említések száma alapján sorrendbe állítva, településenként

	Bogdása	Sellye	Csányoszró
Csatornázás, ivóvíztisztítás	2.	2.	4.
Megújuló energiaforrások hasznosítása	1.	1.	2.
Munkahelyteremtés	4.	4.	1.
Több szelektív hulladékgyűjtő	3.	3.	3.

A vizsgált települések rövid-és középtávú fejlesztési céljai között részben megtalálhatóak a megkérdezettek által kívánatosnak tartott fejlesztési területek. Így például Sellye 2014-es integrált településfejlesztési stratégiájában szerepel a mezőgazdasági feldolgozóipar fejlesztésének (szociális szövetkezet létrehozása a sajtüzem területén), a sportcsarnok energetikai korszerűsítésének, a közvilágítás korszerűsítésének, valamint a csapadékvíz-elvezető árokrendszer javításának terve is.

A fejlett országok a gazdasági és szociális jólét biztosítása mellett mára komoly forrásokat csoportosítanak át a környezetipari fejlesztésekre. Az elköteleződés foka eltérő ugyan, abban azonban mind egyetértenek, hogy a fenntartható fejlődés a lakosság környezettudatosságának növelése és megtartása nélkül nem biztosítható. A cél adott, ugyanakkor a teljesítés társadalmi feltételeinek vizsgálata rávilágíthat olyan problémákra, melyek megoldása nélkülözhetetlen a széles körű, a társadalom lehető legtöbb rétegét elérő és felzárkóztató fejlődéshez. Az említett problémák és hiányosságok részleges feltárása volt a célja egy leszakadó térség lakossága körében lefolytatott vizsgálatunknak, fókuszban a környezettudatosságot meghatározó tényezőkkel, illetve a válaszadók környezetvédelemmel összefüggő attitűdjeivel. A TÁMOP-4.2.2.D-15/1/Konv-2015-0015 „Környezetiparhoz kapcsolódó innovatív transz- és interdiszciplináris kutatói team fejlesztése a PTE tudományos bázisán” elnevezésű projekt keretében végzett kutatás nem tette lehetővé a nagyobb elemszámú vizsgálatot, így a reprezentativitás hiánya csak óvatos következtetésekre ad lehetőséget.

Több kutatás is megerősíti azt a feltevésünket, hogy az emberek környezettudatossága csak korlátozottan tükröződik bizonyos fogyasztásokban. A vásárlási szokásoknál a termékek egyéb jellemzői, mint például az ár vagy a minőség, még a legkörnyezetbarátabb vásárló számára is meghatározó tényezők. (Berger & Corbin, 1992) Alapfeltevéseink között szerepelt, hogy egy depressziós térségben, ahol a foglalkoztatottság és a jövedelmek messze elmaradnak az országos átlagtól, az infrastrukturális ellátottság, a lakhatási körülmények és a települések elszigetelődése mélyszegénységben tartja a települések lakóinak többségét, a környezettudatosság szintje mérsékelt, a fogyasztói szokásokat elsősorban a rendelkezésre álló jövedelem határozza meg. A kutatásunk eredményei arra utalnak, hogy a megkérdezett háztartások életmóddal kapcsolatos stratégiáit leginkább a jövedelem szabja meg, fogyasztási szokásaikban és preferenciáikban a környezeti szempontok egyáltalán nem, vagy csak erősen korlátozott mértékben játszanak szerepet. A régió, illetve a térség környezetipari fejlesztéseiről, beruházásairól a lakosság ismeretei csekélyek, azok céljaival nem tudnak azonosulni. Ennek oka valószínűleg a kommunikációs csatornák elégtelen száma és minősége. A megkérdezettek információikat főként informális csatornákon keresztül szerzik, ahol a szűrés és torzítás a legvalószínűbb. A célok társadalmi elfogadottsága függ a döntéshozatali mechanizmusoktól, pontosabban annak kirekesztő hatásaitól. A

területfejlesztésben, a mezőgazdasági és környezeti célú fejlesztéspolitikában Magyarországon a mai napig nem jutott érvényre az a fajta bottom-up szemlélet, amely a lokális kisközösségek érdekérvényesítésének kulcsa lehetne, és amely a legszélesebb társadalmi bázist jelenthetné a célok megvalósításában. A leghátrányosabb települések lakosságának érdekérvényesítő képessége eleve alacsonyfokú, így ezekben a térségekben különösen igaz az előző megállapítás.

Tenk Antal (2010) a *Környezetgazdálkodás alapjai* című jegyzetében azt írja, hogy ha a társadalom egésze környezetromboló és erőforrás-pazarló termelési és fogyasztási eljárásokat alkalmaz, akkor a gazdaság, elsősorban az agrárágazat, önmagában nem képes a megújulásra. Vagyis a társadalom- és gazdaságpolitika teljes vertikumát a fenntartható fejlődés koncepciójának megfelelően kell kialakítani. Ehhez azonban szemléletváltásra van szükség. A környezettudatos viselkedés elterjedésének legfőbb akadályai a fogyasztási szokások megváltoztatásának anyagi korlátai túl az ismerethiány, a pozitív minta hiánya, a környezeti szempontból helytelen viselkedés társadalmi elítélésének hiánya, valamint a közösségek együttműködésének gyengesége. A nemzeti, regionális vagy éppen lokális környezeti célok elérésének tehát alapvető kritériuma a társadalom bevonása, érzékenyítése, és a környezeti problémákkal szembeni érzékenység kialakításához szükséges feltételek megteremtése.

Irodalom

- Berger, I. E. & Corbin, R. M. (1992). Perceived consumer effectiveness and faith in others as moderators of environmentally responsible behaviors. *Journal of Public Policy and Marketing* 11(2), 79–89.
- Deák, B. (2004). A környezetbarát termékjelölés gazdasági szerepe. *Vezetéstudomány* 34(3), 33–42.
- Fábián, Z., Kolosi, T. & Róbert, P. (2000): Fogyasztás és életstílus. In Kolosi, T., Tóth, I. Gy. & Vukovich, Gy. (szerk.), *Társadalmi Riport 2000* (pp. 225–249). Budapest: TÁRKI.
- Füzesi, Zs. & Tistyán, L. (1998). A környezeti tudat alakulásának elemzése a rendszerváltás óta eltelt időszakban. *Zöld Belépő* 2(54). Letöltve 2016. 01. 04-én: http://korny10.bke.hu/zold_belepo/kiadvanyok.html
- Gilligan, C. (1993). *In a different voice. Psychological theory and women's development*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization. Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Káposzta, J. & Nagy, H. (2013). Vidékfejlesztés és a környezetipar kapcsolatrendszere az endogén fejlődésben. *Journal of Central European Green Innovation* 1(1), 71–82.

- Kollmuss, A. & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research* 8(3), 239–260.
- Kormosné Koch, K. (2008). *Környezettudatosság és a támogatások szerepe az ökológiai gazdálkodást folytató egyéni gazdaságokban. Doktori értekezés.* Debrecen: Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola.
- Kovács, A. D. (2008.). A környezettudatosság fogalma és vizsgálatának hazai gyakorlata. In Orosz, Z. & Fazekas, I. (szerk.), *Települési környezet: a 2007. november 8-10-én a Debreceni Egyetem Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszéke szervezésében megrendezett Települési Környezet Konferencia előadásai* (pp. 64–69). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- KSH (2005). Környezetvédelmi ráfordítások és a környezetipar. *Statisztikai Tükör* 7(113), 1–4.
- KSH (2012). Dél-dunántúli statisztikai tükör 2012/1. *Területi Statisztikai Tükör* 6(6), 1–17.
- Maloney, M. P. & Ward, M. P. (1973). Ecology: Let's hear from the people: An objective scale for the measurement of ecological attitudes and knowledge. *American Psychologist* 28(July), 583–586.
- Marjainé Szerényi, Zs., Zsóka, Á. & Széchy, A. (2008). *A környezeti nevelés és a környezettudatos fogyasztói magatartás kapcsolata egyetemisták körében elvégzett felmérés alapján I. Kutatási jelentés.* Budapest: OTKA Műhelytanulmány.
- Meadows, D., Randers, J. & Meadows, D. (2004). *A növekedés határai: harminc év múltán.* Budapest: Kossuth Kiadó.
- Nemzeti Környezettechnológiai Innovációs Stratégia 2011–2020 (2011).* Budapest: Vidékfejlesztési Minisztérium
- Roberts, J. A. (1996). Green consumers in the 1990's: Profile and implications for advertising. *Journal of Business Research* 36(3), 217–231.
- Schafferné Dudás, K. (2008). *A környezettudatosság többszintű értelmezése és a környezettudatos fogyasztói magatartás vizsgálata. Doktori értekezés.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Gazdálkodástani Doktori Iskola.
- Sellye integrált településfejlesztési stratégia II. kötet: Integrált településfejlesztési stratégia 2015. Budapest: Terra Stúdió Kft.
- Tenk, A. (2010). Természeti erőforrás és környezetgazdálkodás. Letöltve: 2015. 12. 20-án:
http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0027_TEK5/ch01s12.html
- Valkó, L. (2003). *Fenntartható/környezetbarát fogyasztás és a magyar lakosság környezeti tudata.* Budapest: BKÁE Környezettudományi Intézet.

A túlfogyasztás jelensége középiskolás diákok körében. Öt pécsi középiskolában végzett kérdőíves vizsgálat eredményei

Overconsumption among secondary school students. Results of a survey performed in five secondary schools in Pécs

HOHMANN BALÁZS

Összefoglalás

A túlfogyasztás egy több tudományterületet érintő és több területen vizsgált jelenség, probléma-együttes. Talán jelenkori társadalmunk egyik legjellemzőbb „kórisméje”, mely sok tekintetben összefügg immár évtizedek óta vizsgált nagy volumenű jelenségekkel, így a globalizációval, a fogyasztói társadalom kialakulásával és annak egyes jellemzőivel, s nem utolsósorban a közösségekhez való kapcsolat és kötődés empirikusan is tapasztalható megváltozásával. Jelen tanulmány pécsi középiskolás diákok fogyasztási szokásaival foglalkozik, részletesen bemutatja egy Pécssett megvalósult kérdőíves felmérés tapasztalatait. A kutatás adatai alapján elmondható, hogy a bevont tanulók körében kimutatható az időszakosan visszatérő fogyasztási „kényszer”, amelyet a média és a kortárs csoport nyomása jelentősen befolyásolhat.

Kulcsszavak: addikció – túlfogyasztás – kényszeres vásárlás – fenntartható fogyasztás

Abstract

Individual-level overconsumption is a multidisciplinary problem. As one of the characteristic symptoms of contemporary societies, it is related to globalization, to the birth of consumerism, and to major transformations in community relations which are experienced today. The current study explores patterns of consumption in several secondary schools in Pécs, based on the data of a local survey. The data has revealed that among the students included in the sample a recurrent pressure to consume is present, influenced significantly by the media and peer group pressures.

Keywords: addiction – individual overconsumption – compulsive buying – sustainable consumption

Bevezetés

Életmódunk az elmúlt időszakban jelentős változásokon ment keresztül. Ma Magyarországon, Európában és szerte a világon, a korábbi szemléletmóddal

ellentétben, a fogyasztói társadalom sok tekintetben uralja gondolkodás- és életmódunkat, mintegy a fogyasztás kultúrájaként alakítva cselekvéseinket. (Assadourian, 2010) Nem tekinthetjük tehát meglepetésnek olyan, a személyt és környezetét egyaránt károsító viselkedésformák megjelenését és elterjedését, melyet ez a kultúra, illetve ennek megjelenési formái okoznak. (Reith, 2004)

Túlfogyasztásnak e tanulmányban azt tekintjük, amikor olyan áruk kerülnek megvásárlásra, amelyek egyáltalán nem, vagy nem a megvásárolt mennyiségben kerülnek felhasználásra. E jelenség részleges átfedésben van a kényszeres vásárlással vagy más néven vásárlásfüggőséggel, de nem azonos vele. Az előbbi ökológiai, gazdasági, szociológiai etc. fogalom, míg az utóbbi klinikai kategória, azonban mindkettő nagyban összefügg fogyasztásunk fokozatosan növekvő, jól kimutatható „fenntartatlanságával”. A fogyasztói társadalom által generált, sok esetben az egyénre erőltetett minták egyre gyakrabban generálnak feszültségeket mind intraperszonális, mind pedig társadalmi szinten. (Firat, 1991) A túlfogyasztás és a fogyasztásból következő globális problémák így egyazon jelenség két szélső pontját jelentik: a túlfogyasztás az egyén szintjén jelentheti akár a kontrollvesztést, míg a mindenképp fölé helyezett konzumerizmus társadalmi, illetve globális szinten is jelentkezik.

Környezetvédelmi szakértőként ez a gondolatkör indított a téma részletesebb vizsgálatára: vajon ki lehet mutatni kapcsolatot a globális fenntarthatósági problémák és az egyén szintjén tapasztalható túlvásárlási jelenségek között? Csupán az individuuum szempontjából vizsgálható az esetenként függőségig jutó túlfogyasztás vagy az egy csoportok, közösségek által diktált „minta”, melynek útjára rátérni könnyebb, mint attól távol maradni? Milyen egyéni és interperszonális szintű megoldásokat lehet találni erre a problémára? A megoldási lehetőségeket elemezve viszonylag világosan látható, ám annál nehezebben járható út látszik: az immár több évtizedes múlttal rendelkező problémára az jelenthet megoldást, ha felismerjük a fogyasztói társadalom hatásait, s ezen tapasztalatok birtokában megkíséreljük – mind egyéni, mind pedig társadalmi szinten – a kontroll helyreállítását, a felelősség vállalását, amely azonban nem vezethet túlkontrolláltsághoz, hiszen az további devianciák megjelenését eredményezheti. (B. Erdős, 2013)

Saját szakterületem nézőpontjából egyéni szinten a probléma jellemzésére alkalmasabb a túlfogyasztás elnevezés, mint a kényszeres vásárlás (compulsive buying) terminus. A szakirodalom jellemzően a kényszeres vásárlás fogalmával írja le a többségében a fogyasztói társadalom által generált belső és külső feszültségek okozta kóros jelenséget. (McElroy és mtsai., 1994) Nem véletlenül, hiszen a jelenséget vizsgáló kutatók kezdetben jellemzően intraperszonális szinten vizsgálták, mely azonban elvonhatja a figyelmet az adott esetben a függőséget okozó nagyobb, rendszerszintű jelenségek feltárásáról és elemzéséről. A túlfogyasztást nagyobb kategóriának tekinthetjük, mely magába foglalja a kényszeres vásárlás jelenségét is, azonban annál tágabb, s a vásárlás nélkül zajló cselekvéseket is magába foglalja.

Ezek alapján a túlfogyasztást úgy definiálhatjuk, mint egy lényegét tekintve addiktív jelenséget, de nem klinikai kategóriát, amelyet – más zavarokhoz hasonlóan – külső (társadalmi) és belső (személyiségen belüli) tényezők együttesen alakítanak ki. Jellemzően kiskereskedelmi vásárlásra, a vásárláshoz kapcsolódó magatartásra irányul, s átmeneti elégedettséget eredményez, amely azonban az egyénben nem állandósul, hanem újabb és újabb vásárláshoz vagy ahhoz hasonló magatartásokhoz vezet. (Kellett, Bolton, 2009).

Az intraperszonális szint vizsgálatára visszatérve, a kényszeres vásárlás problémáját már több évtizede észlelték (Kraepelin, 1915), s számos definíció született rá (Faber, O'Guinn, 1992). Jellemzői között kiemelhetünk olyan tényezőket, mint a viselkedés kontrollesztett, kényszeres és ismétlődő volta, a belső feszültség vásárlással történő enyhítése, vagy a túlköltekezés. A kóros folyamat vizsgálata egyik fontos területének tekinthető az, hogy mennyire elterjedt a fiatalok körében. A fiatalok különös érintettsége e folyamatokban nyilvánvaló, hiszen a fogyasztói társadalom kialakulóban levő értékrendjükre alapvető és széleskörű hatást gyakorol (Pikó, 2005), mely aztán belső feszültségekben, vásárlási késztetésben ölthet testet.

Jelen kutatás öt pécsi középiskola diákjainak fogyasztási szokásaival foglalkozva igyekszik jellemezni a túlfogyasztás megjelenését és a fogyasztói társadalom hatását a korcsoport tagjaira.

A kutatás célja

A kutatás célja alapvetően az volt, hogy a túlfogyasztás jelenségét a kortárs csoport és az egyén szemszögéből, önbevallásaik alapján mérje fel. Mindez természetesen a kutatási eredmények későbbi alkalmazhatóságának korlátját is jelentheti, hiszen a kérdőíves felmérés nem a túlfogyasztás korcsoportban történő közvetlen észlelésén, hanem a kiválasztott középiskolás fogyasztók megítélésén alapult. Mindazonáltal a korcsoport meglátásán keresztüli vizsgálat új tapasztalatokkal gazdagíthatja a túlfogyasztásra vonatkozó ismereteinket.

Hipotézisek

A hipotézisek megfogalmazásánál alapvető jelentőségű volt, hogy a fogyasztói társadalom befolyásoló rendszerének (Tse, Belk, & Zhou, 1989) egyes jellegzetes megjelenési formáit (választásbefolyásoló médiatartalom (Firat, 1991), a termék akciós jellege, kortárs csoporton keresztül történő közvetett befolyásolás) az egyes feltevések vizsgálata megjelenítse, és hatásait is értékelhetővé tegye.

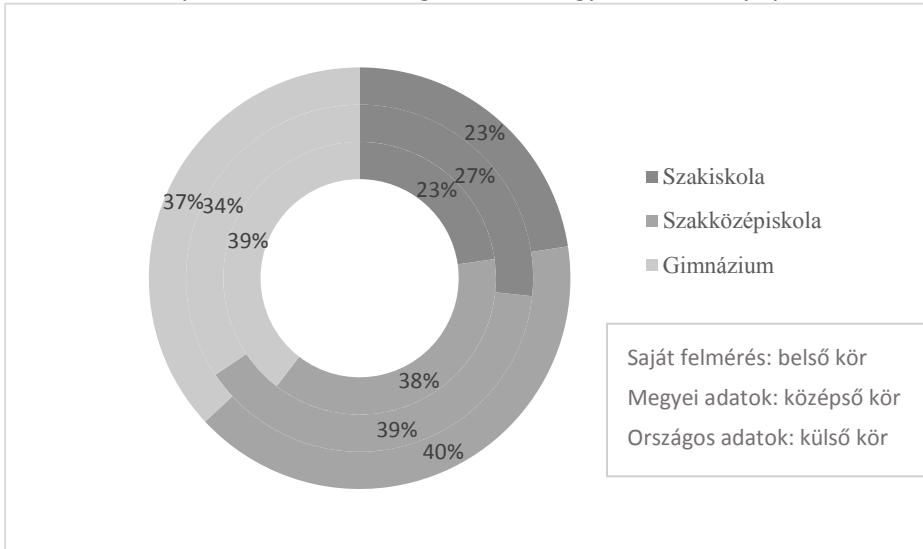
A kutatás az alábbi felvetéseket igyekszik igazolni:

1. A felmérésben résztvevő középiskolás diákok aktív médiafogyasztók, s az egyes médiatípusok, különösen az internet és a televízió statisztikailag is kimutatható befolyásoló (fogyasztásösztönző) hatást fejt ki életvitelükre, követett viselkedésmintáikra.
2. A vásárlások során a kérdőívet kitöltő középiskolás fogyasztók nem csak a minőségre és az arra vonatkozó szempontokat veszik figyelembe, hanem kiemelt figyelmet tanúsítanak a vásárlásaik során választott termékek akciós jellegének, illetve reklámjának, s ezzel párhuzamosan – az előző tendenciával látszólag ellentmondóan környezetbarát jellegének is.
3. Vásárlásaik kialakításánál a kérdőívet kitöltő középiskolások körében kimutatható befolyásoló erőt gyakorol a kortárs csoport véleménye és tulajdonságai.
4. A vizsgálatba bevont középiskolások érintettek a túlfogyasztásban, kimutathatóak akár a kényszeres vásárlás egyes tünetei is.

A kérdőíves felmérés 2015 márciusa és áprilisa között zajlott, öt pécsi középiskola bevonásával, amelyek között két műszaki szakiskola/szakközépiskola és három, eltérő profilú gimnázium szerepelt. Az iskolák kiválasztásánál alapvető szempontként játszott szerepet, hogy azok tanulói családi háttér és vagyoni helyzet tekintetében a korcsoport változatosságát jól leképezzék, megjelenítsék a mintán belül a szakközépiskolai, szakiskolai és gimnáziumi alcsoportot. A minta a különböző típusú oktatási intézmények tanulóinak létszámarányai vonatkozásában közelíti az országos és megyei szinten mért létszámmegoszlást, ebből a szempontból tehát reprezentatív (1. ábra). A korcsoport városi, megyei vagy országos populációjára nézve azonban nem tekinthető reprezentatívnak.

Napjainkban Magyarországon hozzávetőleg 438 ezer középiskolás tanul (KSH, 2015), ebből Baranyában megközelítőleg 14 500 fő (KSH, 2014). A vizsgálatba bevont 369 fős minta közelíti az országos, illetve a megyei értékeket: a gimnáziumi tanulók némiképp felülreprezentáltak, de a szakközépiskolás és szakiskolás válaszadók aránya az országos átlaghoz igazodik. A kérdőívet kitöltők 59% lány, mely közelíti a középfokú intézményekben tanulók országos átlagát (58,70%). (KSH, 2015)

1. ábra. A középiskolás tanulók megoszlása az egyes intézménytípusok között



(KSH 2012; 2014)

A középiskolák önkéntesen jelentkeztek a kutatási programba, közzétett felhívás alapján, a diákok pedig iskolai foglalkozás alkalmával töltötték ki a kérdőívet. Az osztályok kiválasztása véletlenszerűen történt, de oly módon, hogy minden iskolai osztályból (9-12. osztály) iskolánként legalább egy bekerüljön a mintába. A kiválasztott osztályok tanulói közel teljes létszámmal részt vettek a vizsgálatban (93% a teljes osztálylétszámokra vonatkoztatva), a kimaradás jellemzően hiányzásra vezethető vissza.

A kérdőív struktúrája

A diákok válaszainak rögzítésére online kérdőíves formában került sor. A kérdőív kérdéseit a demográfiai háttérváltozók (iskolatípus, kor, nem) mellett két nagyobb csoportra oszthatjuk: médiafogyasztási és információszerezési, valamint a vásárlási szokásokat felmérő részre.

A médiafogyasztási blokk arra kereste a választ, hogy a diákok mennyit használják információszerezésre és kikapcsolódásra a különböző médiatípusokat, és egyes, jól meghatározható értékrend-alkító tényezők szempontjából mely médiatípusoknak van domináns befolyásoló szerepe.

A vásárlási szokásokat felmérő kérdéscsoport jelentette a kérdőív központi magját: felmérésre kerültek a vásárlások során figyelembe vett alapvető szempontok és ezek befolyásoló ereje, illetve a diákok vásárlási társaságának jellemzői.

A kérdéscsoport második fele az unalomból vagy feszültség-levezetésből történő vásárlásokkal, valamint az ezeket kiegészítő prekriminális (s az ebből

következő, büntetőjogilag releváns) cselekményekkel foglalkozott, melyből már a vizsgálati minta tagjainak túlfogyasztására, vagy akár kényszeres vásárlásra való hajlamára nézve is vonhatunk le következtetéseket.

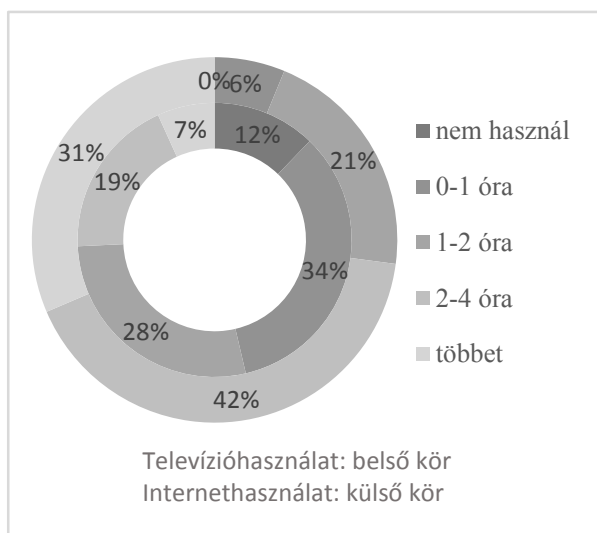
Eredmények

1. Médiafogyasztási jellemzők

A kérdőívet kitöltő diákok médiafogyasztási aktivitását mutatja az, hogy a mért televíziós tartalom fogyasztási ideje átlagosan napi egy óra környékén mozog, míg az internetfogyasztás magasabb arányt mutat: a diákok 73%-a 2 óránál is többet használja a világhálót, illetve annak egyes szolgáltatásait (2. ábra).

A nyomtatott sajtó tekintetében más időtartamok jelennek meg, tekintettel e fogyasztott információforrások elérhetőségének eltérő jellemzőire: a válaszadók 57%-a legalább naponta vagy hetente olvas nyomtatott sajtót, míg 23% havonta egyszer sem.

2. ábra. A válaszadók médiafogyasztási adatai a televízió- és internethasználat terén



A kérdéscsoport második fele az információszerzés forrásaival foglalkozott. A válaszadók több forrást is megjelölhettek, de legfeljebb hármat (N=769). A hírek tekintetében az internetet és a televíziós forrásokat részesítik előnyben (68%, 523 válasz), míg a nyomtatásban megjelenő médiatermékek és a baráti társaság információt kevésbé használják. Néhányan kiemelték a rádiós hírforrások szerepét is.

Fogyasztási cikkek tekintetében (N=701) ugyancsak az internet és a televíziós források dominálnak (63%, 442 válasz), de itt az internetet erősebb befolyásoló erőnek jelölték a válaszadók, mint a televíziót. A nyomtatott médiatermékek (15%, 106 válasz) valamint a baráti társaság (20%, 141 válasz) kevésbé van lemaradva az eredmények tekintetében, mint a hírek kategóriájában.

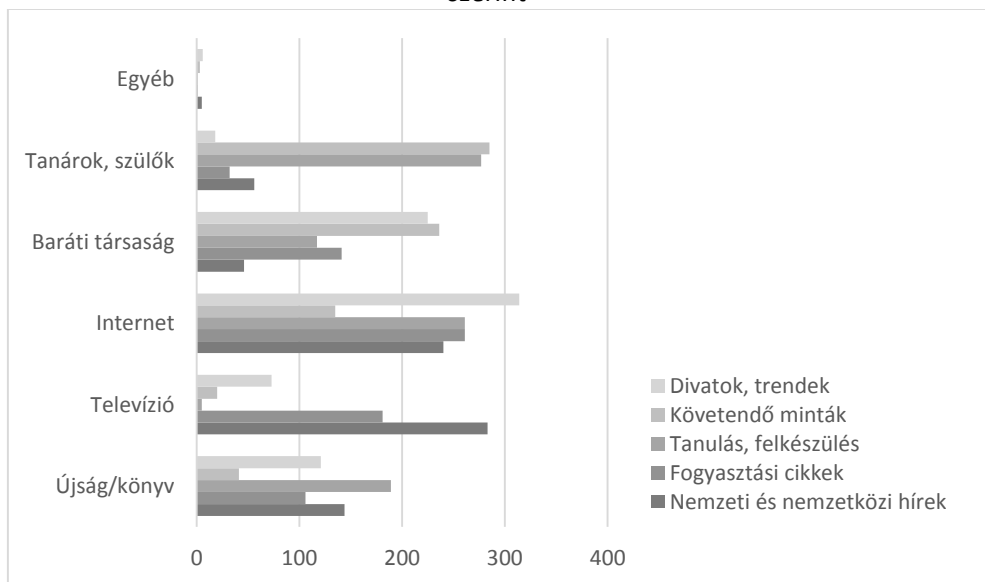
A tanulás és felkészülés kategóriája (N=739) megtöri a korábbiak jellemzőit: bár az internet továbbra is domináns (31%, 227 válasz), a nyomtatott termékek, könyvek (22%, 189 válasz) és a tanárok, szülők szerepe (33%, 246 válasz) is magas a kérdőívet kitöltők válaszaik szerint. A televízió és egyéb források hatása elhanyagolható (1%, 6 válasz), de a kortárs csoport szerepe megjelenik (14%, 117 válasz) megjelenik, mely a közös felkészülés és kölcsönös segítségnyújtás indikátora lehet.

A divatok, trendek kategóriájában (N=759) az internet túlsúlya mutatható ki (41%, 314 válasz), de erőteljes hatást fejt ki a baráti társaság, a kortárs közösség is (30%, 225 válasz).

A követett minták (N=710) tekintetében az internet hatása jóval kisebb, mint más kategóriáknál (19%, 135 válasz), a tanárok és szülők (40%, 285 válasz) és a kortárs csoport (33%, 236 válasz) befolyása dominál.

Az első hipotézis tehát csak részben igazolódott. Ugyan a válaszok alapján a kérdőívet kitöltők aktív médiafogyasztónak vallják magukat, de az internet- és televíziós források meglátásuk szerint csak korlátozottan befolyásolják őket. E kérdés azonban kérdőívvel viszonylag nehezen vizsgálható, hiszen a manipuláció egyik lényegi összetevője éppen fel nem ismertsége.

3. ábra. Az információszerzés jellemző forrásainak megoszlása a válaszok száma szerint



2. Vásárlási, fogyasztási jellemzők

A második kérdéscsoport *első részében* a fogyasztás szempontjait méri fel a kérdőív. Arra a kérdésre, hogy milyen szempontok játszanak leginkább szerepet a termék kiválasztásánál egy általános vásárlás esetében (N=790), a válaszadók többsége (70%, 552 válasz) a minőségi jellemzőket vagy az ár/érték arányt jelölte meg. A kortárs csoport befolyása és az akciós jelleg miatti választás még kimutatható (7%, 59 válasz, illetve 17%, 131 válasz) a környezetbarát jelleggel együtt (5%, 36 válasz), de a reklámok és hirdetések (2%, 12 válasz) hatása meglepően alacsony a válaszadók körében – saját vélekedésük szerint. A kérdésre ismételten több választ lehetett megadni.

A válaszadók (N=365) a leggyakoribb esetet alapul véve baráti társaságukkal (30%, 110 válasz), szüleikkel (36%, 131 válasz), illetve egyedül vásárolnak (23%, 86 válasz). Ennek a kérdésnek abból a szempontból van nagy jelentősége, hogy a vásárlásfüggőség tüneteinek rendszerint magányos vásárlás során jelentkeznek. (Schlosser, Black, Repertinger & Freet, 1994)

Más jellemzőkkel találkozunk, ha a kérdést tartós (jellemzően telefon, tablet, fényképezőgép) és nem tartós fogyasztási cikkekre bontjuk. Tartós cikkeknel a válaszadók (N=368) rendszerint szülői közreműködést említenek (68%, 251 válasz), s csökken a barátok bevonására utaló válaszok száma (12%, 44 válasz). Az egyedül történő vásárlás viszont az előzőhöz hasonló szinten marad (20%, 74 válasz).

Alkalmi vásárlások során a válaszok (N=369) szerint az egyedül történő vásárlás (45%, 166 válasz), illetve a baráti társaságban történő fogyasztás (35%, 129 válasz) gyakori.

A kérdéscsoport *második fele* már nem csak a befolyásoló szempontokat vizsgálja, hanem komplex helyzeteket, amelyekkel a fiatalok a mindennapi életben találkozhatnak. Természetesen a legerősebb valóságtorzító hatás a kérdések tekintetében jelenhet meg, mert a szégyenérzet, a problémák kerülése okozhatja a probléma elismerésének hiányát. A kérdőív e problémát elektronikus kitöltési lehetőséggel és anonimitással igyekszik mérsékelni, így csökkentve a válaszadásból eredő belső feszültségeket.

Arra a kérdésre, hogy előfordult-e már a válaszadóval (N=369), hogy csak azért választott egy terméket, mert a kortársainak is volt, s nem akart kimaradni, a válaszadók többsége nemmel (46%, 170 válasz) válaszolt, de 39% legalább egy alkalommal, 15% pedig több alkalommal vagy akár gyakran vásárolt ilyen indíttatásból. E kérdés a tartós fogyasztási cikkeknel nagyobb arányt mutat: bár a válaszadók 35%-a kizárta ennek lehetőségét, 46% egy, 19% több esetet is megjelölt.

Bár a válaszadók (N=369) mindössze 1%-a vallotta vásárlást befolyásoló szempontnak a reklámokat, 48%-ukkal már legalább egy alkalommal előfordult, hogy csak azért vásároltak meg egy terméket, mert azt valamilyen reklámban látták. Ez már a túlfogyasztásra utaló jel, a reklámokat ez esetben jelentős külső

ingernek tekinthetjük a fogyasztás során. (Christenson és mtsai., 1994) A reklámok és hirdetések hatásainak félreértelmezése feltehetően a kognitív disszonancia csökkentésének vágyából fakad: önmagunkat választásra képes, szabad, nem pedig manipulálható lénynek szeretjük gondolni.

Az akciós jelleg jóval nagyobb befolyást fejt ki a termékválasztásra, a válaszadók (N=365) alig 20%-a (73 válasz) választott nemmel, a többiek egy alkalommal (31%, 114 válasz) vagy többször, akár rendszeresen is vásárolnak így (37%, 135 válasz, illetve 12%, 40 válasz). Az értékek nem mutatnak jelentős eltérést tartós fogyasztási cikkek és alkalmi vásárlások során sem.

A vonzó csomagolás a válaszadók (N=367) szerint kevésbé hangsúlyos szempont, 66%-uk (242 válasz) nem választana csupán ezért egy terméket, azonban 11%-uk (41 válasz) bevallottan több alkalommal vagy rendszeresen „áldozatul” esett a termékek jó megjelenésének. Az alkalmi vásárlások során az értékek enyhén magasabbak, az összes válaszadó 18%-a választ saját bevallása szerint csomagolás alapján is, ismétlődően.

A válaszadók (N=367) 64%-a (235 válasz) saját bevallása szerint még sohasem vásárolt csak azért, mert a termék a gazdagság, előkelőség vagy „menőség” szimbóluma volt, de itt is kimutatható 12%, akik többször döntöttek már emiatt termékek mellett.

A kérdéscsoport *harmadik része* már közvetlenül a túlfogyasztás és kényszeres vásárlás tüneteinek megjelenését vizsgálta. A fenti bizonytalansági tényezők alapján a kérdőív úgy került kialakításra, hogy kontrollkérdéseken keresztül igyekszik kizárni a probléma felismerésének hiányából vagy annak titkolásából származó torzító hatásokat.

Unalomból vagy feszültség-levezetés okán a válaszadók (N=367) többsége, 69% (253 válasz) még soha nem vásárolt, de a fennmaradó 31% legalább már egyszer vásárolt ilyen indokkal, ráadásul többségük már több alkalommal (17%, 65 válasz) került ilyen helyzetbe. Aki már legalább egyszer vásárolt unalomból, jellemzően nem tartós fogyasztási cikket vett (78%, 89 válasz).

Arra a kérdésre, hogy mit vettek ilyen indokkal, a válaszokat az 1. táblázatban láthatjuk.

1. táblázat. A lányok és a fiúk túlvásárlásainak tárgyai

Lányok	Fiúk
ruházati cikkek	alkoholos ital
ajándékok	energiaital
édesség	cigaretta
sminktermékek, kozmetikumok	elektronikai termékek (pl. hi-fi)
alkoholos termékek	számítógépes- és videojátékok
írószer, papíráru	édesség
	ruházati cikk

Mind a lány, mind a fiú válaszadók tekintetében e mintában is érvényre jutnak a korábbi kutatásokban kimutatott tendenciák. (Christenson és mtsai., 1994) A lányok ruházati cikkeket, smink- és kozmetikai termékeket és édességeket, míg a fiúk főként gyakran káros szenvedélyek tárgyát képező élvezeti cikkeket (alkohol, energiaital, cigaretta, rosszabb esetben drog), valamint műszaki termékeket választanak.

A túlvásárlás másik legjelentősebb kérdése az, hogy a megvásárolt termékeket milyen időtartamban használják a vásárlás után a válaszadók.

Az összesített eredmények alapján a válaszadók mintegy 18%-a (24 válasz) *egyáltalán nem használta a terméket*, míg további 31%-uk néhány napig vagy hétig. Közel 22% ma is használja a terméket. Természetesen ehhez hozzá kell tenni, hogy némelyik termék jellege nem is enged ennél hosszabb használatot. Éppen ezért az online kérdőív ezután a kérdéssor elején megadott, nemre vonatkozó adat és a kiválasztott termék kategória alapján differenciálta a kérdéssort.

A lány válaszadók a jellemzően rövid időre szánt használati cikkek esetében (kisebb ajándéktárgyak, édesség, s valamennyire az alkoholos termékek is) maximum néhány napos használatot jelöltek meg többségében (68% azok közül, akik vásároltak már unalomból vagy feszültséglevezetés céljából). A hosszabb időtartamban használható cikkek (ruházat, kozmetikumok) esetében is csak néhány napot vagy hetet (53% a fenti kategóriában), vagy a használat hiányát (13%) jelölte meg a lány válaszadók többsége. A fiú válaszadók hasonló válaszokat adtak, de a hosszabb használatú cikkek esetében kevésbé kimutatható a fogyasztási idő csökkenése (32%), mely a lányok esetében a függőség megjelenésére utalhat.

A blokk *negyedik része* a prekriminális vagy büntetőjogilag már releváns cselekményekig vezető viselkedés jeleit vizsgálta. A kérdőív ezen blokkja külön felhívta a válaszadók figyelmét a felmérés anonim jellegére, de ennek ellenére is valószínűsíthető, hogy a válaszadók e kérdések tekintetében hajlamosabbak voltak korábbi tetteiket letagadni, félve az esetleges felelősségre vonástól. Nem elhanyagolható a kimondottan kényszeres vásárlók büntudat által generált hallgatása sem. (Benson, Dittmar & Wolfsohn, 2010)

A válaszadók (N=367) döntő többsége (81%, 298 válasz) válaszai alapján soha nem volt még olyan helyzetben, hogy egy terméket annyira meg kívánt vásárolni, hogy ezért hajlandó volt valakitől pénzt csenni (a kis értékű lopás szándékos eufémizmusa a kérdőívben), vagy saját magát adósságba verni. Kimutatható azonban, hogy a válaszadók 14%-a (53 válasz) egy alkalommal, 5%-a (17 válasz) pedig több alkalommal került már hasonló szituációba.

Arra a kérdésre, hogy a válaszadó (N=367) került-e már olyan helyzetbe, hogy egy terméket annyira meg akart szerezni, hogy ezért hajlandó lett volna az adott terméket a boltból is elcsenni, a válaszadók döntő többsége (93%, 341 válasz) elutasító választ adott. 27 fő azonban legalább egyszer (6%, 23 válasz) vagy többször (1%, 4 válasz) követett már el hasonló cselekményt.

A következő kérdés megerősítésként arra kérdezett rá, hogy ténylegesen meg is tette-e a válaszadó a cselekményt, vagy olyan helyzetbe került, amikor ez reális alternatívaként kínálkozott. A válaszadók közül 15 egy alkalommal és kettő több alkalommal is tanúsított ilyen magatartást saját bevallása szerint. E kérdéseket részben ellenőrizendő, felmérésre kerültek a boltból történő lopás elkövetői alakzatai. A válaszadók 17 esetben válaszolták azt, hogy egyedül követték el a lopást, 4 esetben egy másik személlyel, míg 10 további esetben másokkal együtt (pl. baráti társasággal). Ezeket összesítve 31 esetről számolhatunk be, mely nem egyezik a fenti adatokkal. Ezt két okra vezethetjük vissza: a diákok valamely értelmezési nehézség miatt az elkövetési szándékra vonatkozóan ítélték a kérdést, vagy csak közvetve, egy másik, enyhébb megítélésűnek tartott kérdésre merték vagy akarták bevallani cselekményeiket.

Következtetések

A vizsgálat során nyert adatok alapján elmondható, hogy a kérdőívet kitöltő diákok aktív médiafogyasztók, de a fenti megállapításoknak megfelelően a televíziós és internetes tartalmak szerepe csak bizonyos területeken domináns. Elgondolkodtató eredménynek tekinthető azonban a válaszadók átlagban napi 1 óra televíziós tartalom fogyasztása, és 2-2,5 óra internethasználata. Ezek az adatok önmagukban nem feltétlenül utalnak túlfogyasztásra vagy problémás használatra, azonban jelzik, hogy a középiskolás válaszadók szabadidejük nagy részét valamely média- vagy információs technológiai termék használatával töltik, amely nagy valószínűséggel mintákat közvetít feljűk, hat viselkedésűkre, s teljes életvitelűkre. Attól függetlenül, hogy a követett minták tekintetében a diákok a szűlűket és a tanárokat jelölték meg elsűdleges információhordozónak, hangsűlyos az internethasználat és a médiatartalmak hatása ezen a területen. Ezt erűsíti az a tény is, hogy az elűbb említett személyeken túl a kortárs csoport befolyása a döntű, s ez felerűsítheti az elektronikus információs csatornák szerepét.

A diákok vásárlásai során megfigyelhető tendencia, hogy a minűségi és árjellemzűk mellett nagy figyelmet fordítanak a termékek akciűs jellegére (melyet már önmagában is egy összetett és nagyhatásű pszichológiai jelenséggként értékelhetűnk), a kortárs csoport jellemzűire, s egyre inkább a környezetbarát jellegére is. A kortárs csoport „nyomása” itt is tetten érhető: a válaszadók közel 50%-a már legalább egy alkalommal vásárolt egy terméket csak azért, mert társának is volt hasonlű.

A válaszadók a reklámok, hirdetések szerepének ellentmondásos értékelésével – kezdeti alulértékelésével, majd pedig fontos szempontként történű jelölésével – már a túlfogyasztás lehetőségét hordozzák: a középiskolás fogyasztók kihasználható helyzetbe kerülhetnek azáltal, hogy nem ismerik fel a reklámtartalmak hatásait saját vásárlásaik tekintetében. Egyes diákok

vásárlásaikat túlfogyasztás keretében, esetleg kényszeres vásárlások formájában folytatják, miközben saját önmegvalósításukat, belső feszültségüket (Black, 2007) élik ki a vásárlással, s egy erősen manipulált, számos tényező által befolyásolt szintéren „bolyongnak”. A fogyasztói társadalom befolyásoló rendszereinek hatásai ezek alapján jól kimutathatóan megjelennek: a vizsgálatban résztvevő, 14-20 év közötti korosztály tagjaira széleskörű hatást fejtenek ki a fogyasztási minták, befolyásolva döntéseit, választásait.

A túlfogyasztás és kényszeres vásárlás problematikájával összefüggő kérdéseknél kirajzolódott egy 10-15%-ot kitevő csoport, mely – bár ez a klinikai diagnózis pontosságával nem állapítható meg – *valószínűsíthetően* érintett a vásárlásfüggőségben. A szakirodalomban megjelenő problémás viselkedési mintázatok, illetve az ezekből vett egy-egy tényező alapján nem lehetséges és kívánatos adott válaszadókat kényszeres vásárlónak minősíteni: például önmagában a reklámok által befolyásolt vásárlási döntéshozatal vagy az unalomból történő vásárlás nem eredményezheti ezt a minősítést. Az egy-egy válaszadóhoz kapcsolódó eredmény sorokat megfigyelve, amennyiben az unalomból, feszültség-levezetésből történő vásárlás, egyes alkalmi és tartós fogyasztási cikkek csökkent használati ideje vagy a használat elmaradása együttesen lép fel, mindenesetre már felvethető a problémás vásárlásra mutatott hajlam. E személyek döntéseit jelentősen befolyásolják külső hatások is (csomagolás, akciós jelleg, reklámok). Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a kérdőív kitöltésének anonimitása és a kérdezőbiztos nélkül megvalósuló felmérés a lehetőségekhez mérten mérsékelhette a válaszadói tagadást és elhallgatást, ezt azonban nem lehet teljességgel kizárni az adatok elemzése során.

A kutatás eredményeiből kimutatható, hogy a túlfogyasztásban, vagy valószínűsíthetően akár kényszeres vásárlásban is érintett személyek többsége lány, bár kisebb arányban reprezentáltak, mint a korábbi klinikai vizsgálatok (McElroy és mtsai., 1994) eredményeiben. A minta 369 válaszadójából 22 lány (6%) és 9 fiú (2%) mutatja – saját bevallása alapján – a kényszeres vásárlás egyes tüneteit.

A kényszer által irányított vásárlások többségükben egyedül történnek: a 31 személy 81%-a egyedül vásárol az esetek többségében, s ez egyezik a hazai és nemzetközi tapasztalatokkal (Schlosser, Black, Repertinger és Freet, 1994), emellett azonban nagyobb arányú másokkal együtt történő vásárlás mutatkozik meg. A szülőkkel közösen történő vásárlás a felmért esetek többségében az addikció kialakulásának ellenében hat, de több (5) esetben egyéni szinten kimutatható a válaszelemekből, hogy épp ellentétes a hatás: így elképzelhető, hogy a szülő saját fogyasztási szokásain keresztül függőségét „átörökíti” gyermekére is.

A vásárlások közvetett beismerése is jellemző a kényszeres vásárlásra (Dell'Osso, Allen, Altamura, Buoli & Hollander, 2008), melyet jellemzően a bűntudat és a szégyenérzet indukál, s amely nagy nehézségeket okoz a jelenség felismerése, elfogadtatása, kezelése, és a kényszerből való kilábalás során.

Összefoglalás

A kutatás eredményei alapján a 14-20 év közötti, mintába tartozó személyek körében kimutathatóak a túlfogyasztás, és ezen belül a kényszeres vásárlás jelenségéhez kapcsolódó tünetek. Az eredményeket figyelembevéve majdnem minden tizedik válaszadó hordozza a túlfogyasztás jellemzőit, amely a vizsgált korosztály fokozott érintettségét és addiktív vulnerabilitását jelzi, még akkor is, ha az egyes tünetek nem állnak minden esetben össze kényszeres vásárlássá. A kényszeres vásárlás nemzetközi szintéren kimutatott jeleit is visszaigazoló válaszadók számos sajátossággal rendelkeznek (másokkal együtt történő kényszeres vásárlás, nagyobb arányú érintettség, mint felnőtt mintákon).

A tanulmány eredményei hozzájárulhatnak a fogyasztáshoz kapcsolódó függőségi jelenségek jobb megértéséhez, s már fiatal felnőtt kortól történő prevenciójához. A továbbiakban szükséges felmérni, hogy az említett, komplex befolyásoló rendszer egyes tényezői konkrétan milyen befolyást fejtenek ki a fiatalabb korosztályokra, mekkora szerepük van egyes fogyasztási és egyéb döntések meghozatalában.

Nagy hangsúlyt kellene fektetni továbbá a túlfogyasztás általános, célzott és javallott prevenciójának módjaira, összefüggéseire és szinergiáira, mert a jelenség elharapózása egyéni és interperszonális szinten, s természetesen ezzel összefüggésben társadalmi szinten is erős negatív folyamatokat indíthatnak be, melyek számos társadalmi csoport marginalizálódásához, s a probléma kiterjedéséhez vezethetnek.

Irodalom

- Assadourian, E. (2010). The rise and fall of consumer cultures. In L. Starke & L. Mastny (Eds.), *State of the world 2010: Transforming cultures: From consumerism to sustainability* (pp. 3–20). New York & London: WW Norton & Company.
- Black, D. W. (2007). A review of compulsive buying disorder. *World Psychiatry*, 6(1), 14–18.
- Benson, A., Dittmar, H. & Wolfsohn, R. (2010). Compulsive buying: Cultural contributors and consequences. In E. Aboujaoude & L. M. Koran (Eds.), *Impulse control disorders* (pp. 23–33). New York: Cambridge University Press.
- B. Erdős, M. (2013). Reconstructing sustainable communities: responding to (self) destructions of consumerism. *Szociális Szemle*, 6(1-2), 35–41.
- Christenson, G. A., Faber, R. J., de Zwaan, M., Raymond, N. C. et al. (1994). Compulsive buying: Descriptive characteristics and psychiatric comorbidity. *Journal of Clinical Psychiatry*, 55(1), 5–11.

- Dell'Osso, B., Allen, A., Altamura, A. C., Buoli, M. & Hollander, E. (2008). Impulsive–compulsive buying disorder: Clinical overview. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 42(4), 259–266.
- Faber, R. J. & O'Guinn, T. C. (1992). A clinical screener for compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 459–469.
- Firat, A. F. (1991). The consumer in postmodernity. *Advances in Consumer Research*, 18(1), 70–76.
- Kellett, S. & Bolton, J. V. (2009). Compulsive buying: A cognitive-behavioural model. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 16(2), 83–99.
- Központi Statisztikai Hivatal (2014). *Közoktatásban tanulók száma (Idősoros éves, területi adatok – Társadalom – Oktatás)*. Letöltve 2014. 04. 07-én: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi011.html
- Központi Statisztikai Hivatal (2015). *Statisztikai Tükör – Oktatási Adatok, 2014/2015*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Kraepelin, E. (1915). *Psychiatrie*. Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth.
- McElroy, S. L., Keck, P. E., Pope, H. G., Smith, J. M. & Strakowski, S. M. (1994). Compulsive buying: A report of 20 cases. *The Journal of Clinical psychiatry*, 55(6), 242–248.
- Pikó, B. (2005). Középiskolás fiatalok szabadidő-sturktúrája, értékattitűdjei és egészségmagatartása. *Szociológiai Szemle*, 15(2), 88–99.
- Reith, G. (2004). Consumption and its discontents: Addiction, identity and the problems of freedom. *The British Journal of Sociology*, 55(2), 283–300.
- Schlosser, S., Black, D. W., Repertinger, S. & Freet, D. (1994). Compulsive buying: Demography, phenomenology and comorbidity in 46 subjects. *General Hospital Psychiatry*, 16(3), 205–212.
- Tse, D. K., Belk, R. W., & Zhou, N. (1989). Becoming a consumer society: A longitudinal and cross-cultural content analysis of print ads from Hong Kong, the People's Republic of China, and Taiwan. *Journal of Consumer Research*, 15(4), 457–472.

Szerzőink

Authors

BORDA VIKTÓRIA, Pécsi Tudományegyetem, borda.viktoria@pte.hu

BOROS JULIANNA, Pécsi Tudományegyetem, boros.julianna@pte.hu

BRETTNER ZSUZSANNA, Pécsi Tudományegyetem, brettner.zsuzsanna@pte.hu

BUTOI, IONUȚ, Bukaresti Egyetem, ionutbutoi@yahoo.com

GABA, DANIELA, Bukaresti Egyetem, daniela.gaba@sas.unibuc.ro

HOHMANN BALÁZS, Tudatosan a Környezetünkért Egyesület,
hohbalazs@gmail.com

MOLNÁR MARGIT, Pécsi Tudományegyetem, molnar.margit@pte.hu

MUCSI GEORGINA, Pécsi Tudományegyetem, mucsi.georgina@pte.hu

PÁSZTOR RITA, Partiumi Keresztény Egyetem, ritapasztor@gmail.com

ROSTÁS ZOLTÁN, Bukaresti Egyetem, zoltan.z.rostas@gmail.com

SDROBIȘ, DRAGOȘ, Román Akadémia, dragosdrobis@yahoo.com

SZÉKEDI LEVENTE, Partiumi Keresztény Egyetem, szekedi@gmail.com

SZIJJÁRTÓ LINDA, Pécsi Tudományegyetem, szijjarto.linda@pte.hu

TELEGDY BALÁZS, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem,
telegdybalazs@sapientia.siculorum.ro

VĂCĂRESCU, THEODORA-ELIZA, Bukaresti Egyetem, theoeliza@yahoo.com

VOJTEK ÉVA, Pécsi Tudományegyetem, vojtek.eva@pte.hu